

Søren Kierkegaard
Strah i drhtanje

Biblioteka:

I D E A

4.

Urednik:

mr. sc. Petar Balta

Prijevod:

Branko Miloš

Lektura:

Ivana Vogranić

Za nakladnika:

Miro Radalj

Ovo djelo je tiskano potporom Ministarstva kulture RH

Søren Kierkegaard

STRAH I DRHTANJE

Dijalektička lirika Johanna de Silentija

Naslov izvornika:
Søren Kierkegaard
FURCHT UND ZITTERN

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Sveučilišna knjižnica u Splitu

UDK 141.33

1 Kierkegaard, S. A.

KIERKEGAARD, Søren

Strah i drhtanje : dijalektička lirika Johanesa de Silentija /
Søren Kierkegaard ; [prijevod Branko Miloš]. –Split: Verbum,

Prijevod djela: Furcht und Zittern. – Str. 169 – 181: Kierkegaardov
Poziv na povratak vjeri / Petar Balta. – Bibliografske bilješke: str.
163-167 i uz tekst.

ISBN 953-6197-19-7

ISBN 953-6197-19-7

*Ono što Tarkvinije Oholi u svom vrtu
s makovim glavicama htjede kazati,
razumio je sin,
ali ne i glasnik.¹*

Hamann

PREDGOVOR²

Naše doba priređuje "pravu rasprodaju", ne samo u svijetu trgovine, nego također i u svijetu ideja. Sve se može imati za tako smiješnu cijenu da se javlja pitanje hoće li na kraju uopće biti nekoga tko će htjeti nešto nuditi. Nijedan spekulativni bilježnik koji savjesno ukazuje na značajan napredak novije filozofije, nijedan predavač, nijedan slušač i student, nijedan početnik i nijedan autoritet s područja filozofije ne ostaje samo na tome da u sve sumnja, nego svi idu dalje. Možda nije pravi trenutak, a možda bi ih i neprikladno bilo upitati kamo to oni zapravo dospijevaju, ali je zacijelo i pristojno i umjesno smatrati gotovom stvari to da su oni u sve sumnjali, jer kako bi se inače moglo reći da oni uopće napreduju? Ovo prethodno kretanje svi su oni, dakle, napravili, i to, po svoj prilici, s takvom lakoćom da ne nalaze potrebnim niti jednu riječ potrošiti na objašnjenje kako su u tome uspjeli; a tu nikad nije uspjelo pronaći kakvo malo

PREDGOVOR

objašnjenje, čak ni onom tko je za njim bojažljivo i brižno tragao, nikakav putokazni mig ili dijetetski propis o tome kako se ponašati kod ovakva neizmjerne zadatka. "Ali Descartes je to ipak učinio." Descartes, taj časni, smjerni, čestiti mislilac, čije spise nitko ne može čitati a da ne bude najdublje dirnut, on je učinio ono što je rekao i rekao ono što je učinio. Ah, ah, ah, ovo je velika rijetkost u naše doba! Descartes nije, kako je sam često ponavljao, sumnjao u odnosu na vjeru. (*"Vodimo računa o tome, kako je rečeno, da se ovom prirodnom svjetlu može vjerovati tako dugo dok nam Bog sam ništa suprotno ne objavljuje... Osim toga, moramo kao najvažnije pravilo upamtiti to da onomu što je od Boga objavljeno moramo vjerovati kao najsigurnijem od svega; čak i onda kad nam svjetlo razuma izgleda jasno i očigledno, i kad nas upućuje na što drugo, i tad bi trebalo više vjerovati Božjem autoritetu, nego našem sudu."*³ Usp. *Principia philosophiae*, dio 1., gl 28 i gl. 76.) On nije povikao: "Vatra!", niti je svima nametnuo obvezu da sumnjaju, jer Descartes bijaše tihi, usamljeni mislilac, a ne kakva noćna galamdžija; skromno je isticao da njegova metoda ima važnost samo za njega, a i da je nastala dijelom kao reakcija na njegovu prijašnju površnu nauku. (*"Nitko ne bi trebao misliti da ja ovdje iznosim kakvu metodu koju bi svi trebali slijediti radi ispravna korištenja razumom; naime, želim samo razjasniti ono što sam sâm slijedio... Ali čim sam dovršio studije, poslije kojih čovjek obično biva pribrojen krugu učenih, počeh razmišljati u posve drugačijem smjeru. Spazih*

PREDGOVOR

*sebe zapletena u brojne sumnje i zablude te procijenih da mi svi pokušaji da nešto naučim nisu ničem drugom koristili nego stalnom otkrivanju vlastita neznanja."*⁴

Usp. *Rasprava o metodi*, dio 2. i 3.) – Ono što su stari Grci, koji se ipak ponešto razumješe u filozofiju, smatrali zadatkom za cijeli život, jer sposobnost sumnjavanja ne stječe se u nekoliko dana ili tjedana, ono što je stari isluženi borac koji je sačuvao ravnotežu sumnje u svim zapletajima, neustrašivo osporavajući sigurnost čula i misli, nepokolebljivo se opirući strepnji samoljublja i šapatu sažaljenja, dosegao tek na kraju – to je ono s čime u naše doba svatko počinje.

U naše doba nitko ne ostaje kod vjere, nego svi idu dalje. Nakon svega bi bilo nerazborito pitati kamo to oni dospijevaju, a pravi bi dokaz kulture i odgoja bila pretpostavka da svi oni imaju vjeru; jer kako bi se inače moglo reći da oni napreduju? U ona stara vremena s ovim bijaše drugačije, vjera bijaše zadatak za cijeli život, jer se pretpostavljalo da se sposobnost vjere ne stječe u nekoliko dana ili tjedana. Kad bi se iskušani starac približavao koncu svoga života, on bi prethodno dobar boj bio i vjeru sačuvao (usp. 2 Tim 4,7), a srce mu bijaše dovoljno mlado da ne zaboravi strah i drhtanje što krote mladića, s kojima odrastao čovjek prilično ovladava, ali koje nitko posve ne prerasta, osim ukoliko mu se ne posreći da, što je prije moguće, poodmakne na tom putu. U naše doba svi počinju svoj put prema naprijed s onog mjesta na koje su ovi poštovani junaci jedva dospijevali.

PREDGOVOR

Sastavljač ovog spisa nije nikakav filozof; on sistem nije razumio, nije mu jasno postoji li sistem i je li on dovršen. Njegovoj slabašnoj glavi dovoljno je teška i misao o tome kako svatko u naše doba mora imati neizmjernu glavu kad svi imaju tako neizmjerne misli. Kad bi bilo moguće čitav sadržaj vjere uobličiti u pojmove, iz toga ne proizlazi da bismo shvatili i samu vjeru, shvatili kako se do nje dolazi ili kako ona u nas ulazi. Sastavljač ovog spisa nije nikakav filozof, on je, *poetice et eleganter*, jedan poseban pisac koji niti sistem piše, niti sistem propisuje. On piše iz čistog luksuza koji postaje ugodniji i očividniji time što manje ljudi kupuje i čitao ono što on piše. On s lakoćom predviđa svoju sudbinu u vremenu u kojem je služenje znanosti pretpostavljeno strasti, u vremenu u kojem pisac koji želi biti čitan mora voditi računa o tome da pište tako da ga se može lagodno prelistavati za popodnevnog poćinka, i paziti na to da svojim nastupom nalikuje na pristojna vrtlarćića iz oglasnika koji se veleštovanoj publici predstavlja držeći u ruci šešir i dobre preporuke s prethodnog mjesta službe. On unaprijed vidi svoju sudbinu, bit će potpuno ignoriran; straši ga to što će ga revnosna kritika više puta sasijecati školskom podukom. Boji se još užasnijeg, da će ga ovaj ili onaj zapisničar, nekakav sluga paragrafa (koji je za spas znanosti spreman s neznanstvenim spisima učiniti ono što je Trop⁵, "za spas ukusa" učinio s *Uništenjem ljudskog roda*) razrezati na paragrafe jednako neu-

PREDGOVOR

moljivo kao i čovjek koji, robujući pravopisu, svoj govor dijeli tako da broji riječi, pa na svakih pedeset riječi stavlja točku, a na svakih trideset i pet dođu mu točka i zarez. – U najdubljoj poniznosti padam na koljena pred svakim sistematičnim carinskim njuškalom: "Ovo nije sistem, niti sa sistemom ima bilo kakve veze. Usrdno molim svako dobro sistemu i onim Dancima koje zanima ovaj omnibus⁶; koji ipak nikad neće postati pravom kulom⁷. Želim vam svima skupa i svakom pojedinačno sreću i blagoslov."

Najodaniji
*Johannes de Silentio*⁸

UGOĐAJ

Bijaše jednom čovjek koji je još kao dijete čuo onu lijepu pripovijest (Post 22) kako Bog kušaše Abrahama i kako ovaj kušnju izdrža, vjeru očuva i drugi put, protivno očekivanju, dobi sina. Kad je odrastao, čitaše on cijelu pripovijest s još većim divljenjem, jer je život iz nje bio odstranio ono svojstveno pobožnoj jednostavnosti djeteta. Što je više stario, to se češće, u mislima, vraćao ovoj pripovijesti. Oduševljavao se njome sve jače i jače, a ipak mogaše je on sve manje i manje razumjeti. Na koncu zaboravi on sve osim nje; duša mu imaše samo jednu želju: vidjeti Abrahama, i samo jednu čežnju: biti svjedokom ovom događaju. Nije želio vidjeti lijepe krajolike Orijenta, ni ovozemnu dražest obećane zemlje, ni onaj bogobojažljivi par čiju je starost Bog blagoslovio, ni časnu pojavu ostarjela patrijarha, ni nestašnu mladost Božjeg dara Izaka – ne bi on imao ništa protiv ni da se sve zbivalo u neplodnoj pustinji. Želja mu je bila

sudjelovati u trodnevnom putovanju dok Abraham jaše s tugom ispred sebe i Izakom pored sebe. Želio je biti nazočan u trenutku kad Abraham podigne pogled i u daljini ugleda brdo Moriju, u trenutku kad ostavi magarca i samo se s Izakom počne penjati na brdo, jer ono što je njega zanimalo ne bijaše umjetnički vez mašte, nego užas misli.

Onaj čovjek ne bijaše nikakav mislilac, ne prožimaše ga htijenje da se digne iznad vjere; njemu je najveličanstvenijim izgledalo to da netko ostane upamćen kao otac vjere. Zar ipak ne bijaše najpoželjnija sreća vjeru posjedovati, čak i onda kad za to nitko ne bi znao? Onaj čovjek ne bijaše nikakvi učeni egzeget, ne razumješe on hebrejski; da je znao hebrejski, možda bi tada lakše razumio i pripovijest i Abrahama.

I

Poslije tih događaja Bog stavi Abrahama na kušnju. Zovnu ga: 'Abrahame!' On odgovori: 'Evo me!' Bog nastavi: 'Uzmi svoga sina, jedinca svoga Izaka koga ljubiš, i pođi u krajinu Moriju pa ga ondje prinesi kao žrtvu paljenicu na brdu koje ću ti pokazati.'" (Post 22,1-2)

Bijaše rano jutro. Abraham podrani, zapovijedi da se osamare magarci i zajedno s Izakom napusti svoje stanište, a Sara gledaše za njima sve dok ne zamakoše u dolini. Tri dana jahahu šutke. Ni ujutro četvrtog dana ne progovori Abraham ni jedne

riječi nego podiže pogled i u daljini ugleda brdo Moriju. On uputi sluge nazad i s Izakom na rukama poče se peti na brdo. I reče Abraham samom sebi: "Ipak ne mogu prešutjeti Izaku kamo ga to vodi ovaj put." Abraham stade, položi ruku na Izakovu glavu da ga blagoslovi, a Izak se saže da primi blagoslov. Abrahamovo lice bijaše puno očinske ljubavi, pogled mu bijaše blag, riječi mu zvučahu ohrabrujuće. Ali Izak ga ne mogaše razumjeti, duša mu se nije mogla uzdići; obgrli Izak Abrahamova koljena, usrdno mu se baci pred noge i preklinjaše ga za svoj mladi život, podsjećajući ga i na prijašnju tugu i usamljenost. Uspravi Abraham opet dječaka, uze ga na ruke i krene dalje, a riječi mu bijahu pune utjehe i boderenja. Ali Izak ga ne mogaše razumjeti. Pope se Abraham na brdo Moriju, a Izak ga ne shvati. Okrenu se na trenutak Abraham od njega, a kad mu je Izak opet mogao ugledati lice, ono bijaše izmijenjeno, pogled mu je bio divlji; izgledao je zastrašujuće. Zgrabi Izaka za prsa, baci ga na zemlju i reče: "Glupi mladiću, vjeruješ li ti da sam ti ja otac? Ja sam jedan idolopoklonik. Vjeruješ li da je to Božja zapovijed? Ne! Ovo činim iz užitka." Na to zavapi Izak i zazva u strahu: "Bože na nebesima, smiluj mi se; Bože Abrahamov, smiluj mi se; ja nemam oca na zemlji pa ti budi moj otac!" Abraham tiho reče sebi: "Gospodine na nebesima, hvala ti; bolje da Izak misli da sam nečovjek, nego da izgubi vjeru u tebe."

Kad treba dijete odviknuti od dojenja, tada majka zacrni svoje grudi; ta bilo bi bezdušno da grudi izgledaju ljupko kad ih dijete ne smije dobiti. Tako dijete vjeruje da su se grudi promijenile a da je majka ostala ista; njezin pogled blag je i pažljiv, kao i uvijek. Blago onomu koji nije trebao težeg sredstva da odvikne dijete!

II

Bijaše rano jutro. Abraham podrani, zagrli Saru, svoju družicu u starosti; Sara poljubi Izaka koji je s nje skinuo sramotu, Izaka, ponos i nadu za sva pokoljenja. Putom jahahu šutke, Abrahamov pogled bijaše prikovan za zemlju, sve dok četvrtog dana on ne podiže pogled i u daljini ugleda brdo Moriju, a onda mu se pogled opet vrati zemlji. Šuteći spusti drva na zemlju i sveza Izaka, zamahne nožem i potom opazi ovna što ga Bog bijaše odredio za žrtvu. Ovna žrtvova i krene kući. Nakon ovoga ostari Abraham, ne mogaše zaboraviti da je Bog takvo što od njega zahtijevao. Izak je napredovao kao i prije, ali Abrahamov pogled bijaše smračen, više ne vidje nikakve radosti.

Kad dijete poraste i treba ga odviknuti od dojenja, onda majka, poput djevojke, skriva svoje grudi, a dijete tada više nema majke. Blago djetetu koji ne izgubi majku na koji drugi način!

III

Bijaše rano jutro. Abraham podrani, poljubi Saru, odnedavno majku, a Sara poljubi Izaka, svoje veselje, svoju radost za sva vremena. Abraham jahaše zamišljeno putom, mislio je na Hagaru i sina koje je protjerao u pustinju. Pope se na brdo Moriju i poteže nož.

Bijaše tiha večer, Abraham izjaha sam prema brdu Moriji; baci se licem zemlji, moljaše Boga da mu oprostí grijeh što je htio žrtvovati Izaka i što je kao otac zaboravio na dužnost prema sinu. Sve češće jahaše ovim samotnim putom, a mira nije pronašao. Neshvatljiva mu je bila pomisao da je ono najbolje što je imao, da se žrtvuje onog zbog koga bi i sam mnogo puta rado dao život; a ako bi grijeh bio to da on Izaka nije tako volio, tada ne bi mogao razumjeti da mu taj nedostatak ljubavi može biti oprošten; ta koji bi grijeh bio užasniji?

Kad dijete treba odviknuti od dojenja, tada ni majka nije bez žalosti što se ona i dijete sve više i više razdvajaju, jer dijete koje je u početku ležalo pod njezinim srcem, a kasnije počivalo na njezinim grudima, više ne može biti tako blizu. Zajedno tuguju zbog ove kratke boli. Blago onomu koji dijete blizu zadrža i nije trebao ni zbog čeg više tugovati!

IV

Bijaše rano jutro. U Abrahamovoj kući sve bijaše spremno za put. Oprosti se od Sare, a vjerni sluga Eliezer otprati ga dio puta pa se vrati. Zajedno jahahu Abraham i Izak dok ne dođoše do brda Morije. Tu Abraham sve pripremi za žrtvovanje; bio je smiren i blag. Ali čim se okrenu i poteže nož, ugleda Izak da se Abrahamova ljevica u dvojenju zgrči u šaku i da mu je drhtaj prošao cijelim tijelom – pa ipak Abraham zamahnu nožem. Krenuše zatim kući, Sara im pohita u susret, ali Izak bijaše izgubio vjeru. O tome nije više bila u svijetu ni riječ prozborena, Izak ne pričaše nikome ono što je vidio, a Abraham ni ne sumnjaše da je to netko vidio.

Kad dijete treba biti odviknuto od dojenja, tada majka pri ruci ima neku jaču hranu, da dijete ne strada. Blago onomu koji pri ruci ima neku jaču hranu.

Tako, i na mnoge slične načine razmišljaše o ovom događaju čovjek o kojem pripovijedamo. Svaki put kad bi se vraćao kući s nekog od svojih putovanja na brdo Moriju, padaše od iznemoglosti, sklapaše ruke i govoraše: "Ipak, nitko ne bijaše tako velik kao Abraham. Tko bi ga uopće mogao razumjeti?"

HVALOSPJEV ABRAHAMU

Kad ljudima ne bi upravljala jedna vječna svijest, kad bi u temelju svega ležala neka divlja uzavrela sila koja bi, uvijena u mračne strasti, sve ispunjavala, što bi onda bilo veliko, a što neznatno? Kad bi se iza svega skrivala jedna bezdana, ničim zasitna praznina, što bi onda život bio doli očajanje? Kad ne bi bilo nikakva sveta lanca koji povezuje čovječanstvo, kad bi se jedan naraštaj budio za drugim kao što to čini lišće u šumi, kad bi jedan naraštaj smjenjivao drugi kao u šumi ptičji pjev, kad bi ljudski rod išao kroz svijet kao što se brod provlači pučinom, kao što vjetar luta pustinjom, kad bi sve bilo jedan nepromišljen i uzaludan rad i napor, kad bi vječni, proždrljivi zaborav vrebao svoj plijen i kad ne bi bilo dovoljno moćne sile da mu ga istrgne – kako bi tada život bio prazan i neutješan!

Ali baš zato i nije tako, i kako Bog stvor čovjeka i ženu, tako on stvo

ri junaka i pjesnika, ili pri-
povjedača. Pjesnik ne može učiniti ništa od onoga
što čini junak, on mu se može samo diviti, voljeti
ga i radovati mu se. Pa ipak je i on sretan, i to ne
manje od junaka, jer je junak takoreći njegovo
bolje ja u koje je zaljubljen, sretan zbog toga što on
sam to ipak nije, tako da njegova ljubav može biti
divljenje. On je genij pamćenja, on ne može ništa
učiniti a da se ne prisjeti onog što već učinjeno,
on ne može ništa učiniti a da se ne divi onomu već
učinjenom, ne diči se ničim vlastitim, a ljubomo-
ran je na ono što mu je povjereno. On slijedi izbor
svoga srca, a kad pronade ono traženo, tada ide
od vrata do vrata opjevavajući i hvaleći svog juna-
ka, kako bi mu se svi mogli diviti kao što mu se on
divi, kako bi svi bili ponosni na junaka kao što je
on ponosan. To je njegovo djelo, njegov skromni
prinos, to je njegova vjerna služba u kući junaka.
Ostane li on vjeran svojoj ljubavi, ak ose hrve dan i
noć s podmuklošću zaborava koja mu želi lukavo
preoteti junaka, onda mu je djelo doseglo
savršenstvo; tada je on združen s junakom koji
njega jednako odano voli, jer pjesnik je gotovo ono
bolje ja junaka, doduše bez snage, jer je takvo i
sjećanje, ali zato i idealno, jer je i sjećanje takvo.
Zato ne smije biti zaboravljen nijedan koji bijaše
velik; pa neka prođe koliko god vremena i neka
oblaci nesporazuma zakriju junaka,⁹ njegov štova-
telj ipak stiže, i što je više vremena prošlo, to će
mu on biti odaniji.

Ne! Ne smije biti zaboravljen nijedan koji u svi-
jetu bijaše velik; a svatko je bio velik na svoj način

i svatko u odnosu na veličinu koju ljubljaje. Jer onaj koji sebe ljubljaje, bijaše velik po sebi, a onaj koji ljubljaje druge ljude, postade velik po svojoj predanosti; ali onaj koji Boga ljubljaje, postade veći od svih. Svaki od njih mora ostati upamćen, ali svaki je velik razmjerno svom očekivanju. Jedan postaje velik time što je očekivao ono moguće, drugi time što je očekivao ono vječno; ali onaj koji je očekivao nemoguće postade veći od svih. Svaki od njih treba biti upamćen, ali svaki od njih bijaše velik razmjerno veličini s kojom se borio. Onaj koji se hrvao sa svijetom, postade velik time što je svijet svladao, onaj koji se borio sa samim sobom, veći je jer je samog sebe svladao; a najveći postade onaj koji se s Bogom borio. U svijetu su se različite borbe vodile – čovjek protiv čovjeka, jedan protiv tisuće; ali onaj koji se s Bogom borio, bijaše veći od svih. Na zemlji su se razne borbe vodile: tu bijaše onaj koji je sve svojom snagom svladao, a bijaše i onaj koji je Boga svojom bespomoćnošću svladao. Bijaše tu onaj koji je vjerovao u sebe i sve pobijedio, bijaše i onaj koji je, vjerujući u svoju snagu, sve žrtvovao; ali najveći bijaše onaj koji je Bogu vjerovao. Bijaše tu onaj koji postade velik po svojoj snazi, i onaj koji bijaše velik po svojoj mudrosti, i onaj koji bijaše velik po svojoj nadi i onaj koji bijaše velik po svojoj ljubavi; ali najveći bijaše Abraham, velik po snazi čija je moć bespomoćnost, velik po mudrosti čija je tajna ludost (usp. 1 Kor 3,18), velik po nadi koja se čini bezumnom, velik po ljubavi koja nije drugo do mržnja prema samome sebi.

Po vjeri ostavi Abraham zemlju otaca i postade stranac u obećanoj zemlji (usp. Heb 11,9). Nešto zauvijek ostavi, a jedno uze sa sobom; odreče se zemaljske mudrosti, a vjeru uze sa sobom; inače se ne bi uopće ni selio, nego bi sve to smatrao besmislenim. Zbog vjere bijaše on stranac u obećanoj zemlji gdje ne bijaše ničega što bi ga podsjećalo na nešto dragocjeno, nego je sve s čim se susreo pobuđivalo u njegovoj duši bolnu čežnju. Pa ipak, bijaše on Božji izabranik, u njemu je Bog imao svoje zadovoljstvo. Da je bio kakav pokvarenjak kojemu je uskraćena Božja milost, tada bi mu ovo bilo lakše shvatiti, ali sad sve izgledaše kao izrugivanje s njim i s njegovom vjerom. Bijaše na svijetu još onih koji su živjeli kao prognanici iz domovine što su je ljubili. Ni takvi nisu zaboravljeni, a nisu ni njihove tužaljke kad su u tuzi tražili i našli ono izgubljeno. Od Abrahama nema nijedne tužaljke. Ljudski je tugovati, isto je tako ljudski plakati s onim koji plače; ali još veće vjerovati i još blaženije promatrati onoga koji vjeruje. Po vjeri je Abraham primio obećanje (usp. Gal 3,8) da će u njegovu porodu biti blagoslovljeni svi naraštaji. Vrijeme protecaše, mogućnost se otvaraše. Abraham vjerovaše. Vrijeme protjecaše, nadanje postade protivno razboru. Ali Abraham vjerovaše-

Bijaše na svijetu još onih koji su nešto očekivali. I takvima je vrijeme protjecalo i dan izmicao, a kako oni ne bijahu toliko bijedni da dopuste da njihovo iščekivanje dospije u zaborav, ni oni ne

smiju biti zaboravljeni. Kad se oni ražalostiše, tuga ih ne iznevjeri, kao što im je to učinio život, ona učini za njih sve što je mogla; u slasti tuge zado-biše oni predmet svoje nedohvatne čežnje. Ljudski je tugovati, ljudski je tugovati s onim koji tuguje; ali je veće vjerovati i blaženije promatrati onoga koji vjeruje. Od Abrahama nemamo nikakve tužaljke. On ne brojaše sjetno dane dok vrijeme protjecашe. ne promatraše Saru sumnjičavim pogledom pitajući se je li možda prestarila, on ne zadržavaše sunčev hod da Sara ne ostari još više, a s njom i njegovo očekivanje, on ne pjevaše potajno tugujući rime. Abraham ostari, Sara postade ruglo u zemlji, pa ipak Abraham bijape Božji izabranik i baštinik obećanja da će u njegovu porodu biti blagoslovljeni svi naraštaji. Ne bi li mu onda bilo bolje da uopće nije bio Božji izabranik? Što to, zapravo, znači biti Božji izabranik? Znači li to uskrtu mladenačke želje u mladosti da bi se ona uz velike teškoće ispunila u starosti? Ali Abraham vjerovaše, čvrsto se držeći obećanja. Da se Abraham pokolebao, tada bi obećanje napustio. Rekao bi Bogu: "Vjerojatno ipak nije tvoja volja da se sve to dogodi, pa ću se odreći želje, a ona bijaše sve moje, moje blaženstvo. Duša mi je iskrena, ne kujem potajice nikakvu osvetu što si mi želju uskratio." Ni tada Abraham ne bi bio zaboravljen, svojim bi primjerom ohrabrio mnoge, ali ne bi postao otac vjere; jer veliko je želje se odreći, ali je veće ustrajati na njoj nakon što smo je se odrekli; veliko je vječno dohvatiti, ali je nešto veće držati

se vremenitog pošto smo ga se odrekli. – A onda se vrijeme ispunilo. Da Abraham ne bijaše vjerovao, Sara bi sigurno umrla od tuge, a on sâm otupio od jada, ne bi ispunjenje razumio, nego bi mu se smijao kao kakvoj mladenačkoj maštarii. Ali Abraham vjerovalaše, i po vjeri bijaše mlad; jer onaj koji se uvijek najboljem nada, ostarit će prevaren od života, a onaj koji uvijek najgore očekuje, ostarit će prije vremena, a jedino će onaj koji vjeruje sačuvati vječnu mladost. I zato nek je hvala i slava ovoj pripovijesti. Jer Sara, iako u poodmakloj dobi, bijaše još dovoljno mlada da žudi za majčinstvom, a Abraham, iako osijedio, bijaše još dovoljno mlad za želju da postane ocem. Površno gledano, čudo je u tome da im se očekivanje ispunilo; dublje gledano, čudo vjere sastoji se u tome što Abraham i Sara bijahu još dovoljno mladi za takvu želju i što im je vjera sačuvala želju, a time i mladost. Abraham dočeka ispunjenje obećanja, dočeka ga u vjeri i ono se dogodi prema obećanju, razmjerno njegovoj vjeri; jer i Mojsije udari štapom po stijeni (usp. Izl 17,6), ali ne vjerovalaše.

Radost bi u Abrahamovoj kući, Sara proslavi pir u dobi zlatnog pira.

Ali radost ne potraja dugo; Abraham je još jednom trebao biti iskušan. I sve to nakon što je vjeru sačuvao boreći se s vremenom, s onom lukavom silom koja sve pronalazi, s onim budnim protivnikom koji nikad ne drijema, sa starcem koji sve nadživljava. Sad bijaše sav užas borbe sažet u jedan trenutak. "I Bog kušaše Abrahama i reče mu:

'Uzmi svoga sina, jedinca svoga Izaka koga ljubiš. i pođi u krajinu Moriju pa ga ondje prinesi kao žrtvu paljenicu na brdu koje ću ti pokazati.'"

Tako sve bijaše izgubljeno, još užasnije nego što bi bilo da obećanje nikad nije ispunjeno! Ova-ko se Gospodin samo izrugivaše s Abrahamom! Čudom je nemoguće učinio mogućim, a sada mu se prohtije sve to vidjeti uništenim. Ovo također bijaše ludost, ali Abraham joj se ne smijaše, kao što se Sara smijala obećanju (usp. Post 18,12). Sve bijaše izgubljeno! Sedamdeset godina nepokolebljiva iščekivanja i kratka radost zbog ispunjenja obećanja. Tko je onaj koji starcu štap istrže, tko je onaj koji zahtijeva od starca da svoj štap sam prelomi? Tko je onaj koji nad sjedokosim starcem očaj nadvija, tko je onaj koji od starca traži da on sam nad sebe očaj nadnese? Zar tu nema nikakva sažaljenja za časna starca i nedužno dijete?! Pa ipak, Abraham bijaše izabranik Božji, a Bog bijaše onaj koji ispit zahtijevaše. Sve je sada trebalo biti izgubljeno! Uzvišeni spomen ljudskog roda, obećanje Abrahamovu potomstvu bijaše tek slučajnost, kratkotrajna Božja pomisao koju je Abraham trebao ugasiti. Ono veličanstveno blago (usp. Post 12,2) koje bijaše staro kao i vjera u Abrahamovu srcu, godinama starije od Izaka, plod Abrahamova života molitvama posvećen, dozreo u borbama – blagoslov na Abrahamovim usnama, ovaj plod je sada trebao biti ubran prije vremena i postati beznačajan; jer kakvo bi značenje imao ako Izak treba biti žrtvovan?

Onaj žalosni, ali blaženi trenutak kad se Abraham, na koncu svoga života, mora oprostiti od svega što je ljubio, kad je još jednom morao podići svoju štovanu glavu, kad mu se lice trebalo zasjati poput lica Božjega, kad svu dušu trebadne sabrati u blagoslov koji bi Izakaza sve dane učinio blaženim – onaj trenutak mu bijaše uskraćen. Jer Abraham se zaista moraše oprostiti od Izaka, ali tako da on ostane živ; smrt ih je trebala razdvojiti, ali tako da Izak bude njezin plijen. Starac ne mogaše, na umoru, radostan polagati ruke blagoslova na Izaka, nego, umoran od života, trebaše na njega podići nasilničku ruku. A Bog bijaše onaj koji ga kušaše. O jao, jao glasniku koji pred Abrahamom stupi s ovakvom viješću! Tko bi se usudio biti donositelj ove žalosne poruke? Ali Bog bijaše onaj koji Abrahama iskušavaše.

Ipak, Abraham vjerovalaše, i to vjerovalaše za ovaj život. Da se njegova vjera odnosila na nešto buduće, tada bi mu bilo puno lakše sve odbaciti i što prije napustiti ovaj svijet kojem ne pripadaše. Ali Abrahamova vjera ne bijaše takva, ako takve uopće ima, jer to zapravo i nije vjera, nego najudaljenija mogućnost vjere koja na krajnjem rubu horizonta tek nazire svoj predmet, odvojena od njega neizmjernom dubinom u kojoj očajanje igra svoju igru. A Abraham vjerovalaše upravo za ovaj život, vjerovalaše da mu je u ovoj zemlji ostariti, štovan u narodu, blagoslovljen porodom, vječno upamćen u Izaku, svom najljubljenijem u životu, kojeg je okruživao ljubavlju takvom da bi za nju bijedan

izraz bio reći da je vjerno vršio dužnost oca da ljubi sina, što se i podudara s Božjim zahtjevom za žrtvu: "Sina, kojeg ljubiš." Jakov je imao dva-naest sinova, a jednog ljubljase; Abraham je imao samo jednoga, i njega ljubljase.

Ali Abraham vjerovalaše i ne sumnjaše, vjervalaše protivno razumu. Da je Abraham i bio sumnjao, tada bi učinio nešto drugo, ali opet nešto veliko i uzvišeno, jer kako bi Abraham mogao učiniti nešto što nije veliko i uzvišeno? Popeo bi se na brdo Moriju, usitnio bi drva, potpalio vatru, povukao nož i zazvao Boga: "Ne preziri ove žrtve; znam dobro da ona nije ono najbolje što imam, jer što je starac u odnosu na dijete obećanja? Ali ovo je najbolje što mogu dati. Ne daj da Izak za ovo ikad sazna, neka se utješi svojom mladosti." Zario bi nož u svoje grudi. Bio bi slavljen u svijetu, a ime mu ne bi bilo zaboravljeno, ali jedno je biti slavljen, a nešto drugo, postati zvijezda vodilja koja oslobađa straha.

A Abraham vjerovalaše. Ne moljaše on za sebe da Boga možda umilostivi; bijaše samo jednom da Abraham s molbom pred Boga stupi, kad je onomad udarila zaslužena kazna na Sodomu i Gomu-ru (Post 18,16-33).

Čitamo u onim svetim spisima (Post 22,1): "Bog stavi Abrahama na kušnju. Zovnu ga: 'Abrahame!' On odgovori: 'Evo me!'" Ti, koji čitaš ove retke, bijaše li i s tobom isti slučaj? Kada primjeti da se iz daljine težak udes približava, ne reče li ti brdima: "Pokrijte me!" i bregovima: "Padnite na

mene!" (usp. Lk 23,30)? Ili, ako si bio jači, ne pokrene li ti se noga lagano putom, ne zažudi li se vratiti starim tragovima? Kad se tebe bilo zvalo, jesi li se odazvao ili si se oglušio, ili si možda odgovorio tiho, šapatom? Abraham učini drugačije; radošno, prostodušno, pun pouzdanja, povika on glasno: "Evo me!"

Čitamo dalje (Post 22,3): "Ujutro Abraham podrani." Požuri on, kao na kakvu svečanost, i u rano jutro bijaše na naznačenom mjestu, na brdu Morija. Ništa ne reče Sari, ništa Eliezeru, a i kako bi ga oni mogli razumjeti? Nije li mu sama priroda iskušenja iznudila obvezu šutnje? "Usitni drva, sveza Izaka, potpali vatru i potegne nož."

Moj slušaoče! Bijaše mnogi otac koji vjerovalaše da će mu gubitkom djeteta, što mu bijaše ono najmilije na svijetu, biti oteta i svaka nada u budućnost, ali ni jedno od njih ne bijaše dijete obećanja, kao što Izak bijaše Abrahamu. Bijaše mnogi otac koji izgubi dijete, ali uvijek tako da dijete uzme Bog, Božja ruka, nepromjenjiva i nedokučiva želja Svemogućeg. Ne bijaše tako s Abrahamom. Pred njim je bio teži ispit; Itakova sudbina je zajedno s nožem bila položena u Abrahamovu ruku. I on stajao je na brdu, starac sa svojom jedinom nadom! Ali on ne sumnjao, ne pogledavao prestrašeno lijevo ili desno, ne izazivao nebesa svojim molitvama. Znao je da Bog svemogući bijaše onaj koji ga kušao, znao je da to bijaše najteža žrtva koja se od njega može zahtijevati; ali znao je i to da nijedna žrtva nije preteška

ako je Bog traži – i Abraham potegnu nož. Tko ojača Abrahamovu ruku, tko mu podiže desnicu da ne klone onemoćalo? Onaj koji ovo promatra, postaje nepokretan. Tko ojača Abrahamovu dušu da mu se ne pomrači pred očima, da ne previdi i Izaka i ovna? Onaj koji to promatra, oslijepit će. – Iako je možda dovoljno rijedak onaj koji ostaje nepokretan i slijep, još je rjeđi onaj koji dostojanstveno pripovijeda o onome što se ovdje događalo. Svi mi znamo – bijaše to samo ispit.

Da je Abraham sumnjao dok je stajao na brdu Moriji, da je bespomoćno gledao oko sebe, da je, prije nego što je potegnuo nož, slučajno opazio ovna, i da mu je Bog dopustio da ga žrtvuje umjesto Izaka – tad bi se Abraham vratio kući, sve bi opet bilo isto; imao bi Saru, sačuvao bi Izaka, pa ipak i te kako drugačije! Njegov povratak kući bio bi bijeg, njegovo izbavljenje slučajnost, njegova nagrada poniženje, a njegova budućnost zacijelo bi bila prokletstvo. Tada on ne bi dao ni dokaz svoje vjere, ni dokaz Božje milosti, nego dokaz kako se stravično penjati na brdo Moriju. Ne bi Abraham ni tada bio zaboravljen, a ni brdo Morija. Samo što se ono tada ne bi spominjalo kao što se spominje Ararat, gdje je pristala Noina arka (usp. Post 8,4), nego bi se spominjalo kao nešto užasno, jer bi to bilo mjesto gdje Abraham bijaše sumnjao.

Časni oče Abraham! Kad si se vraćao s brda Morije, nisu ti trebale pohvale koje bi te tješile zbog izgubljenog; jer ti si sve dobio i Izaka zadržao, ne bijaše li tako? Gospodin ti ga više ne

oduze, nego si radosno sjedao s njim za stol u svom šatoru, kao što ćeš činiti i na onom svijetu i u vijeke vjekova.

Časni oče Abrahame! Tisućljeća su prošla od onog dana, ali ti ne trebaš nikakva zakašnjela štovatelja koji će spomen na tebe oteti sili zaborava; jer svaki govor tebe se sjeća – a ipak ti nagrađuješ svog štovatelja veličanstvenije nego itko drugi; pod svojim ga okriljem činiš blaženim na ovome svijetu, svojim veličanstvenim djelom vežeš njegov pogled i njegovo srce. Časni oče Abrahame! Drugi oče ljudskog roda! Ti koji prvi posvjedoči onu neizmjernu strast, koja, da bi se s Bogom borila, prezrivo odbija strašnu borbu s beskrajem pojedinačnih predmeta i prirodnim silama; ti koji prvi upozna onu najvišu strast, onaj sveti, čisti, ponizni izraz Božje ludosti, kojem su se pogani divili (Platon, *Fedar*, 256) – oprosti onomu koji u tvoju čast željaše pripovijedati, ako to nije učinio dobro. On pripovijedaše smjerno, kakva bijaše i čežnja njegova srca, on pripovijedaše kratko kao što i dolikuje, ali on nikad neće zaboraviti da si trebao stotinu godina (usp. Post 21,5) da, protivno očekivanju, dobiješ sina starosti, da si trebao nož potezati prije nego Izaka zadržiš; on neće zaboraviti da u sto i trideset godina života nisi dospio dalje doli do vjere.¹⁰

PROBLEMI

PROKAŠLJAVANJE

Jedna stara izreka iz izvanjskog i vidljivog svijeta kaže: "Samo onaj koji radi, dobiva kruh." Začudo, izreka ne odgovara svijetu iz kojeg dolazi; jer izvanjski svijet podliježe zakonu nesavršenstva, i u njemu se opet i opet ponavlja da i onaj koji ne radi, kruha dobiva, da onaj koji spava, obilnije dobiva od onog koji radi. U izvanjskom svijetu sve pripada onomu koji već drži u rukama, tu čovjek podliježe zakonu neosjetljivosti, i onomu koji posjeduje prsten, njemu se pokorava i duh prstena, bilo da je on Noureddin ili Aladin¹¹, i onaj koji ima blaga svijeta, on ih ima, na koji god način da ih je stekao. U svijetu duha je drugačije. Ovdje vlada jedan vječni božanski red, ovdje ne kiši jednako pravedniku i nepravedniku (usp. Mt 5,45), ovdje sunce ne sija jednako nad dobrim i nad zlim, ovdje vrijedi da samo onaj koji radi, kruh dobiva, samo onaj koji bijaše u strahu, mir nalazi, da samo onaj koji se u podzemlje spušta,

dragu izbavlja, samo onaj koji nož poteže, Izaka dobiva. Onaj koji ne želi raditi, kruha ne dobiva, nego biva prevaren, kao što su bogovi prevarili Orfeja prikazom umjesto drage (Platon, *Gozba*, 179); prevarili su ga jer je bio razmažen, a ne hrabar, jer on svirač citre bijaše, a ne muž. Ovdje ne pomaže imati Abrahama za oca (usp. Mt 3,9) ili sedamnaest predaka; onomu koji ne radi, odgovara ono što je zapisano o izraelskim djevojkama (usp. Iz 26,18): on rađa vjetar; ali onaj koji radi, taj rađa vlastitog oca.

Postoji teorija koja se usuđuje u svijet duha uvesti onaj isti zakon ravnodušnosti pod kojim već stenje izvanjski svijet. Ova teorija drži da je dovoljno poznavati ono što je veliko, a za nekim drugim radom nema potrebe. Ipak, za ovo se kruh ne dobiva, nego se, dok se sve pretvara u zlato, umire od gladi. A i što se zapravo može znati? Bilo ih je na tisuće u staroj Grčkoj, i bezbroj u kasnijim naraštajima, koji poznavahu Miltijadove trijumfe, ali samo jedan zbog njih nije mogao spavati (Plutarh, *Temistokle*, 3,3). Bezbrojni naraštaji znahu, napamet, od riječi do riječi, pripovijest o Abrahamu, a koliki zbog ove pripovijesti ne mogahu spavati?

Pripovijest o Abrahamu ima jednu izuzetnu osobinu – vazda ostaje uzvišena, ma kako god oskudno bila razumljena; ali i ovdje se sve svodi na ovo želi li se raditi i biti opterećen. Ne želi se raditi, a ipak bi se htjelo pripovijest razumjeti (usp. Mt 25,28). Govori se Abrahamu u čast, ali kako? Sve se jednostavno izražava jednim uobičajenim izrazom: "Bijaše veliko to što on Boga toliko

ljubljaše da mu je htio žrtvovati ono svoje najbolje." To je svakako točno, ali izraz "najbolje" je neodređen. U razmišljanjima i govorima sasvim se lako poistovjeti Izaka i ono najbolje, da onaj koji meditira može za vrijeme meditacije dokono pušiti lulu, a slušač može sasvim udobno protezati noge. Da je onaj bogati mladić (usp. Mt 19,16) s kojim se Krist sreo na putu, sve svoje bogatstvo raspredao i razdijelio siromašnima, slavili bismo ga kao i sve ono što je veliko u njegovu činu, ali ni njega ne bismo mogli shvatiti bez rada, a on ipak ne bi bio što i Abraham, usprkos tomu što bi i on žrtvovao ono svoje najbolje. Ono što se iz pripovijesti o Abrahamu ispušta, jest strepnja¹²; jer ja prema novcu nemam nikakvih etičkih obveza, ali prema sinu otac ima najvišu i najsvetiju obvezu. Ali strepnja je opasna stvar za slabiće, zato se zaboravlja na nju, i usprkos tomu hoće se govoriti o Abrahamu. Govori se, i u tijeku govora zamjenjuju se dva pojma: Izak i ono najbolje; i sve ide izvorsno. Kad bi se dogodilo, međutim, da među onima koji slušaju bude i neki čovjek koji pati od nesаницe, bili bismo vrlo blizu najopasnijem, najdubljem, najtragičnijem i najkomičnijem nesporazumu. Taj bi pošao kući s željom da učini isto što i Abraham; a sin je ono najbolje. Kad bi onaj propovjednik saznao za ovo, vjerojatno bi pohitao k tom čovjeku i sa svim svojim duhovnim autoritetom povikao: "Ogavniče, otpadu društva, kakvim si đavlom opsjednut da želiš ubiti vlastitog sina?" A svećenik, koji propovijedajući o Abrahamu nije

osjetio nikakvu toplinu ili znoj, sam bi se začudio kakvom je gnjevnom ozbiljnošću ukorio onog jadnička; radovao bi se samom sebi, jer još nikad nije govorio tako vatreno i dostojanstveno; rekao bi sebi i svojoj ženi: "Ja sam govornik, ono što mi je nedostajalo bijaše povod, jer dok sam u nedjelju propovijedao o Abrahamu, ne osjećah se nimalo prožetim." Da je taj isti propovjednik bio imao barem malo više razuma koji bi se dao izgubiti, po mom bi ga sudu izgubio onda kad bi mu grešnik mirno i dostojanstveno odgovorio: "Upravo to bijaše ono što si ti u nedjelju propovijedao." Kako bi takvo što moglo propovjedniku pasti na pamet; pa ipak bijaše upravo tako, a greška je u tome što on nije razumio o čemu govori. Zar nema nijednog pjesnika koji bi se odvažio da ovakve situacije pretpostavi besmislicama i ništavnostima kakvima obiluju komedije i romani! Komično i tragično ovdje se međusobno dodiruju u apsolutnoj beskonačnosti. Svećenikova je propovijed bila već sama po sebi smiješna, ali svojim je učinkom postala beskrajno smiješna; pa ipak, bijaše to posve normalno. Pretpostavimo da se grešnik, zbog svećenikove prijetnje kaznom, istinski, bez prigovora, obratio, da se ovaj revni duhovnjak sretan vratio kući, radostan u uvjerenju da on ne djeluje samo riječju kao propovjednik, nego prije svega neodoljivom snagom kao dušobrižnik, time što nedjeljom oduševljava zajednicu, dok se u ponedjeljak kao kerubin s plamtećim mačem suprotstavlja onomu koji bi svojim činom htio dokinuti

onu staru izreku da se u svijetu ne događa sve onako kako svećenik propovijeda.*

Ako bi se grešnik oglušio na opomenu, onda bi mu situacija bila poprilično tragična. Bio bi vjerojatno smaknut ili poslan u ludnicu, ili ukratko: bio bi nesretan u odnosu na tzv. stvarnost; ali u jednom drugom smislu, iskreno mislim da bi ga Abraham učinio sretnim, jer nitko tko radi ne umire.

Čime objasniti ovakvo proturječje kod onog propovjednika? Nastaje li ono zbog toga što se za Abrahama kaže da je bio velik čovjek pa je tako i sve što on čini veliko, a ako netko drugi čini isto, to je onda grijeh, i to grijeh koji vapi u nebo. U tom slučaju ne bih želio sudjelovati u jednom takvom nepromišljenom veličanju. Ako vjera ne može htijenje da se ubije sina pretvoriti u sveti čin, onda neka se i nad Abrahamom izrekne ista presuda kao i nad svakim drugim. Nedostaje li komu, možda, hrabrosti da provede svoje misli i kaže da Abraham bijaše ubojica, onda je svakako bolje steći ovu hrabrost, nego trošiti vrijeme na nezaslužene pohvale. Etički izraz za ono što je Abraham učinio kaže da je htio ubiti sina; religiozni izraz kaže da je Izaka htio žrtvovati; a upravo u ovom proturječju leži strepnja koja može čovjeku potpuno oduzeti san, pa ipak ne bi bez strepnje

* U stara se vremena govorilo: "Tragično je što se u svijetu stvari ne odvijaju onako kako svećenik propovijeda" – možda dolazi vrijeme, posebno uz pomoć filozofije, kad će se moći reći: "Srećom ne ide onako kako svećenik propovijeda", jer u životu još i ima nekakva smisla, au njegovim propovijedima nikakva.

Abraham bio ono što jest. Ili, da Abraham uopće nije učinio ono što se za njega govori, ili, da je njegov čin u okolnostima njegova doba bio nešto posve drugo, valjalo bi ga zaboraviti, jer, zar bi bilo vrijedno truda sjećati se nečeg prošlog što ne može postati sadašnje? Ili, da je možda onaj govornik nešto zaboravio, nešto što odgovara etičkom zaboravu, da Izak bijaše Abrahamov sin? Kad bi se iz ovog slučaja otklonila vjera, kad bi ju se učinilo ništavnom i nevažecom, ostala bi samo gola činjenica da je Abraham htio ubiti Izaka, pa bi se za njim lako mogao povesti i svaki koji nema vjeru, tj. vjeru koja ga u tome sprječava.

Što se mene tiče, ne nedostaje mi hrabrosti da posve promislim neku misao; dosad se ni jedne nisam uplašio, a ako bih na koju takvu naišao, nadam se da bih, u najmanju ruku, imao iskrenosti kazati da se ovo misli bojim, ona u meni pobuđuje nešto drugo i stoga je neću promišljati; ukoliko time činim nepravdu, neka me ni kaza ne mimoide. Da sam smatrao istinom to da Abraham bijaše ubojica, ne znam bih li i tada mogao prešutjeti svoje poštovanje prema njemu. Ipak, da sam tako mislio, vjerojatno bih o tome šutio, jer takve misli ne treba drugima povjeravati. Ali Abraham nije nikakvo priviđenje, nije on svoju slavu stekao spavajući, niti je duguje naklonosti sudbine.

Može li se onda o Abrahamu govoriti posve otvoreno, bez izlaganja opasnosti da netko bude toliko zbunjen i učini ono što i Abraham? Ako se ne odvažim na takav govor, onda ću o Abrahamu šutjeti, jer ga, kao prvo, nipošto ne bih tako poni-

zioda on zbog moje priče postane stupicom za slabiće. Ali, ako se vjeru uzima kao ono vrhovno, tj. kao ono što ona i jest, onda sam uvjeren da se bez opasnosti o tome može govoriti i u naše doba, koje u vjeri baš i ne pretjeruje; jer ne postiže se sličnost s Abrahamom činom ubojstva, nego isključivo vjerom. Ako se ljubav uzima kao jedno prolazno raspoloženje, kao neko požudno ganuće u ljudima, onda čovjek, kad želi govoriti o djelima ljubavi, samo postavlja zamke za slabe. Neko prolazno ganuće, uistinu, svatko ima, ali ako bi pri tome svatko htio učiniti onaj užasni čin, koji je ljubav posvetila kao besmrtno djelo, tada je sve izgubljeno – kako djelo, tako i zavedeni počinitelj.

Stoga se o Abrahamu svakako može govoriti; jer ono veliko ne može nauditi ako je shvaćeno u svojoj veličini; ono je kao dvosjekli mač što i ubija i spašava. Kad bi na mene pala kocka da o tome govorim, onda bih na početku ukazao na to da Abraham bijaše pobožan i bogobojazan čovjek, dostojan imena Božjeg izabranika. Samo takav čovjek stavlja se na takvu kušnju; ali, tko je takav? Nakon toga bih opisao kako je Abraham volio Izaka. U tu svrhu zamolio bih sve dične duhovnike da mi pomognu kako bi moje propovijedanje bilo jednako strastveno kao što je i očeva ljubav. Nadam se da bih je mogao tako opisati da ne bi bilo nijednog oca u Kraljevini koji bi smio kazati da i on tako ljubljaše. Ako ne ljubljaše poput Abrahama, onda bi svaka pomisao da se Izaka žrtvuje bila napast. O tome bi se moglo nedjeljama govoriti, ali ne smije

se nagliti. Ako bi se o tome ispravno propovijedalo, onda bi dio očeva odbijao dalje slušati; privremeno bi bili radosni ako im se istinski posrećilo da ljube kao što je Abraham ljubio. Kad bi se među njima našao i neki koji bi se odvažio krenuti ovim putom, nakon što je čuo o onom velikom, ali i o onom užasnom u Abrahamovu činu, tad bih rado osedlao svog konja i pojahao s njim. Za svakog predaha, dok bi stigli do brda Moriye, objašnjavao bih mu da se još može vratiti i pokajati zbog nespozazuma uslijed kojeg je prihvatio da bude iskušan u jednom ovakvom borilištu, da prizna da mu nedostaje hrabrosti; a ako Bog želi Izaka, neka ga uzme sam. Uvjeren sam da ovakav čovjek ne bi bio odbačen, i da bi, kao i svi ostali, mogao biti blažen, samo ne u ovom vremenu. Ne bi li se ovako sudilo o njemu i u vjernički najrevnosnijim vremenima? Poznavao sam osobu koja mi je mogla spasiti život samo da je bila plemenita. Ona reče: "Dobro vidim što bih mogla učiniti, ali ne usuđujem se, bojim se da će mi poslije ponestati snage i da bih se mogla pokajati." Nije bila veliku dušna. Ali tko bi je zbog toga prestao voljeti?

Kad bih tako govorio i ganuo slušatelje te bi time i oni iskusili dijalektičku borbu vjere i njezinu neizmjernu strast, ipak ih ne bih htio zavesti u zabludu u kojoj bi pomislili: "Njegova je vjera tako velika da je nama dovoljno samo se držati njegova skuta." Dodao bih naime: "Ja uopće nemam vjere. Ja sam po prirodi jedna proračunata glava, a takvi uvijek imaju poteškoća kad trebaju izvršiti kretanje

vjere; ja ne priznajem nikakvu vrijednost poteškoći čijim svladavanjem promišljena glava dopijeva do točke do koje najpriprostiji najjednostavniji čovjek najlakše dolazi."

Ljubav u pjesnicima ima svoje svećenike, i ponekad se čuje neki glas koji ljubavi zna iskazati počast, ali o vjeri se ne čuje ni riječ; tko govori u čast ovoj strasti? Filozofija ide dalje. Teologija našminkana sjedi na prozoru i očijuka za njezinu naklonost, nudeći joj svoje draži. Teško je razumjeti Hegela, a razumjeti Abrahama neznatna je stvar. Uzdići se nad Hegelom, to je čudesno djelo; a otići iznad Abrahama, to je lakše od svega. Što se mene tiče, potrošio sam dosta vremena da bih razumio Hegelovu filozofiju. Vjerujem da sam je donekle i razumio. Ako Hegela na pojedinim mjestima, usprkos uloženom trudu, nisam uspio razumjeti, usuđujem se kazati da ni on sam nije uopće bio načisto s tim. Proučavam ga s lakoćom, pri čemu me, naravno, nimalo ne boli glava. Naprotiv, kad trebam razmišljati o Abrahamu, kao da sam satrven. U svakom trenutku pred očima mi je onaj neizmjerni paradoks koji čini sadržaj Abrahamova života; svakog trenutka bivam potisnut unatrag, a moja misao, usprkos svoj njezinoj strastvenosti, ne može prodrijeti u paradoks, niti se pomaknuti makar za dlaku. Da bih stekao uvid, naprežem svaki mišić i istodobno bivam nepokretan.

Nije mi nepoznato čemu se svijet divi kao velikom i plemenitom, s tim mi i duša osjeća bliskost; ona je u svoj poniznosti uvjerena da se i o mojoj

stvari radilo kad se junak bijaše borio. Dok razmatram njegovu borbu dovikujem sebi: *Iam tua res agitur*.¹³ U junaka se *mogu uživjeti*, ali u Abrahamu ne mogu; kad se uzvinem, padam, jer paradoks je ono što mi se nudi. Ipak nipošto zato ne mislim da je vjera nešto neznatno, nego, naprotiv, ona je ono najviše; najnepoštenije je od filozofije izrugivati vjeru i na njezino mjesto stavljati nešto drugo. Filozofija niti može, niti treba dati vjeru, ali ona treba sebe spoznati i znati što sama nudi; ona ne treba ništa uzeti, a ponajmanje ljudima nešto prevarom oduzeti, kao da se radi o beznačajnoj stvari. Meni nisu nepoznate nevolje i opasnosti života, ne bojim ih se i hrabro im kročim u susret. Posve sam upućen u užasne stvari; moje sjećanje je vjerna žena, a moja mašta ono što sam nisam – mala radišna djevojka koja cijeli dan tiho radi svoj posao, a onda mi navečer zna lijepo pripovijedati pa se moram usredotočiti na njezine riječi, bez obzira na to što mi ne slika uvijek prirodne ljepote, cvijeće ili pastirske priče. Brojnim sam opasnostima gledao u oči, ne bježim strašljivo od njih, ali i kad im se hrabro suprotstavljam, dobro znam da moja hrabrost nije hrabrost vjere, niti bi se s njom mogla usporediti. Ja ne mogu izvršiti kretanje vjere, ne mogu sklopiti oči i s pouzdanjem se strmoglaviti u apsurd; to je za mene nemogućnost, ali ja se s tim ne hvalim. Ja sam uvjeren da je Bog ljubav, ali ova misao ima za mene jednu izvornu lirsku vrijednost. Kad je mislim, neizrecivo sam blažen, a kad mi izmakne, čeznem za njom strastvenije nego zaljubljeni za

svojom ljubavi; ali ja nemam vjeru, to je hrabrost koja mi nedostaje. Božja je ljubav za mene, kako u doslovnom, tako i u prenesenom smislu, u čitavoj stvarnosti nešto s čim se ništa ne može usporediti. Nisam tolika kukavica da bih zbog tog svog nedostatka jadikovao i tužio se, ni toliko zloban da bih osporavao da je vjera nešto daleko najveće. Mogu sasvim dobro podnijeti da živim na svoj način, radostan sam i zadovoljan, ali moja radost nije radost vjere, štoviše, nesretna je u usporedbi s njom. Ja ne dosađujem Bogu svojim malim brigama, ne brinem se o pojedinostima, usredotočen sam samo u svoju ljubav i održavam čistoću i bistrinu njezina djevičanskog plamena; vjera je sigurna da Bog brine i za ono najneznatnije. Ja sam zadovoljan što sam s ovim životom vjenčan lijevom rukom, a vjera je dovoljno ponizna da zahtijeva i desnu; a da je ovo poniznost, ja ne poričem, niti ću poricati.

Je li zaista svaki moj suvremenik u stanju izvršiti kretanje vjere? Ako se u njima jako ne varam, onda su oni vrlo skloni ponositi se radeći ono nepotpuno, što su meni uistinu nemalo puta pripisali. Mrsko je mojoj duši raditi ono što se tako često događa, naime, govoriti o veličini kao o nečem nadljudskom, kao da je nekoliko tisućljeća kakav nepremostiv razmak; ja o tome najradije govorim kao o nečem ljudskom, kao da je bilo jučer, i dopuštam jedino da sama veličina bude onaj razmak koji ili uzdiže ili osuđuje. Da sam onda ja (*na razini jednog tragičnog junaka*; jer ja više ne mogu ići) bio pozvan na jedno ovakvo izvanredno

kraljevsko putovanje kao što je ovo do brda Morije, dobro znam što bih učinio. Ne bih bio tolika kukavica da ostanem kod kuće, ne bih ni besciljno lutao; ne bih ni nož zaboravio da time dobijem još malo na vremenu. Prilično sam siguran da bih tamo stigao na udar zvona i da bih sve imao uza se – možda bih čak došao i nešto ranije, tako da se sve što prije skonča. Ali isto tako znam što bih potom bio učinio. U istom bih trenutku uzjahao konja i rekao sebi: "Sad je sve izgubljeno. Bog traži Izaka, ja ga žrtvujem, a time i svoju radost – ipak: Bog je ljubav i on je to za mene i dalje; jer u prolaznosti Bog i ja ne možemo jedan s drugim razgovarati, mi nemamo zajednički jezik." Možda će u našem vremenu biti netko tako nerazuman, toliko zavidan veličini, tko će pokušati i sebe i mene navesti da uobrazimo kako bih, da sam sve ovo bio učinio, zapravo učinio nešto veće od onog što je učinio Abraham; jer moje neizmjerne odreknuće bijaše daleko idealnije i poetičnije od Abrahamove poslušnosti. I upravo je ovo najveća neistina, jer moje neizmjerne odreknuće bijaše samo nadomjestak za vjeru. Jer da bih pronašao sebe i povratio unutarjni mir, ja ne bih mogao učiniti ništa više osim onog beskonačnog kretanja. Čak ne bih ni Izaka volio onoliko koliko ga Abraham ljubljao. To što bijah odlučan izvršiti kretanje, može, ljudski gledano, dokazati moju hrabrost; to, da sam Izaka svom dušom volio, pretpostavka je bez koje bi moje djelo bilo samo zločin, ali ja ipak nisam volio kao Abraham, jer tada bih oklijevao do posljednje minute, a ipak ne

bih zakasnio na brdo Moriju. Zatim bih mojim postupkom upropastio cijelu priču, jer bih dospio u nepriliku kad bih opet dobio Izaka. Ono što Abrahamu pada najlakše, to bi meni palo najteže; naime, opet se radovati Izaku. Jer onaj koji je čitavom beskonačnošću svoje duše, *proprio motu er propriis auspiciis* (iz vlastite pobude i na vlastitu odgovornost), izvršio ono beskonačno kretanje i ne može izvršiti više ni jedno, zadržava Izaka samo u boli.

A što je učinio Abraham? On je stigao, ni prerano, ni prekasno. Uzjahao je na magarca i lagano jahao putem. Sve je vrijeme vjerovao; vjerovao je da Bog neće zahtijevati Izaka, iako je on bio spreman žrtvovati ga ako bi se to tražilo. On je vjerovao snagom apsurdna, jer se ovdje ne može govoriti o ljudskoj logici, a apsurd je bio to da Bog, kao što od njega zahtijeva žrtvu, u sljedećem trenutku treba opozvati zahtjev. Popeo se na brdo, a u trenutku kad je nož zabljesnuo, on je još vjerovao da Bog neće uzeti Izaka. Bio je posve iznenađen ishodom, ali je dvostrukim kretanjem opet dospio u svoje prijašnje stanje i uslijed toga prihvati on Izaka još radosnije nego prvi put. Pođimo dalje. Zamislimo da Izak stvarno bude žrtvovan. Abraham vjerovao je. On ne vjerovao da će jednom na onom svijetu biti blažen. Bog mu je mogao dati novog Izaka, mogao je žrtvovanog vratiti u život. On vjerovao je snagom apsurdna, jer svaka ljudska logika davno bijaše prestala. To da tuga može izbezumiti čovjeka, to se vidi; to da postoji takva snaga volje koja se do krajnosti suprotstavlja vjetru tako da se sačuva

razum, iako postaje pomalo neobičan, i to se vidi; ja to ne kanim omalovažavati. Ali to da čovjek može izgubiti razum, a time i čitavu konačnost, jer je razum njezin mjenični posrednik, i onda sn-
gom apsurdna ponovno dobiti upravo tu istu konačnost, nad tim je moja duša užasnuta; ali ja ne kažem zato da je to nešto neznatno, jer je, napro-
tiv, baš ovo jedino pravo čudo. Najčešće se smatra da ono što vjera stvara nije nikakvo umjetničko djelo, da je to nekakav tvrd i nezgrapan rad, prikladan za priprostije prirode; a ipak je sasvim drugačije. Dijalektika je vjere nešto najfinije i najčudnije od svega, ona ima takav polet o kojem ja sebi mogu stvoriti predodžbu, ali ništa više od toga. S odskočne daske mogu načiniti veliki skok s kojim mogu prijeći u beskonačnost, moja su se leđa, kao u plesača na žici, toj vještini prilagodila još u djetinjstvu, stoga mi taj skok pada lako; ja u životu mogu – jedan, dva, tri! – hodati nagla-
vačke; ali ono dalje, to ne mogu, ono čudesno ne mogu izvršiti, mogu mu se samo diviti. Uistinu, da je Abraham, u trenutku kad je uzjahivao na magarca, rekao sebi: "Sad je Izak izgubljen, mogao bih ga i kod kuće žrtvovati, a ne tek pošto predem dugački put do Morije" – u tom slučaju Abraham mi ne bi bio potreban, a sad se sedam puta klanjam pred njegovim imenom, a sedamdeset i sedam puta pred njegovim djelom (usp. Mt 18,21). Nije on tako razmišljao, a to mogu dokazati time što on bijaše sretan, istinski u sebi sretan, jer prima Izaka, time što nije trebao nikakve pripreme ni vremena

da bi se usmjerio na konačnost i njezine radosti. Da se sve s Abrahamom nije ovako odvijalo, tada bi on možda Boga ljubio, ali ne bi vjerovao; jer onaj koji Boga ljubi bez vjere, taj želi sebe, a onaj koji Boga vjerujući ljubi, taj želi Boga.

Na ovom vrhuncu stoji Abraham. Posljednji stadij što ga on gubi iz vida je stadij beskonačnog odreknuća. On stvarno ide dalje i dolazi do vjere; jer sve one karikature vjere: bijedna mlitava tromost koja misli da niti ima kakve potrebe, niti je vrijedno tugovati prije vremena i ova jadna nada koja govori da se ne može znati što će se dogoditi, ali ipak je moguće – ove karikature pripadaju bijedi života, i već su od beskonačnog odreknuća beskonačno prezrene.

Ja ne mogu razumjeti Abrahama, u određenom smislu ne mogu od njega ništa ni učiti, mogu se samo čuditi. Kad čovjek uobrazí da bi se razmišljanjem o ishodu ove priče mogao potaknuti na vjeru, vara sama sebe, a hoće i Boga prevariti prvim kretanjem vjere; time se želi iz paradoksa isisati životnu mudrost. Možda će nekome i uspjeti, jer naše vrijeme ne ostaje ni kod vjere, ni kod njezina čuda kojim je voda pretvorena u vino (usp. Iv 2,1-10); naše vrijeme ide dalje i od vina pravi vodu.

Ne bi li bilo najbolje ostati kod vjere, zar nije grozno što svatko želi ići dalje? Kad se u naše doba, a to se iskazuje na razne načine, ne želi ostati kod ljubavi, kud se to onda stiže? K ovozemnoj prolaznoj oštroumnosti, sitničarskoj logici, k jadu i bijedi, k svemu onomu što može dovesti u sumnju

čovjekovo božansko porijeklo. Ne bi li bilo najbolje da se ostane kod vjere? Neka onaj koji stoji pazi da ne padne (usp. 1 Kor 10,12), jer se kretanje vjere mora stalno vršiti snagom apsurdna, ali uvijek tako da se nikad ne izgubi konačnost, nego tako da ju se dobije u cijelosti i potpuno. Što se mene tiče ja mogu potanko opisati kretanje vjere, ali ga ne mogu izvršiti. Ako čovjek želi učiti plivati, onda se može u pojasu za plivanje zakačiti za gredu, time se plivački pokreti izvrsno oponašaju, ali se ne pliva; tako ja mogu opisati kretanje vjere, ali kad bih bio bačen u vodu, onda bih svakako plivao (jer nisam od onih što gacaju po plićaku), ali ja bih činio drugačije kretanje, činio bih kretanje beskonačnosti, dok vjera čini upravo suprotno, ona, nakon što je izvela kretanje beskonačnosti, čini kretanje konačnosti. Blago onomu koji može izvršiti ovo kretanje, on čini čudo, a ja ću mu se neumorno diviti i pritom mi je posve svejedno je li u pitanju Abraham ili sluga u njegovoj kući, je li to neki profesor filozofije ili obična sluškinja; mene zanimaju samo kretanja. Ja, stoga, pazim na kretanja i ne dam se varati, ni od sebe sama ni od nekog drugog. Vitezove beskonačnog odreknuća lako je prepoznati. Hod im je lagan i odvažan. A oni, pak, što se hvale vjerničkom bezgrešnošću lako razočaraju, jer im vanjština ima upadljivu sličnost s malograđanštinom – s onim što i beskonačno odreknuće i vjera duboko preziru.

Iskreno priznajem da u svojoj praksi nisam naišao ni na jedan uvjerljiv primjer viteza vjere,

pri čemu ne želim poricati da je možda takav svaki drugi čovjek. Ja sam ga, međutim, tijekom mnogih godina uzaludno tražio. Po svijetu se putuje da bi se vidjelo rijeke, planine, nove zvijezde, šarene ptice, neobične ribe, smiješne ljudske rase; čovjek se predaje životinjskoj ograničenosti, koja bulji u postojanje i misli da je nešto vidjela. Takvo što mene ne zanima. Kad bih, naprotiv, znao gdje živi pravi vitez vjere, krenuo bih k njemu pješke; jer ovo čudo me posve zaokuplja. Ne bih ga ni trenutka gubio iz vida, stalno bih pazio kako se u kretnjama otkriva; smatrao bih da sam sve životne brige riješio i tako bih rasporedio vrijeme da njega gledam i sebe vježbam, i sve bih vrijeme utrošio na to da mu se divim. Kako rekoh, nekog takvog još nisam našao pa ipak ga mogu dobro zamisliti.

Evo ga. Poznanstvo je sklopljeno, predstavljen sam mu. U trenutku dok ga ispitivački motrim, istodobno ga odbacujem i ustuknujem, sklapam ruke i poluglasno se pitam: "Gospode Bože, je li to taj čovjek, je li to zaista on? Pa on izgleda kao neki naplaćivač poreza." Međutim, to je zaista on. Malo mu se primičem, pazim na njegov najmanji pokret ne bi li se u njemu ukazao kakav odbljesak beskonačnog, neki pogled, izražaj, gesta, tuga, osmijeh koji odaje beskonačno u njezinoj različitosti spram konačnog. Ne! – Ispitujem njegovu pojavu od glave do pete ne bi li se u njoj našla kakva pukotina kroz koju izbija beskonačno. Ne! On je posve neprobojan. – Njegov temelj? On je snažan, pripada isključivo konačnosti; nikakav uredni građanin

koji nedjeljom popodne odlazi u Frederiksberg, ne kroči čvršće zemljom; on potpuno pripada svijetu, više od bilo kojeg malograđanina. Ne može se otkriti ništa od one izuzetne uzvišene prirode po kojoj se prepoznaje vitez beskonačnosti. On se svemu raduje, u svemu sudjeluje, pa i svaki put kad se bavi banalnostima, čini to s upornošću koja je svojstvena ovozemnom čovjeku, čija duša čvrsto prijanja uz ovakve stvari. On radi svoj posao. Ako ga se pritom promatra, pomislilo bi se da je on kakav pisar koji je dušu izgubio u talijanskom knjigovodstvu, tako je precizan. On svetkuje nedjeljom. Ide u crkvu. Ne ističe ga nikakav uzvišeni pogled, nikakav znak izuzetnosti; kad se ne bi znalo tko je on, bilo bi ga nemoguće razlikovati u mnoštvu, jer najviše što njegov zdravi pjev psalama dokazuje jest to da ima dobra pluća. Popodne ide u šumu. Raduje se svemu što vidi: ljudskom metežu, novim omnibusima, morskom tjesnacu – da ga se sretne za šetnje po plaži, moglo bi se povjerovati da je riječ o kakvoj sitnoj duši koja si daje malo oduška. Upravo se tako on raduje. Budući da on nije pjesnik, uzaludno sam se trudio osluškivati njegovu poetsku jedinstvenost. Predvečer se vraća kući, korak mu je čio kao u pismonoše. Usput misli kako će ga žena sigurno dočekati s nekim posebnim jelom, na primjer s pečenom janjećom glavom s prilogom od povrća. Ako bi usput sreo nekog sličnog sebi, on bi bez prestanka, sve do Osterporta¹⁴, mogao s njim pričati o ovoj hrani sa strašću koja bi dobro pristajala kakvom ugosti-

telju. On trenutačno nema ni četiri šilinga, ali ipak čvrsto i potpuno vjeruje da mu je žena pripremila ono ukusno jelo. Ako je ona to zaista učinila, onda bi on dok jede pružao prizor dostojan da pobudi zavist i kod otmjenijih ljudi i oduševljenje malog čovjeka; jer njegov je tek veći od Ezavova (Post 25,29). Ako mu žena nije spremila jelo – onda je on, začudo, jednakog raspoloženja. Prolazeći putom pored jednog gradilišta, on sreće drugog prolaznika. Tek što malo popričaju, i on već sam podiže građevinu, raspolaže svim silama koje su potrebne za to. Neznanac ga napušta u uvjerenju da je on sigurno kakav poduzetnik, dok moj dični vitez misli: "Svakako, kad bi do toga došlo, lako bih to postao." On leži na otvorenom prozoru i promatra trg na kojem stanuje, sve što se na njemu događa: to kako se štakor zavlaci u slivnik i to kako se djeca igraju; sve ga to zaokuplja s takvom unutarnjom mirnoćom postojanja kao da je on neka šesnaestogodišnja djevojka. Pa ipak, on nije nikakav genij; uzalud sam pokušavao u njega otkriti izuzetnost genija. On navečer puši lulu; ako bi ga se tada ugledalo, čovjek bi se zakleo da je on prodavač slanine iz trgovine preko puta, koji dokoličari u sumraku. On ni za što ne mari previše, s bezbrižnošću kakve lakomislene dangube, pa ipak on kupuje svaki ugodan trenutak svog života po najskupljoj cijeni; jer on i ono najneznatnije čini snagom apsurdna. Pa ipak, ipak, svakako bih se mogao razbjesniti zbog toga – ako ni zbog čega drugog onda iz zavisti – ipak je ovaj čovjek

izvršio kretanje beskonačnosti i čini ga u svakom trenutku. On duboku bol postojanja prazni u beskonačno odreknuće, on poznaje blaženstvo beskonačnog, osjetio je bol odreknuća od svega onog najdražeg što čovjek ima na svijetu, pa ipak mu i konačnost godi jednako kao i onomu koji nije upoznao ništa uzvišenije. Njegov boravak u konačnosti ne pokazuje nikakav trag zdvajajuće strašljive povodljivosti; pa ipak, on se konačnosti raduje s takvim pouzdanjem kao da je ona ono najizvjesnije od svega. Ipak, ipak je sva ovozemna pojavnost, koju on ostavlja, jedno novo stvaranje snagom apsurdna. On se beskonačnim odreknućem odriče svega i ipak sve ponovno dobiva snagom apsurdna. Neprestano vrši kretanje beskonačnosti i to čini s takvom pravilnošću i sigurnošću da stalno ponovno dobiva konačnost, i nema ni jednog trenutka koji bi upućivao na što drugo. Za jednog plesača najteži bi zadatak bio doskočiti u određeni položaj, i to tako da u tom položaju ne ostane ni jedne sekunde, nego da sam skok bude taj položaj. Možda ovo ne uspijeva izvesti nijedan plesač – onaj vitez to čini. Većina ljudi živi izgubljena u svjetovnim tugama i radostima, oni su oni koji sjede na stolicama i više se ne uključuju u ples. Vitevi beskonačnosti plesači su koji teže visinama. Oni vrše kretanje prema gore i opet padaju; ipak, to kretanje prema gore nije nikakva lakomislena zabava i lijepo je nastojati na tome. Ali svaki put kad padnu, oni ne mogu odmah zauzeti pravi položaj; jedan trenutak teturaju i ovo teturanje do-

kazuje da su oni ipak stranci u svijetu (Heb 11,37). Ovo teturanje je više–manje primjetno, ovisno o tome koliko vladaju vještinom, ali ni najvještiji među vitezovima ne mogu prikriti ljuljanje. Nije ih potrebno vidjeti u zraku, treba ih samo vidjeti u trenutku kad dotiču pod i u trenutku nakon toga – i tu ih se prepozna. Ali tako doskočiti da u istom trenutku izgleda i da se stoji i da se kreće, skok u život pretvoriti u hod, ono apsolutno uzvišeno izraziti u svakodnevnom – to može samo vitez vjere – i samo je to pravo čudo.

Ipak ovo čudo lako može prevariti i stoga ću ja opisati kretanja u jednom posebnom slučaju koji može posvijetliti njihov odnos prema stvarnosti, jer se oko toga sve i vrti. Jedan se mladić zaljubljuje u princezu, i čitav sadržaj njegova života leži u ovoj ljubavi, pa ipak je odnos takav da se ne može ostvariti, ne može se prevesti iz idealiteta u realitet.* Robovi bijede, žabe u životnoj močvari naravno krekeću: jedna takva ljubav je ludost; pa i bogata gostioničareva udovica također je dobra i solidna prilika. Neka oni i dalje krekeću u močvari. Vitez beskonačnog odreknuća ne čini takvo što, on ne ostavlja svoju ljubav ni za sva blaga ovog svijeta. Nije on nekakav gizdavac. On će se najprije uvjeriti je li mu ta ljubav sadržaj

* Po sebi slijedi da bilo koji drug interes u kojem je neki individuum za sebe usredotočio sav realitet stvarnosti, može prouzročiti kretanje odreknuća ako se pokaže kao neostvariv. Ja sam, međutim, izabrao zaljubljenost da bih na njoj pokazao kretanje, jer se ovaj interes svakako lakše razumijeva i time ne oslobađa svih prethodnih razmatranja, koja u dubljem smislu mogu zaokupiti samo rijetke ljude.

života; njegova je duša suviše zdrava i preponosna da bi i najmanju sitnicu prokockala u nekoj opijenosti.

On nije plašljiv, on se ne boji pustiti da mu se ona ušulja u najskrivenije, najudaljenije misli, da mu bezbrojnim ovojima obaviye svaki ligament njegove svijesti, – bude li mu nesretna, on je neće moći ostaviti. Pritom osjeća jednu blaženu strast koja dopušta ljubavi da mu prožima svaki živac, a ipak mu je duša dostojanstvena jednako kao i duša onog koji je ispio pehar otrova i osjeća kako mu sok prodire u svaku kap krvi, – jer ovaj trenutak je život i smrt.

Kad je u sebe upio svu ljubav, i sam u nju posve uronio, onda mu ne nedostaje hrabrosti da sve pokuša i na sve se odvaži. Pogledom prelijeće preko životnih odnosa, saziva brze misli koje kao golubice izdresirane na pljesak rukama poslušno reagiraju na svaki njegov mig, vitla štapom iznad njih i one se obrušavaju u svim smjerovima. Ali kad mu se sve one vrate, sve kao tugovjesnice, i objave mu da se radi o nemogućem, on ostaje miran; zahvali im se, ostaje sam i vrši kretanje. Ovo što ovdje govorim treba imati nekakav smisao samo ako se kretanje vrši s predanošću.* Vitez će

* Ovomu pripada strast. Svako kretanje beskonačnosti događa se pomoću strasti, nikakva refleksija ne može ostvariti kretanje. To je neprestani skok u postojanje, koji razjašnjava kretanje, dok je meditacija himera koja po Hegelu sve objašnjava, a istodobno je sama ono jedino što on nije ni pokušao objasniti. Strast je potrebna čak i za to da bi se napravilo poznato sokratovsko razlikovanje između onog što se razumije i onog što se ne razumije, naravno, još više da bi se izvršilo pravo sokratovsko kretanje, kretanje neznanja.

tada, prije svega, imati snage usredotočiti sav sadržaj života i smisao stvarnosti u jednu jedinu želju. Ako nekom nedostaje ova sposobnost usredotočivanja, ova isključivost, onda mu je duša od početka rasuta u mnogostruko, i on nije kadar izvršiti kretanje; on će u životu postupati razborito, kao novčari koji svoj kapital ulažu u različite dionice kako bi na jednoj strani dobili ako na drugoj izgube. Ukratko, takav nipošto nije vitez. Osim toga, vitez će imati snage sav rezultat misaonog djelovanja sažeti u jedan čin svijesti. Ako mu nedostaje ova isključivost, onda mu je duša od početka rasuta u mnogostruko; on neće naći vremena da bi izvršio kretanje, u životu će stalno juriti za svojim poslovima, i nikad neće ući u vječnost; jer će on čak i u trenutku kad joj se najviše približi, iznenada otkriti da je zaboravio nešto zbog čega se mora vratiti. Pomislit će da može izvršiti kretanje u trenutku koji slijedi: istina, ali zbog takvih premišljanja neće stići izvršiti kretanje, nego uz njihovu pomoć tone dublje i dublje u kaljužu.

Vitez dakle vrši kretanje, ali kakvo? Takvo da sve zaboravi? Jer i u zaboravu je jedna vrsta usredotočenosti. Ne! Jer vitez ne proturječi samom sebi, a proturječe je zaboraviti sav sadržaj svog života, a sam ostati isti. Po želji da se postane netko drugi nipošto se ne prepoznaje ono veliko, a

Ali ono što našem dobu nedostaje nije refleksija, nego strast. Stoga je naše vrijeme u jednom određenom smislu odveć žilavo da bi umrlo, jer je umiranje jedan od najosobitijih skokova; i jedan mali stih nekog pjesnika uvijek me posebno dirao jer on, nakon što je sebi uprethodnih pet, šest redaka lijepo i jednostavno poželio dobre stvari u životu završava ovako: "Blaženi skok u vječnost."

za takvo što on niti ne osjeća povod. Samo niže prirode zaboravljaju same sebe i postaju nešto novo. Tako je leptir zaboravio da je bio keljeva gusjenica, a možda bi on mogao zaboraviti i da je bio leptir, ako bi time mogao postati riba. Dublje, pak, prirode nikad ne zaboravljaju sebe i ne postaju ništa osim onog što jesu. Zato će se i vitez svega sjećati; ali ovo sjećanje upravo je bol, i ipak je on beskonačnim odreknućem pomiren s postojanjem. Ljubav prema princezi za njega je postala izrazom vječne ljubavi, poprimila je jedan religiozni karakter, preobrazila se u ljubav prema Vječnom Biću koja mu potpuno uskraćuje ostvarenje ljubavi prema princezi, ali ga ipak pomiruje u onoj vječnoj svijesti njezine važnosti u dimenziji vječnosti, što mu nikakva stvarnost ne može uzeti. Budale i mladi brbljaju o tome kako je čovjeku sve moguće. To je međutim velika zablude. Duhovno gledano, sve jest moguće, ali u svijetu konačnosti ima mnogo onoga što je nemoguće. Međutim, ovo nemoguće vitez čini mogućim time što on to izražava duhovno, a to duhovno izražava tako što se toga odrekne. Ona želja koja bi ga htjela odvesti u stvarnost a koja se nasukala na nemogućnosti, sad se okreće prema unutra, ali ona zbog toga nije ni izgubljena, ni zaboravljena. Ponekad je u njemu mračni pokret želje što budi sjećanje, a ponekad ga budi i on sam; jer on je preponosan da bi poželio da ono što je bilo sav sadržaj njegova života sada bude samo stvar jednog prolaznog trenutka. On ovu ljubav čuva mladom, a ona s njim raste u go-

dinamama i ljepoti. Njemu, naprotiv, za ovaj rast nije potreban nikakav poticaj konačnosti. Od onog trenutka kad je izvršio kretanje, princeza je izgubljena. Njemu više nisu nužni oni erotski drhtaji, kao kad se voljena ugleda i sl., on se ne treba od nje zauvijek rastajati u konačnom smislu, jer se sjeća u vječnom smislu, i on dobro zna da ljubavnici kojima je jako stalo da se na rastanku, još jednom, posljednji put vide, imaju pravo i kad smatraju da im je to posljednji put, jer takvi se međusobno najprije zaborave. On je shvatio duboku tajnu da i u ljubavi prema drugomu čovjek mora sam sebi biti dovoljan. On se više, u smislu konačnosti, ne obazire na to što princeza čini, i upravo to dokazuje da je izvršio beskonačno kretanje. Na ovome se može vidjeti je li nečije kretanje istinito ili lažno. Da se možda nađe još netko tko bi vjerovao kako je izvršio kretanje, ako bi mu duša izgubila elastičnost odreknuća zbog toga što je tijekom vremena princeza učinila nešto drugo, npr. udala se za nekog princa, on bi time dokazao da kretanje nije izvršio ispravno; jer onaj koji se beskonačno odriče, sam je sebi dovoljan. Vitez ne odustaje od odreknuća, on održava svoju ljubav jednako mladom kakva je bila i u prvom trenutku, ne dopušta joj da umakne baš zato što je kretanje izvršio u beskonačnom smislu. Ono što princeza čini, ne može ga uzdrmati, jer samo niže prirode imaju zakon svog ponašanja u drugim ljudima, premise svog ponašanja izvan sebe samih. Ako je princeza,

pak, sličnog duha, onda će se istaknuti ljepota. Time će ona samu sebe uvesti u viteški red u koji se nikog ne prima nadglasavanjem, nego je u njemu član samo onaj tko ima hrabrosti da sama sebe uvede u viteški red, tko svoju besmrtnost dokazuje tako što ne pravi nikakvu razliku između muškarca i žene. Ona će, također, očuvati svoju ljubav mladom i zdravom; ona će, također, pobijediti svoju patnju, pa makar i ne bilo kako pjesma kaže: "Svake noći leži pokraj gospodara svog." Ovo će dvoje onda pristajati jedno drugom u vječnosti s jednom tako skladno *komponiranom pre-stabiliranom harmonijom*,¹⁵ da, kad bi jednom došao trenutak – trenutak kakav ih u konačnom ipak ne može zadesiti, jer u konačnom oni stare – kad bi, dakle, jednom došao trenutak koji bi dopustio to da se ljubav izrazi u vremenu, oni bi tada mogli početi upravo tamo gdje bi započeli da su i prvotno bili sjedinjeni. Onaj koji ovo razumije ne može biti prevaren bez obzira na to je li muškarac ili žena; jer samo niže prirode umišljaju da su prevarene. Djevojka koja nije tako ponosna, ne zna istinski voljeti; ali ako je ipak tako ponosna, tada je ne mogu prevariti ni sve varke ni lukavstva ovog svijeta.

U beskonačnom odreknuću leži mir i spokoj; svaki čovjek koji ih želi a da se nije zbog njih ponizio samoprezirom, što je strašnije od oholosti, može se naučiti kako izvršiti ovo kretanje koje kroz svoju bol izmiruje s postojanjem. Beskonačno odreknuće ona je košulja o kojoj se pripovijeda u

jednoj staroj narodnoj priči. Konac je ispreden u suzama i suzama je izbijeljen; košulja je šivana u suzama i kao takva štiti čak bolje od čelika i željeza. Ono nesavršeno u ovoj priči jest to što će netko treći preraditi ovu nit, ovaj konac. Tajna života u tome je što svatko sam sebi mora šivati košulju, a neobično je to što ovdje i muškarac može šivati jednako dobro kao i žena. U beskonačnom odreknuću leže mir i spokoj, i utjeha za bol, pod uvjetom da se kretanje pravilno izvrši. Inače, ne bi mi bilo teško napisati cijelu jednu knjigu, samo ako bih i sâm htio proći kroz razna pogrešna shvaćanja, izokrenute stavove i ravnodušna kretanja, na kakva sam jedino i nailazio u svom kratkom iskustvu. Premalo se vjeruje duhu, a upravo o duhu je rijel ako se želi izvršiti ovo kretanje; riječ je o tome da ono nije neka jednostrana posljedica jedne *dira necessitas*¹⁶, i što ona više utječe na kretanje, to je dvojbenije je li ono ispravno. Ako se hoće dokazati nešto takvo kao da u njemu mora biti prisutna hladna, besplodna nužnost, onda se time kaže da nitko ne može doživjeti smrt prije negoli stvarno umre, što meni izgleda kao krajnji materijalizam.

Ipak, u naše doba ljudi sve manje brinu o izvršenju čistih kretanja. Svakako bi bilo smiješno kad bi netko tko uči plesati kazao: "Pošto su naraštaji, jedan za drugim, kroz stoljeća započinjali s plesnim koracima, trenutak je da se ja na njih samo nadovežem i bez ikakva oklijevanja započnem s francuskim plesovima", a u svijetu duha ovakvo

razmišljanje ispada vrlo prihvatljivim. Što je onda obrazovanje? Mogao bih ga smatrati nekakvim tečajem koji polazi onaj koji želi potražiti sebe; onomu tko ne želi pohađati ovaj tečaj, malo pomaže ako je rođen čak i u najprosvjećenijem dobu.

Beskonačno odreknuće posljednji je stadij koji prethodi vjeri, tako da nema vjeru nitko tko ovo kretanje nije izvršio; jer tek u beskonačnom odreknuću uviđam sama sebe u svojoj vječnoj vrijednosti, i tek se tu može reći da je postojanje prožeto snagom vjere.

Dopustio sam vitezu vjere da se pojavi na opisan način. On čini potpuno isto što i drugi vitez, on napušta ljubav s beskonačnim odreknućem koja je sav njegov život i miri se s boli; ali tada se događa čudo, on vrši još jedno kretanje, čudesnije od svega jer kaže: "Ipak vjerujem da ću je dobiti, i to snagom apsurdna, onom snagom po kojoj je kod Boga sve moguće." Ono apsurdno ne pripada razlikovanjima koja leže u području kojim upravlja razum. Ono nije istovjetno s nevjerojatnim, neočekivanim i nenadanim. Ljudski gledao, u trenutku kad se vitez nečeg odriče, on je svjestan nemogućnosti na koju upućuje razum, i on ima dovoljno snage da to promišlja. U beskonačnom smislu, naprotiv, to je moguće, i to upravo time što se on odriče; doduše, ovo posjedovanje ujedno je i napuštanje, ali ono ipak nije za razum nikakav apsurd; jer razum i nadalje s pravom smatra da je ovo u konačnom svijetu, u kojem on vlada, bila i ostala nemogućnost. Vitez vjere svjestan je da ga

jedino može spasiti apsurd, i on ga shvaća vjerom. On, dakle, uviđa nemogućnost i u istom trenutku vjeruje u apsurd; jer ako bi uobražavao da vjeruje, a da prethodno nije svom strašću duše i svim srcem spoznao nemogućnost, tada bi on varao sama sebe; svjedočanstvo bi mu bilo neutemeljeno, budući da nije dospio ni do beskonačnog odreknuća.

Zato vjera nije nikakvo estetsko ganuće, nego nešto daleko više; baš zato što joj prethodi odreknuće, ona nije neposredni nagon srca, nego paradoks postojanja. Ako je jedna tako mlada djevojka usprkos svim teškoćama ipak sigurna da će joj se želja ispuniti, onda ta njezina sigurnost ne proizlazi iz vjere, bez obzira na to što su je možda odgojili kršćanski roditelji i što je, možda, tijekom cijele godine odlazila svećeniku. U svoj svojoj djetinjoj naivnosti i nevinosti ona je uvjerena u to, ovo uvjerenje oplemenjuje njezino biće i daje joj natprirodnu veličinu, tako da ona može poput kakva čarobnjaka pokrenuti prolazne snage i same stijene natjerati u plač, dok u svojoj smetenosti može otrčati i k Herodu kao i Pilatu, kao što svojim molbama može dirnuti cijeli svijet. Njezino je uvjerenje nešto vrlo ljupko i od njega se može puno toga naučiti, ali jedno se od njega ne uči, ne uči se kako izvršiti kretanje; jer njezino se uvjerenje ne usuđuje u boli odreknuća suočiti s nemogućnošću.

Ja mogu, stoga, uvidjeti da su snaga, energija i sloboda duha nužni i za vršenje kretanja beskonačnog odreknuća; jednako mi je tako bjelodano da se ono daje izvesti, ali mozak mi se vrti u glavi

i čudim se tomu da je nakon što je izvršeno kretanje odreknuća moguće sve opet dobiti snagom apsurd; želju ispuniti potpuno i neokrnjeno, ono je što nadilazi ljudske snage, to je čudo. Ali ja mogu uvidjeti da je sigurnost jedne mlade djevojke bila obična lakoumnost u usporedbi s postojanošću vjere, bez obzira na to što je ona spoznala nemogućnost. Svaki put kad želim izvršiti ovo kretanje, smrači mi se pred očima; apsolutno mu se divim i istodobno mi dušu obuzima neizmjeran strah, jer što to zaista znači: Boga iskušavati? Pa ipak, ovo je kretanje vjere, a to i ostaje; premda nas filozofija, da bi pobrkala pojmove, želi uvjeriti da ona ima vjeru, i premda je teologija nastoji jeftino prodati.

Za odricanje nije potrebna vjera, jer ono što odreknućem dobivam, moja je vječna svijest, i ovo je čisto filozofsko kretanje koje se usuđujem izvršiti ako se od mene traži, i zbog kojeg sama sebe mogu stegnuti svaki put kad neka konačnost pokuša ovladati mnome. Tada izgladnjujem sama sebe sve dok ne izvršim kretanje, jer moja vječna svijest ljubav je prema Bogu, ona mi je izna svega. Za odricanje nije potrebna vjera, ali da bih dobio makar i mrvicu više od svoje vječne svijesti, za to je vjera potrebna, jer ovo je paradoks. Ljudi lako zamijene kretanja. Kaže se da je potrebna vjera da bi se moglo odreći svega, a čuje se i neobičnih stvari; naime, čovjek se žali da je izgubio vjeru i ako se hoće pogledati na kojem se stupnju nalazi, tada se začudo vidi da je on tek stigao do točke na kojoj bi trebao izvršiti beskonačno kretanje

odreknuća. U odreknuću ja se ostavljam svega, ovo kretanje vršim u sebi samom, pa ako ga ne izvršim, tada je to isključivo zato što sam plašljiv, slab i bez oduševljenja, i zato što nisam spoznao važnost visokog dostojanstva koje od svakog čovjeka zahtijeva da bude svoj vlastiti cenzor, što je daleko uglednije negoli biti generalni cenzor Rimske Republike. Ovo kretanje vršim u sebi samom i ono što pri tom dobivam jesam ja sâm u svojoj vječnoj svijesti, u blaženom suglasju sa svojom ljubavi prema vječnom biću. Vjerom se ne odričem ničega, nego, naprotiv, ja u vjeri dobivam sve, i to u smislu u kojem se kaže da može brda premještati onaj koji ima vjeru makar kao zrno gorušičino (Mt 17,20). Čisto ljudska hrabrost dostatna mi je da bih se odrekao svega vremenitog i time dobio vječnost, ali kad dosegnem ovu točku, više je se u cijeloj vječnosti ne mogu odreći, što je proturječje u sebi samom; stoga je potrebna paradoksalnija i poniznija hrabrost da bi se obuhvatila čitava vremenitost, a ta je hrabrost hrabrost vjere. Abraham se nije vjerom odrekao Izaka, nego je po vjeri dobio Izaka. Trebalo je da snagom odreknuća onaj bogati mladić (usp. Mt 19,16-22) sve razdijeli, a kad bi to učinio, tada bi mu vitez vjere rekao: "Snagom apsurdna trebaš povratiti svaki novčić; možeš li to povjerovati?" Onom bogatom mladiću ne bi smjelo biti svejedno zbog ove tvrdnje; jer u slučaju da je on razdijelio svoje bogatstvo samo zato što je bio prezasićen njime, onda nešto s njegovim odreknućem ne bi bilo u redu.

Sve se vrti oko vremenitosti, konačnosti. Ja se svojom vlastitom snagom mogu odreći svega i potom pomiriti i uspokojiti u boli; ja se mogu prilagoditi svemu, čak i kad bi bezumlje, onaj strašni demon, užasniji od smrti koja ljude prestravljuje, pred mojim očima držalo luđačku košulju, a ja njegove geste razumio kao da sam ja onaj koji je treba obući; ja još mogu spasiti dušu pod uvjetom da mi bude važnija ljubav prema Bogu, nego prema zemaljskoj sreći. Čovjek može u svom posljednjem trenutku još čitavu svoju dušu usredotočiti u jedan jedini pogled prema nebu, odakle nam dolaze svi vrijedni darovi, i ovaj pogled treba značiti i njemu samom i onomu koga on pogledom traži da on ipak ostaje vjeran svojoj ljubavi. Tada bi on mogao mirne duše i luđačku košulju navući. Onaj čija duša nema ovu romantiku, svoju je dušu prodao, bez obzira na to je li za nju dobio čitavo kraljevstvo ili samo par bijednih srebrnjaka. Ali po svojoj vlastitoj snazi ja ne mogu dobiti ni najmanje od onog što pripada konačnosti, jer stalno naprežem svoju snagu na to da bih se mogao svega odreći. Po svojoj vlastitoj snazi ja mogu princezu napustiti, i neću se mrgoditi, nego ću naći radost, mir i spokojstvo u svojoj boli, ali po svojoj vlastitoj snazi ja ju ne mogu opet dobiti, jer svu svoju snagu trošim na to da bih se odricao. Ali po vjeri, reče onaj divni vitez, po vjeri, snagom apsurdna, princezu trebaš ponovno dobiti.

Gle, ovo kretanje ja ne mogu izvršiti. Čim trebam s tim započeti, sve se preokreće i bježim na-

trag u bol odreknuća. Ja u životu mogu plivati, ali sam pretežak da bih mogao ovako tajnovito lebdjeti. Živjeti tako da se moje suprotstavljanje životu u svakom trenutku izražava kao najljepši i najzaštićeniji sklad s njim, to ja ne mogu. Ipak mora biti nešto veličanstveno dobiti princezu – to ja sebi govorim svakog trenutka, a vitez odreknuća koji to sebi ne govori varalica je, on nije imao ni jednu jedinu želju, niti je želju sačuvao mladom u svojoj boli. Možda i bijaše netko tko je smatrao vrlo ugodnim to da želja više nije živa, da je strijela boli otupljena, ali taj nije vitez. Jedna slobodna duša koja bi se u tome zatekla samu bi sebe prezrela, sve započela iz početka i, kao prvo, ne bi dopustila svojoj duši da bude prevarena sama sobom. Ipak mora biti veličanstveno dobiti princezu, i ipak je vitez vjere jedini sretan baštinik konačno sti, dok je vitez odreknuća u njoj došljak i stranac. Na taj način dobiti princezu, radosno i sretno iz dana u dan s njom živjeti (jer dade se isto tako pomisliti da bi vitez odreknuća mogao dobiti princezu, ali njegova bi duša unaprijed uvidjela nemogućnost njihove buduće sreće), tako u svakom trenutku snagom apsurdna živjeti radosno i sretno, u svakom trenutku gledati kako mač lebdi nad glavom voljene, a ipak ne potražiti mir u boli odreknuća, nego radost snagom apsurdna – to je čudesno. Velik je onaj koji ovo ostvari, jedino taj i jest velik; pomisao na taj čin pokreće mi dušu koja nikad nije škrtarila u svojem divljenju veličini.

Ako je zaista svaki od mojih suvremenika, koji ne želi ostati kod vjere, čovjek koji je shvatio užas života i razumio ono što je Daub¹⁷ mislio kad je rekao da vojniku u olujnoj noći sam s napunjenim oružjem čuva stražu kod skladišta streljiva, dolaze neobične misli; ako je svaki koji ne želi ostati kod vjere čovjek koji je nakon (a ako nije učinio sve prethodno onda se ne mora ni truditi kad je riječ o vjeri) što je učinio čido, obuhvatio cijelo postojanje snagom apsurdna – onda je ovo što ja pišem najveći hvalospjev ovom dobu, napisan od najneznatnijeg u njemu koji bi mogao izvršiti samo kretanje odreknuća. Ali zašto se onda ne želi ostati kod vjere, zašto se ponekad čuje da se ljudi boje priznati da vjeruju? Ja to ne mogu shvatiti. Ako bi mi jednom uspjelo izvršiti ovo kretanje, onda bih u budućnosti putovao još samo s četveropregom.

Je li to zaista tako da je sve s čime se u životu suočavam malograđanština, koju doduše ne osuđujem ni riječima ni djelom; nije li malograđanština ipak samo malograđanština, zar je ona ono čudo? To se svakako može pomisliti; jer onaj je junak vjere imao upadljivu sličnost s tim; jer onaj junak vjere nije bio nikakav ironičar i humorist, nego nešto više. U naše doba mnogo se govori o ironiji i humoru, posebno to čine oni ljudi koji nikad nisu bili osobito duhoviti, ali koji

usprkos tomu sve znaju objasniti. Meni ove dvije stvari nisu posve strane, o njima znam i nešto više od onoga što o njima stoji u njemačkim i njemačko-danskim priručnicima. Stoga znam da su ove dvije stvari bitno različite od strasti vjere. Ironija i humor također reflektiraju o sebi, pa stoga i pripadaju području beskonačnog odreknuća, one imaju svoju elastičnost u tome što je osoba nespojiva sa stvarnošću.

Posljednje kretanje, paradoksalno kretanje vjere, ja ne mogu izvršiti, pa nek mi je i dužnost ili što drugo, i to bez obzira na to što bih to i više nego rado želio. Je li čovjeku dopušteno takvo što kazati, moglo bi se svakomu osobnu prepustiti; stvar je između njega i vječnog bića koje je predmet vjere, može li on u ovom smislu postići jednu mirnu nagodbu. Ono što svaki čovjek može učiniti jest ovo: on može izvršiti beskonačno kretanje odreknuća, i što se mene tiče, ne bih ni trenutka oklijevao proglasiti kukavicom onoga koji misli da on u tome ne bi uspio. Vjera je sasvim druga stvar. Ali ono za što niti jedan čovjek nema dopuštenje jest uobraziti da je vjera nešto neznatno ili da je ona laka stvar, jer ona je najveća i najteža.

Pripovijest o Abrahamu shvaća se drugačije. Ljudi hvalje Božju milost jer je on opet darovao Izaka, na cijelu stvar se gleda kao na ispit. Ispit, ovo je riječ koja može značiti puno i malo, i sve prođe tako brzo kao što je izgovoreno. Uzjaši se na jednog krilatog konja, u tren oka se stigne na brdo Moriju, u istom trenu ugleda se ovna; zaboravlja

se da je Abraham jahao samo na magarcu koji je putem polako kasao. Bijaše to jedno trodnevno putovanje, neko vrijeme mu je trebalo i da nasiječe drva, Izaka zaveže i naoštri nož,

Pa ipak, slavi se Abrahama. Onaj koji o njemu želi pripovijedati može mirno spavati sve do četvrt sata prije propovijedi, slušatelji mogu tijekom propovijedi spokojno zadrijemati; sve ide tako jednostavno, bez smetnji s bilo koje strane. Da je tu bio nazočan i netko tko pati od nesanice, on bi vjerojatno bio otišao kući, sjeo u kut i pri tom razmišljao: "Sve je to stvar trenutka; da samo minutu pričekas, ugledao bi ovna i ispit je propao." Ako bi ga propovjednik zatekao u ovakvu raspoloženju, tada bi, prema mom mišljenju, istupio pred njega i rekao sa svim svojim dostojanstvom: "Bijedniče, kako možeš puštati da ti duša tako tone u glupost; nikakvo čudo se ne događa, ta čitav život je jedan ispit!" Kako je rasla bujica propovjednikovih riječi, tako je i on sve više i više padao u zanos, i postajao sve ponosniji sobom, i dok mu, govoreći o Abrahamu, nijednom nije navrla krv, osjećao je sada kako mu buja žila na čelu. Možda bi spustio nos i zanijemio kad bi mu grešnik mirno i dostojanstveno uzvratio: "Upravo je to ono o čemu si ti propovijedao prošle nedjelje."

Stoga, ili posve završimo s Abrahamom, ili se učimo užasavati pred neizmjernim paradoksom, koji čini važnost njegova života, da bismo mogli shvatiti kako naše doba, kao i svako drugo doba, može biti radosno ako ima vjeru. Ako Abraham

nije ni obična nula, ni utvara, ni ukras za razonodu, onda greška ne može biti u tome što je grešnik htio učiniti isto što i Abraham, nego vrijedi vidjeti koliko je veliko to što je Abraham učinio, tako da bi čovjek mogao procijeniti ima li poziv i hrabrost za to da bude izložen istom iskušenju. Smiješno proturječje u propovjednikovu ponašanju bilo je to što je on Abrahama sveo na nešto beznačajno i drugomu htio zabraniti da ga i on omalovažava.

Treba li se onda govoriti o Abrahamu? Ja vjerujem da treba, svakako. Kad bih ja o njemu trebao govoriti, onda bih prvo opisao bol njegova ispita. U tu bih svrhu poput pijavice isisao sav strah, nevolju i muku iz patnje oca, da bih mogao opisati što je Abraham trpio, i istodobno usprkos svemu vjerovao. Podsjetio bih na to da je putovanje trajalo tri dana i dobar dio četvrtog, a ova tri i pol dan morala su biti beskrajno duža od par tisuća godina koje me dijele od Abrahama. Potom bih opet podsjetio da se, prema mom mišljenju, svatko još može okrenuti prije nego počne s nekim takvim činom, da se svakog trenutka može pokajnički vratiti. Ako se ovako čini, onda se ne bojim nikakve opasnosti, niti se bojim da ću kod ljudi probuditi želju da budu kušani kao Abraham. Ali ako netko hoće izdati popularno izdanje priče o Abrahamu i pritom svakomu drugomu zabraniti da to isto čini, onda je to smiješno.

Namjeravam sada iz pripovijesti o Abrahamu u obliku problema izvući ono dijalektičko što se nalazi u njoj, kako bi se pokazalo da je vjera

PROKAŠLJAVANJE

neizmjeran paradoks, paradoks koji i ubojstvo može preobraziti u jedan svet i Bogu ugodan čin, paradoks koji Abrahamu opet vraća Izaka, paradoks kojim nikakva misao ne može ovladati, jer vjera počinje upravo tamo gdje razum prestaje.

PROBLEM I

Postoji li teleološka suspenzija etičkog?

Etičko je kao takvo ono opće, a kao opće ono je ono što važi za svakoga, što se na drugi način može izraziti riječima da u svakom trenutku obvezuje. Ono počiva u sebi samom, nema ničeg izvan sebe što bi moglo biti njegov τέλος (cilj, krajnja svrha), nego je ono samo τέλος za sve što se nalazi izvan njega, i kad ovo etičko jednom prožme sve ono što je izvan, onda se više ne može dalje. Ono neposredno osjetilno i duševno određeno je pojedinac, pojedinac koji svoj τέλος ima u općem i njegov je etički zadatak stalno se izražavati u općem, napuštati svoju pojedinačnost da bi se postalo općim. Čim se pojedinac poželi učiniti važećim u svojoj pojedinačnosti nasuprot općem, on griješi i može se jedino, priznavši svoj grijeh, opet s općim pomiriti. Nakon što je stupio u opće, pojedinac stalno osjeća poticaj da se kao pojedinac učini važećim, on tako pobija opće i iz tog stanja se može izvući samo tako da se pokajnički kao pojedinac podloži općem. Ako je ovo ono najviše što

PROBLEM I

se može kazati za čovjeka i njegovo bivstovanje, onda je etičko za čovjeka isto što i vječno blaženstvo, koje je njegov τέλος u svakom trenutku i za svu vječnost. Bilo bi proturječje kad bi se vječno blaženstvo moglo napustiti (tj. teleološki suspendirati, dokinuti u ime neke više svrhe), jer čim je ono suspendirano, ono je i proigrano, dok ono što inače biva suspendirano, ne biva proigrano, nego mu je τέλος sačuvan u nečem višem.

Ako je to tako, onda Hegel ima pravo kad smatra da dobro i savjest određuju čovjeka samo kao pojedinca, i ima pravo kad na ovo određenje gleda kao na "moralni oblik zla" (usp. *Filozofija prava*¹⁸) koje treba biti dokinuto u teleologiji moralnosti, tako da pojedinac koji ustrajava u onom stadiju, ili griješi ili pobija opće. S druge strane, Hegel¹⁹ nema pravo u onome što govori o vjeri, nema pravo ni u tome što glasno i jasno ne prosvjeduje zbog toga što Abraham uživa slavu i čast praoca vjere, jer bi on trebao biti odbačen i protjeran kao običan ubojica.

Vjera je, naime, taj paradoks da pojedinac stoji iznad općeg, i to tako da se kretanje ponavlja, da se pojedinac, nakon što je bio u općem, sada izdvaja kao netko iznad općeg. Ako to nije vjera, onda je Abraham izgubljen, onda vjere nikad na svijetu nije ni bilo, i to zato što je uvijek bila tu. Jer ako je etičko, tj. običajno, ono najviše, i ao u skladu s tim u čovjeku ne preostaje nikakva druga izuzetnost osim izuzetnosti po zlu, tj. po pojedinačnosti, koja ipak treba biti izražena u općem, onda

nisu potrebne nikakve kategorije osim onih koje je posjedovala i grčka filozofija ili onih koje se iz ovih mogu izvesti dosljednim mišljenjem. Ovo Hegel ne bi smio prešutjeti; ta on je ipak proučavao grčku filozofiju.

Često čujemo ljude koji u nedostatku dubljih proučavanja ponavljaju fraze, pričaju da nad kršćanskim svijetom sija svjetlo, dok je nad poganskim nadvijena tama. Ove su mi riječi uvijek izgledale čudno, budući da se svaki temeljiti mislilac, svaki ozbiljni umjetnik, pomlađuje vječnom mladošću grčke filozofije. Ovakva se izjava može objasniti time da se ne zna što treba kazati, nego samo da se nešto treba kazati. U redu je ako se kaže da poganstvo nije imalo nikakvu vjeru, ali ako time doista nešto treba biti rečeno, onda čovjeku mora biti malo jasnije što se pod vjerom podrazumijeva, da opet ne upadne u slične fraze. Lako je objašnjavati cijelo postojanje s vjerom a da se nema prava predodžba o vjeri, a onaj koji tako radi i ne griješi u životu kad očekuje divljenje za takvo objašnjenje, jer Boileau ima pravo kad kaže: *"Un sot trouve toujours un plus sot qui l'admire."* (Budala uvijek nađe veću budalu koja mu se divi.)

Vjera je baš taj paradoks da je pojedinac kao pojedinac veći od općeg, da mu je opravdano suprotstavljen, ne podređen, nego nadređen, ali napomenimo i to da se sve odvija tako da pojedinac, nakon što je kao pojedinac bio podređen općem, samo preko općeg postaje pojedinac, i to pojedinac koji je kao pojedinac nadređen općem: da pojedi-

PROBLEM I

nac kao pojedinac stoji u jednom apsolutnom odnosu prema Apsolutu. Ovaj se stav ne može posredovati – jer se svako posredovanje odvija snagom općeg – a ovaj je stav bio i ostaje jedan paradoks nedostupan razumu. I tako, vjera je ovaj paradoks (molim čitatelja da ove posljedice uvijek ima *in mente* /na umu/, jer bi me odvelo previše u širinu svaki ih put navoditi) ili vjere nikad nije ni bilo, baš zato što je oduvijek bila tu, pa je i Abraham izgubljen.

Velika je istina da pojedinac ovaj paradoks može lako zamijeniti s običnim pobijanjem općeg, ali zbog te mogućnosti ne treba se o paradoksu šutjeti. Istina je i to da su neki ljudi već po prirodi takvi da ih ovo odbija, ali ne smije se zbog toga vjeru zamjenjivati nečim drugim samo zato da bi se i nju imalo, i stoga je bolje priznati da ju se nema, dok bi oni koji vjeruju morali postaviti neke kriterije kako bi se mogao razlikovati paradoks od pobijanja.

Pripovijest o Abrahamu sadrži takvu teleološku suspenziju etičkog. Bilo je oštroumnih glava i pedantnih istraživača koji su pronalazili analogne slučajeve. Njihova se mudrost svodi na lijepu izreku daje u osnovi sve isto. Ako bi se stvari izblize promotrile, čisto sumnjam da bi se na cijelom svijetu pronašla i jedna analogija, osim jedne kasnije koja ništa ne dokazuje; jer, neosporno je da Abraham predstavlja vjeru i da je on izražava s punom predanošću; on, čiji život nije samo najparadoksalniji kakav se može zamisliti, nego je takav

PROBLEM I

paradoks da se uopće ne može zamišljati. On postupi snagom apsurd; jer upravo je apsurd to da je on kao pojedinac iznad onog općeg. Ovaj paradoks ne da se posredovati, jer kad bi se to dogodilo, morao bi Abraham priznati da je počeo sumnjati, i ako je to tako, onda nikad ne bi mogao žrtvovati Izaka, ili, da je bio žrtvovao Izaka, morao bi se pokajnički vratiti općem. Snagom apsurd da on opet dobiva Izaka. Stoga Abraham ni u kom slučaju nije neki tragični junak, nego nešto sasvim drugo: ili ubojica, ili vjernik. Abraham nema ono međuođređenje koje spašava tragičnog junaka. Otud proizlazi da ja mogu razumjeti tragičnog junaka, ali ne razumijem Abrahama, iako mu se na neki način divim više nego drugima.

Abrahamov odnos prema Izaku, etički izražen, glasi ovako: otac mora svog sina ljubiti više nego sama sebe. Ipak etičko, u sebi samom, ima različite stupnjeve. Treba vidjeti može li se u ovoj pripovijesti pronaći i jedan viši izraz za etičko koji Abrahamov odnos može etički objasniti, etički ga opravdati, suspendirati etičku obvezu prema sinu, a da se ne izlazi iz teleologije etičkog.

Kad nešto ometa neki pothvat koji je važan za čitav narod, kad takav trud bude obustavljen nemilošću neba, kad rasrđeno božanstvo pošalje zatišje koje ismijava svako ljudsko nastojanje, kad vrač izvrši tešku zadaću – objavi da bog zahtijeva mladu djevojku za žrtvu – tada otac mora junački prinijeti ovu žrtvu. Velikodušno mora sakriti svoju bol, iako bi najradije bio "mali čovjek koji

smije plakati", a ne kralj koji se mora držati kraljevski. I premda bol prodire samo u njegove grudi, ako u narodu ima samo trojicu pouzdanika upućenih u njegove poslove, uskoro je cijeli narod upućen u njegovu bol, ali i u njegov čin kojim mora žrtvovati svoju kćer, lijepu mladu djevojku, za dobro naroda. "Plemenitih li grudi! Lijepog li lica, svijetloplave li kose!"²⁰ Kći će ga ganuti suzama, otac će okrenuti lice, ali poput pravog junaka mora trgnuti nož. – Kad se vijest o ovome prone-se domovinom, tada će lijepe mlade Grkinje porumenjeti od zanosu, a ako je žrtvovana kći bila nečija zaručnica, zaručnik se neće rasrditi, nego će biti ponosan što i on sudjeluje u očevu činu, jer je djevojka bila njemu bliža i više nego samom ocu.

Kad je hrabri sudac, spašavajući Izrael iz nevolje, istim zavjetom vezao sebe i Boga, on je veselo klicanje mlade djevojke i radost ljubljene kćeri preokrenuo u tugu, a cijeli će Izrael tugovati s njim zbog njezine djevojačke mladosti; ali svaki slobodan čovjek razumjet će Jeftaja, svaka će ga odvažna supruga poštovati i svaka će se djevica u Izraelu poželjeti ponašati onako kao Jeftajeva kći; jer što bi koristilo da je Jeftaj (usp. Suci 11,30-40) pobijedio uz pomoć obećanja ako ga ne bi održao; ne bi li tada i pobjeda bila oduzeta narodu?

Ako sin zaboravi na dužnost, a država ocu povjeri mač pravde, ako zakoni zahtijevaju kaznu od očeve ruke, tada otac mora junački zaboraviti da je krivac njegov sin, on mora velikom hrambrošću skriti svoju bol, a ne smije biti nitko u naro-

du, pa čak ni sin, tko se ne bi divio ocu; i svaki put kad se tumače rimski zakoni, treba podsjetiti da su ih mnogi izlagali stručnije od Bruta, ali nitko veličanstvenije.

Da je Agamemnon, naprotiv, poslao onog glasnika koji je Ifigeniju trebao dovesti na žrtvenik, u vrijeme dok je povoljan vjetar vodio flotu punim jedrima prema njezinu cilju; da je Jeftaj a da nije bio vezan nikakvim zavjetom koji odlučuje o sudbini naroda rekao kćeri: "Tuguj dva mjeseca svoju kratku mladost, a onda ću te žrtvovati"; da je Brut bio imao poštenog sina i bio pozvan da ga kao liktor smakne – tko bi ih mogao razumjeti? Da su ova tri čovjeka na pitanje zašto su to učinila odgovorila: "To je jedan ispit kojim smo bili kušani", bismo li ih tada bolje razumjeli?

Budući da su Agamemnon, Jefatj i Brut u odlučnom trenutku junački prevladali bol, budući da su izgubili ono najdraže i premda su samo izvanjski trebali izvršiti svoj čin, na svijetu se ne bi mogla naći ni jedna plemenita duša koja ne bi pro-lila suze sućuti za njihovu bol i iskazala štovanje njihovu činu. Da su ova tri čovjeka, naprotiv, u odlučnom trenutku svoj junaštva pridodali i ove riječi: "To se ipak neće dogoditi" – tko bi ih tada razumio? Da su dodali i objašnjenje: "Ovo vjerujemo snagom apsurd" – tko bi ih onda bolje razumio? Jer svima bi bilo jasno da je to apsurd, ali tko bi razumio da se u takvo što može vjerovati? Lako pada u oči razlika između tragičnog junaka i Abrahama. Tragični junak ostaje u etičkom. On

dopušta da jedan izraz etičkog svoj τέλος ima u nekom drugom višem izrazu etičkog; on zapostavlja etički odnos između oca i sina ili kćeri i oca zbog ednog osjećaja koji svoju dijalektiku nalazi u odnosu spram ideje običajnosti. Stoga se tu ne može govoriti o teleološkoj suspenziji samog etičkog.

Kod Abrahama je drugačije. On svojim činom posve iskoračuje iz etičkog. On izvan etičkog ima jedan viši τέλος u odnosu na koji on suspendira etičko. Jer ja bih zaista volio znati u kakav bi se odnos mogao dovesti Abrahamov čin prema onom općem, bi li se između onog što je Abraham učinio i općeg mogao pronaći i jedan drugi odnos osim onog da je Abraham iskoračio iz općeg? Abrahamov čin nije nešto čime se spašava narod, niti se njime brani ideja države; Abraham nije svoj čin učinio zato da bi umilostivio rasrđeno božanstvo. Da se božanstvo i rasrdilo, onda bi ono bilo rasrđeno samo na Abrahama pa Abrahamov čin ne bi stajao ni u kakvu odnosu prema općem, nego bi to bio posve osoban slučaj. Zato je tragični junak velik po svojoj moralnoj vrlini, a Abraham je velik po svojoj posve osobnoj vrlini. U Abrahamovu životu ne postoji ni jedan viši etički izraz od onoga da otac treba ljubiti sina. Ali kod Abrahama se ne može govoriti o etičkom u moralnom smislu. Ako postoji opće, onda je ono sažeto u Izaku, takoreći skriveno je u Izakovim slabinama, i ono bi moralo na Izakova usta zazvati: "Ne čini to, sve uništavaš!"

Zašto onda Abraham to čini? Jer to je Božja volja ili, tome istovjetno, jer to je i njegova volja.

Abraham to čini po Božjoj volji, jer Bog od njega traži dokaz vjere, a po svojoj osobnoj volji on to čini da bi vjeru dokazao. Izuzetnost ovog čina posve se ispravno izražava riječju kojom se ovaj odnos uvijek označava: to je ispit, iskušenje. Što se time želi reći? Ono što čovjeka inače stavlja na kušnju jest ono što ga odvraća od izvršenja njegove dužnosti; ali ovdje baš ono etičko predstavlja sumnju koja ga želi odvratiti od izvršenja Božje volje. Pa što je onda tu dužnost? Dužnost je ipak izraz Božje volje. Ovdje se nameće nužnost jedne nove kategorije, ako se želi razumjeti Abrahama. Poganstvo ne poznaje takav odnos prema božanstvu. Tragični junak ne stupa ni u kakav osobni odnos prema božanstvu, tamo je etičko ujedno i božansko, i zato se u njemu paradoks može posredovati u općem.

Abrahama se ne može posredovati, ili drugačije rečeno: on ne može govoriti, jer čim govorim, ja izražavam opće, a ako to ne činim, onda me nitko ne može razumjeti. Stoga, ako se Abraham želi izraziti u općem, on mora kazati da je položaj u kojem se on nalazi pobijanje općeg, jer on nema viši izraz općeg koji bi stajao iznad općeg koje on prekoračuje.

I dok Abraham budi moje divljenje, on me istodobno i zastrašuje. Na sigurno ide onaj koji se odriče sama sebe žrtvujući se zbog dužnosti, on napušta ono konačno da bi dobio ono beskonačno; tragični junak se odriče izvjesnog zbog još izvjesnijeg, a promatračevo oko mirno na njemu počiva. Ali onaj koji ostavlja opće da bi dobio nešto još više što nije opće – što on čini? Može li to biti išta

drugo doli napast? U slučaju da može, ali pojedinac ne uspije, bi li za njega još bilo spasa? On trpi svu bol tragičnog junaka, on uništava svoju radost na ovom svijetu, odriče se svega, i možda u istom trenutku zatvara onu uzvišenu radost koja mu je bila toliko dragocjena da ju je htio kupiti po svaku cijenu. Njega promatrač nikako ne može razumjeti, niti mu pogled može bezbrižno na njemu počivati. Možda se vjernikov cilj ni ne može izvršiti, budući da se ne može ni zamisliti. Ili, ako se čak i može izvršiti, a ako je pojedinac krivo shvatio što traži božanstvo, ima li za njega spasa? Tragični junak treba suze, on traži suze; a zar bi se i našlo kakvo zavidno oko koje bi bilo tako škrt da ne bi s Agamemnonom moglo plakati; ali gdje je taj čija bi duša toliko zalutala da se drzne plakati nad Abrahamom? Tragični junak svoje djelo vrši u jednom određenom trenutku, ali i nakon tog djela, za sva vremena, on vrši ništa manje znatno djelo; on posjećuje onog čija je duša okovana tugom; onog čijim grudima, zbog zagušujućih uzaha, ne dolazi zrak; onog nad kojim su se nadvile teške i suzama natopljene misli. Tragični junak se takvom pokazuje, dokida čaroliju tuge, raskopčava luđačku košulju, tjera na plač u kojem, tugujući, zaboravi na svoju bol, uspoređujući je s junakovom. Nad Abrahamom se ne može plakati. Prilazi mu se s *horror religiosus* (vjerničkim strahom) kakvim se Izrael približavao brdu Sinaju (Izl 20,18-21). – Ako tada onaj usamljeni čovjek koji se penje na brdo Moriju, čiji vrh strši nad dolinom

PROBLEM I

Aulis kao da dotiče nebo, ako ovaj čovjek nije mje-sečar koji bezbrižno hoda po rubu, dok onaj koji u podnožju brda stoji i promatra, drhti od straha, i ne usudi ga se ni pozvati iz poštovanja i straha – ako je ovaj čovjek sam po sebi zastranio, ako se prevario! I stoga neka je još jednom hvala onom koji upućuje prave riječi čovjeku kojeg je životna tuga obuzela i do kraja razgolitila – smokvin list riječi dovoljan mu je da prekrije golotinju. Hvala i tebi, veliki Shakespeare, tebi koji sve možeš izraziti, sve, sve baš onako kako uistinu jest – pa ipak, zašto nisi nikad o ovoj muci progovorio? Jesi li je možda zadržao za sebe, onako kao kad se ne može podnijeti da drugi spominju ime voljene; jer pjesnik kupuje ovu moć riječi da bi izrazio velike tajne svih drugih u korist svoje male tajne koju želi zadržati za sebe, a pjesnik nije apostol, on izgoni đavla samo uz pomoć đavolje moći? (Usp. Mk 3,15.22)

Ali ako je sada ono etičko na ovaj način teleološki suspendirano, kako onda egzistira pojedinac u kojem je ono suspendirano? On egzistira kao pojedinac suprotstavljen općem. Čini li on time grijeh? Jer ovo je oblik grijeha, isto kao što je i egzistencija djeteta, gledano doslovno, grijeh, premda ono nije svjesno sebe kao egzistencije i etičko pred njega stalno postavlja svoje zahtijeve. Ako se pokaže mogućim biti suprotstavljen općem a da to istodobno ne bude grijeh onda je Abraham osuđen. Na koji onda način egzistira Abraham? On je vjerovao. Ovo je paradoks po kojem je on najodličniji, koji on ne može objasniti nikom drugom;

jer paradoks je to da se on kao pojedinac nalazi u apsolutnom odnosu prema Apsolutu. Opravdava li ga to? Njegovo opravdanje je novi paradoks; jer ako je opravdan, onda to nije po snazi nečeg što je opće, nego zbog toga što je pojedinac.

Ali kako se pojedinac može uvjeriti u to da on ima za to opravdanje? Zacijelo je lako cijelo bivstvovanje izjednačiti s idejom države ili idejom zajednice²¹. Ako se ovako čini, onda je lako i posredovati; jer tada se ne dolazi do paradoksa da je pojedinac kao pojedinac iznad općeg, što ja mogu znakovito izraziti Pitagorinom tezom da je neparni broj savršeniji od parnog. Ako se u naše doba prigodice i čuje neki odgovor na paradoks, on najčešće glasi ovako: "O tome će se prosuditi po ishodu." Jedan junak koji je postao *skandal* (sablazan) svojega doba, svjestan da je on paradoks kojeg drugi ne mogu razumjeti, spokojno uzvraća suvremenici: "Ishod će ipak dokazati da bijah u pravu." U naše se doba ovaj povik rjeđe čuje; jer koliko je god slabost ovoga doba da ne stvara junake, ujedno mu je vrlina što proizvodi malo karijatura. Stoga, kad se u naše doba čuju riječi: "Treba suditi na kraju", čovjeku je odmah jasno s kim ima čast razgovarati. Oni koji tako govore brojan su narod koji ja nazivam zajedničkim imenom: *docenti*. Oni žive u svojim mislima, mirni u postojanju, imaju *čvrste* pozicije i *sigurne* izgleda u jednoj dobro organiziranoj državi; stoljeća ili bolje reći tisućljeća ih dijele od potresa postojanja, oni ne strahuju da bi se takvo što moglo ponoviti; ta

pto bi rekli policija i novine? Životni im je posao prosuđivanje velikih ljudi, i to prosuđivanje prema krajnjem rezultatu. Ovakvo ponašanje prema veličini odaje neobičan spoj oholosti i kukavnosti: oholosti, jer se smatraju pozvanim da sude, kukavnosti jer se u vlastitom životu ne osjećaju nimalo srodnim sa životom velikih. Svaki koje je barem malo *erectioris ingenii* (višeg duha), a da se u međuvremenu nije pretvorio u posve hladna i vlažna mekušca, kad se približava velikom, ne može izbiti iz glave da se, ako se uistinu želi nešto naučiti o veličini, najveća pozornost mora usmjeriti na početak, premda se od postanka svijeta uobičajilo držatida ishod dolazi na koncu. Ako netko, tko treba raditi, sebe sama želi procijeniti po ishodu, taj neće ništa ni započeti. Čak i da ishod oduševi cijeli svijet, to junaku neće ništa pomoći, jer on o ishodu može doznati tek kad je sve prošlo, a on i nije postao junak po ishodu, nego po tome što je započeo.

Osim toga je ishod (ukoliko je on odgovor konačnosti na beskonačno pitanje) u svojoj dijalektici posve drugačije prirode od egzistencije junaka. Ili, zar bi trebao dokaz, da je Abraham imao pravo kad se kao pojedinac postavio prema općem, izvoditi iz toga da je on *nekim čudom* dobio Izaka? Da je Abraham zaista bio žrtvovao Izaka, bi li on time bio manje opravdan?

Ali ljudi su posebno radoznali kad je riječ o ishodu (kao i kad preskaču cijela poglavlja knjige da bi saznali što je na kraju); o strahu, nevolji i o paradoksu ne želi se ništa znati. S ishodom se

očijuka estetički; on dolazi neočekivano, jednako kao i dobitak na lutriji; a kad se čuje ishod, onda su njime oduševljeni. Pa ipak ni pljačkaš hramova koji se služi obijačem i polugom nije takav zločinac kao onaj koji na ovaj način pljačka svetinje; pa čak ni Juda koji je svog Gospodina prodao za trideset srebrnjaka (Mt 26,15), ne zaslužuje veći prezir od onog koji ovako rasprodaje ono veliko.

Protivno je mojoj duši govoriti o veličini kao o nečemu što je čovjeku nedohvatljivo, dopustiti da se ona na ogromnoj udaljenosti rastače u nešto neodređeno, smatrati da uopće može biti veličine a da u njoj nije i ono ljudsko, jer bez njega veličina i prestaje biti veličinom. Jer ne čini me velikim ono što mi se slučajno dogodi, nego ono što sâm učinim, i zaista nema nikoga tko bi pomislio da je neki čovjek postao velik zato što je dobio velik dobitak na lutriji. Ako je neki čovjek rođen čak i u bi-jednim uvjetima, ja zahtijevam od njega to da se on ne bi smio tako neljudski postaviti prema samom sebi pa da ne bude u stanju o kraljevskom dvorcu misliti i drugačije doli kao o nečem dalekom, i sanjariti o njegovoj veličini samo tako neodređeno, da je istodobno i uzdigne i dokine, jer je na tako nizak način uzdiže; ja od njega zahtijevam da bude dovoljno čovjek, da bi s pouzdanjem i dostojanstvom stupio u njega. On ne bi smio biti toliki nečovjek pa da sve tako besramno obezvrijedi time što će odmah s ulice banuti u kraljevsku dvoranu, pri čemu bi on izgubio više nego kralj; on, naprotiv, mora sa zadovoljstvom ispuniti svaki

PROBLEM I

zahtijev pristojnosti s radosnim i pouzdanim oduševljenjem, jer ga upravo to i može osloboditi predrasuda. Ovo je samo jedna slika; jer svaka je razlika samo nesavršen izraz za duhovnu udaljenost. Zahtijevam od svakog čovjeka da sebe ne gleda tako neljudski pa da se ne usudi stupiti u onu palaču u kojoj ne stanuje samo spomen na izabrane, nego i oni sami. On se ne treba bezobrazno među izabrane gurati i izmišljati svoju srodnost s njima; neka je sretan svaki put kad im se pokloni, ali on treba biti otvoren, samouvjeren i uvijek više od sluškinje; jer ako ne teži višem, nikad ni neće ući. I ono što mu treba biti od pomoći upravo su strah i nevolja kroz koje se veliki iskušavaju, jer bi inače ovi, u slučaju da on ima malo slabije kosti, samo izazivali njegovu opravdanu zavist. A ono što izgleda veliko samo na udaljenosti, što postaje velikim uz pomoć praznih i šupljih fraza, to se samo od sebe uništava.

Tko na ovom svijetu bijaše tako velik kao ona blagoslovljena žena, Majka Božja, Djevica Marija? Pa ipak, kako se govori o njezinoj veličini? To što je bila blagoslovljena među ženama nije ju učinilo velikom, i da se sve nije dogodilo na tako nadnaravan način, zbog čega su oni što čuju mogli isto tako neljudski misliti kao i oni što govore, tada bi se možda svaka djevojka mogla zapitati: "Kako to da i ja nisam blagoslovljena?" I kad ništa drugo ne bih mogao kazati, ne bih ovo pitanje odbacio kao sasvim ludo; jer, općenito gledano, u odnosu na neku povlasticu svaki je čovjek ravnopravan.

PROBLEM I

Prešućuje se muka, strepnja i paradoks. Moja je misao čista kao i misao svakog onog koji će na taj način misliti o ovom događaju; kad bi se iz ovih misli izbacili stepnja i paradoks, tada bi svatko mogao očekivati da mu se dogodi takvo nešto. Jer onaj koji je jednom stvorio ove slike ne može ih se osloboditi, a ako protiv njih griješi, onda mu se one grozno osvećuju tihim gnjevom, što je groznije od bučnog glasa deseterice razjarenih recenzenata. Zaista, Marija rodi Dijete na čudesan način, ali je pri tome trpila sve što i ostale žene, i to je vrijeme strepnje, muke i paradoksa. Anđeo je sigurno bio duh u službi, ali on nije bio neki uslužni duh koji bi obilazio ostale djevojke u Izraelu i govorio im: "Ne prezrite Mariju, njoj se događa nešto nadnaravno", nego je prišao samo Mariji pa je nitko nije mogao razumjeti. Koja je žena bila toliko ponižavana kao Marija, i nije li se i ovdje pokazalo da Bog istodobno i proklinje one koje blagoslivlja? Ovo je Marijino duhovno objašnjenje, a ona nipošto nije – ljuti me što to i govorim, a još me više ljuti kad ju se lakomisleno i laskava shvaćaneka dama koja uživa u raskoši i igra se s Božjim djetetom. Kad je ona potom, usprkos svemu, rekla: "Evo službenice Gospodnje!" (usp. Lk 1,38), ona je tako velika i mislim da ne bi smjelo biti teško objasniti zbog čega je ona postala Majkom Božjom. Ona ne treba ljudsko divljenje baš kao ni Abraham suze, jer ona nije bila nikakva junakinja, kao što ni Abraham nije bio junak, a oni uostalom nisu ni postali većim od junaka time što su izmakli mucima,

PROBLEM I

užasu i paradoksu, nego su postali to što jesu upravo kroz muku, užas i paradoks.

Veliko je ako pjesnik, nakon što je svoj tragičnog junaka predstavio ljudima na divljenje, može kazati: "Plačite nad njim jer je on to zaslužio", jer je veliko zaslužiti suze onih koji su zaslužili proliti ih; veliko je što pjesnik smije mnoštvo držati na uzdi, što može ljude kažnjavati time što se svatko mora propitati je li dostojan plakati nad junakom, jer suze cmizdravca samo obezvređuju ono sveto. – Ali još veće od ovog je to što vitez vjere smije kazati upravo tom plemenitom čovjeku koji nad njim želi plakati: "Me plači nada mnom, nego plači nad samim sobom". (Usp. Lk 23,28)

Čovjeka gane, sjeta ga obuzme za onim lijepim vremenima, slatka umiljata žudnja ga vodi k željenom cilju da vidi Krista kako hoda obećanom zemljom. Zaboravlja se strepnja, muka i paradoks. Je li bilo tako lako ne prevariti se? nije li bilo strašno to što je ovaj Čovjek, koji je među ljudima hoda, bio Bog, nije li bilo strašno sjediti s njim za stolom? Je li bilo tako lako postati apostolom? Ali rezultat osamnaest stoljeća²² pomaže, pomaže ovoj bijednoj prevari kojom čovjek vara i sebe i druge. Nemam hrabrosti poželjeti biti suvremenikom onih događanja, ali zato ne sudim strogo o onima koji su se prevarili, niti umanjujem važnost onima koji su spoznali ispravno.

Ipak, vraćam se Abrahamu. Sve do samog ishoda, niti je Abraham bio ubojica, niti smo mi stajali pred paradoksom koji nadilazi sva posredovanja.

PROBLEM I

Abrahamova povijest sadrži dakle jednu teleološku suspenziju etičkog. On je kao pojedinac postao viši od općeg. To je paradoks koji se ne da posredovati. Jednako je neobjašnjivo kako je on tu dospio, a isto je neobjašnjivo i kako je izdržao. Ako nije ovako bilo s Abrahamom, onda on nije ni tragični junak, nego običan ubojica. Nastaviti s nakanom da ga se proglasi ocem vjere, pričati o tome ljudima koji se ne brinu o drugome doli o riječima, besmisleno je. Čovjek može postati tragičnim junakom po vlastitoj snazi, ali ne i vitezom vjere. Kad čovjek stupi na taj, u izvjesnom smislu, težak put tragičnog junaka, mnogi ga trebaju savjetovati; dok onog koji hodi uskim putem vjere niti tko može savjetovati, niti ga tko može razumjeti. Vjera je jedno čudo, pa ipak nijedan čovjek nije iz njega isključen; jer ono u čemu je sav ljudski život sje-dinjen jest strast* – a vjera je strast.

* Lessing se na jednom mjestu slično izrazio s čisto estetskog gledišta. On svakako želi pokazati da se tuga može i šaljivo izraziti. U tu svrhu navodi repliku nesretnog engl. kralja Eduarda II., izrečena u jednoj određenoj situaciji. Nasuprot tomu on navodi, prema Diderotu, priču jedne seljanke i jednu njezinu repliku. Potom nastavlja: "Ovo također bijaše šala i to šala jedne seljanke; ali nju su uvjeti učinili neminovnom." I tako se opravdanje šaljivih izraza bola i žalosti ne smije tražiti u tome što je osoba koja ih je izrekla neka otmjena, dobro odgojena, pametna, a usto i inače duhovita osoba, jer strasti opet izjednačuju sve ljude, nego u tome što bi vjerojatno svaki čovjek, bez razlike u danim uvjetima, rekao isto. Misli jedne seljanke mogla je i morala imati i neka kraljica, i isto kao što bi i ono što kralj kaže, i seljak mogao kazati, i nedvojbeno bi i kazao. Usp. *Sabrana djela*; 30. p., str 223 (tj. izdanje koje je sam Kierkegaard posjedovao: *Lessingovi sabrani spisi*, Berlin, 1825. – 1828., u nakladi Nicholaischen Buchhandlung).

PROBLEM II

Postoji li apsolutna dužnost prema Bogu?²³

Etičko je ono opće, a kao takvo opet i ono božansko. Stoga se s pravom kaže da je svaka dužnost u osnovi dužnost prema Bogu; ali ako se ništa iznad ovog ne može kazati, onda se ujedno time kaže da ja zapravo nemam nikakvu dužnost prema Bogu. Dužnost postaje dužnost time što ju se svodi na Boga, ali u svakoj dužnosti ja ne stupam ni u kakav odnos prema Bogu. Tako je i s dužnošću da se ljube svoji bližnji. Ovo je dužnost po tome što se svodi na Boga, ali u dužnosti ja ne stupam ni u kakav odnos prema Bogu, nego prema svojem bližnjem, kojeg ljubim. Ako, s tim u vezi, kažem da mi je dužnost ljubiti Boga, tada zapravo izgovaram tautologiju, ukoliko se "Bog" tu uzima u jednom posve apstraktnom smislu, kao božanstvo, tj. opće, tj. kao dužnost. Cijelo postojanje ljudskog roda tu se u samom sebi zaokružuje u savršeni krug, a etičko je istodobno ono što ga ograničava i ispunjava. Bog postaje jedna nevidljiva, iščezavajuća točka, nemoćna misao; njegova je

PROBLEM II

moć samo u etičkom koje ispunjava bivstvovanje. Ako bi netko poželio ljubiti Boga u nekom drugačijem značenju od ovdje navedenog, htio bi previše; takav ljubi nekakav privid koji bi mu, kad bi samo imao toliko snage pa da može govoriti, rekao: "Ne tražim ja tvoju ljubav, stoj ti tamo gdje i pripadaš." Ako bi se nekomu prohtjelo Boga ljubiti drugačije, onda bi i ova ljubav bila sumnjiva kao i ona o kojoj govori Rousseau²⁴, o čovjeku koji umjesto svojih bližnjih ljubi Kafare.

Ako je točno ovo što smo sada izlagali, ukoliko ovdje nema ničeg sumjerljivog ljudskom životu, nego je nesumjerljivo što se tu dogodilo došlo jedino pukim slučajem, iz kojeg ne slijedi ništa dok god se postojanje promatra pod vidom ideje, onda Hegel²⁵ ima pravo; ali on nema pravo govoriti o vjeri ili dopustiti da se Abrahama smatra ocem vjere; jer je on svojim učenjem izrekao presudu nad Abrahamom i nad vjerom. U Hegelovoj je filozofiji ono uvanjsko (*die Entäusserung*) iznad onog unutrašnjeg (*das Innere*).²⁶ Ovo se češće objašnjava jednim primjerom. Dijete je ono unutrašnje, čovjek ono izvanjsko; otud proizlazi da je dijete određeno upravo onim izvanjskim i, obratno, da je čovjek kao ono izvanjsko određen onim unutrašnjim. Nasuprot tomu, vjera je taj paradoks po kojem je unutrašnje iznad izvanjskog, ili, podsjetimo se jednog prije spomenutog izraza, po kojem je neparni broj savršeniji od parnog. Pojedinaac ima zadaću, ako se život promatra pod etičkim vidom, osloboditi se svih određenja

PROBLEM II

unutrašnjosti i izraziti ih u izvanjskom. Svaki put kad se Pojedinac tomu usprotivi, suzdržava ili kad se želi opet zavući u određenja unutrašnjosti kakva su osjećaj, raspoloženje itd., on griješi i po-
bija opće.

Paradoks vjere u tome je što postoji jedna unutrašnjost koja je nepristala onom izvanjskom, nadilazi je; jedna unutrašnjost, koja, što treba istaknuti, nije istovjetna s onom prvom, nego je jedna nova unutrašnjost. To se ne smije previdjeti. Novija je filozofija sebi dopustila da, bez ustručavanja, vjeru zamijeni s onim neposrednim.²⁷ Ako se ovo čini, onda je lakrdija nijekati da je vjere bilo u svim vremenima. Na ovaj način vjera dolazi u jedno prilično profano društvo s osjećajima, raspoloženjem, afinitetima i temperamentom itd. U tom pogledu filozofija može imati pravo kad kaže da se kod vjere ne treba ostati. Ali ne postoji ništa što bi filozofiju ovlastilo na ovakav govor. Vjeri prethodi jedno kretanje beskonačnosti i tek nakon njega neočekivano, snagom apsurdna, nastupa vjera. Ovo mogu posve razumjeti, pri čemu ne tvrdim da imam vjeru. Ako vjera nije ništa drugo doli ono što filozofija o njoj govori, onda je već Sokrat otišao dalje, znatno dalje; umjesto toga stvar je obrnuta, on do vjere nije ni došao. On je izvršio kretanje beskonačnosti u intelektualnom smislu. Njegovo neznanje je, zapravo, beskonačno odreknuće. Ovaj pothvat spada među one koji su u svakom slučaju primjereni ljudskim snagama, iako ga se u naše doba omalovažava, i tek kad je on izvršen, tek kad se

PROBLEM II

pojedinaac sav pretoči u beskonačno, tek tada se stiglo do točke kad vjera može izići na vidjelo.

Paradoks vjere u tome je što je pojedinac iznad općeg, što pojedinac, podsjetimo se jednog danas rjeđeg dogmatičkog razlikovanja, svoj odnos prema općemodređuje svojim odnosom prema Apso-lutu, a ne svoj odnos prema Apsolutu odnosom prema općem. Paradoks se može izaziti i tvrdnjom da postoji jedna apsolutna dužnost prema Bogu; jer u ovom odnosu dužnosti pojedinac se kao poje-dinac odnosi apsolutno prema Apsolutu. Ako se sad s tim u vezi kaže da je dužnost ljubiti Boga, time će se reći nešto drugo u odnosu na ono prije; jer ako je ova dužnost apsolutna, onda je etičko uniženo na nešto relativno. Iz ovoga nikako ne sli-jedi da ga treba posve obezvrijediti, nego ono do-biva jedan sasvim drugi izraz, paradoksalni izraz, tako da, npr. viteza vjere njegova ljubav prema Bogu može dovesti dotle da svojoj ljubavi prema bližnjem daje sasvim suprotan izraz od onoga ka-kav se podrazumijeva u etičkom smislu.

Ako ovo nije istina, onda za vjeru u postojanju nema mjesta; onda je vjera samo iskušenje, a Abraham izgubljen jer je podlegao iskušenju.

Ovaj paradoks ne može se posredovati, jer se on i temelji upravo na tome da je pojedinac samo pojedinac. Čim pojedinac poželi svoju apsolutnu dužnost izraziti u općem, kad je želi biti svjestan u općemo, on vidi sebe kao onog koji se nalazi u iskušenju. Ako se pak suprotstavlja iskušenju, on neće uspijeti ispuniti takozvanu apsolutnu dužnost,

a ako mu se ne suprotstavlja, on griješi, pa čak i ako bi njegov čin, realno gledano, bio isto što bi trebala biti njegova apsolutna dužnost. Što bi, dakle Abraham trebao učiniti? Ako bi on nekom čovjeku kazao: "Ja volim Izaka više od svega na svijetu, i zato mi tako teško pada žrtvovati ga", tada bi ovaj drugi sigurno vrtio glavom i upitao: "Pa zašto ga onda želiš žrtvovati?" Ili, u slučaju da je ovaj drugi bio malo prepređenija glava, prozreo bi da Abraham pravi predstavu od osjećaja koji se od njegova čina razlikuju razlikom koja vapi u nebo.

Jedan takav paradoks nalazimo u pripovijesti o Abrahamu. Njegov odnos prema Izaku je, etički gledano, taj da otac mora ljubiti sina. Ovaj će se etički odnos u suprotnosti s apsolutnim odnosom prema Bogu potisnuti na razinu relativnog. Na pitanje "Zašto?", Abraham nema nikakva drugog odgovora, osim da je to ispit, kušnja, što je, kako je gore primijećeno, jedinstvo onog što se zbiva po Božjoj i njegovoj osobnoj volji. Ova dva određenja međusobno se slažu i u svakodnevnom govoru. Kad se tako vidi nekog čovjeka da čini nešto što ne proizlazi iz općeg, kaže se: "Ne radi on to po Božjoj volji", i pri tom dodaje da je on to učinio po svojoj volji. Paradoks vjere izgubio je ono posredujuće, tj. ono opće. Vjera je, s jedne strane, izraz najvišeg egoizma (ono užasno, što čini, čini po svojoj volji), s druge strane je izraz najapsolutnije predanosti, naime, činiti nešto po Božjoj volji. Vjera ne može posredovanjem prijeći u opće, jer bi to bilo njezino ukidanje. Vjera je taj paradoks i poje-

PROBLEM II

dinac uopće ne može učiniti da bude drugima razumljiv. Naveliko se umišlja da pojedinac može sebe učiniti razumljivim nekom drugom pojedincu koji je u istoj situaciji. Jedno ovakvo gledište bilo bi nezamislivo da se u naše doba ljudi na toliko mnogo načina ne pokušavaju podmuklo ušuljati u veličinu. Jedan vitez vjere ne može ni malo pomoći drugom vitezu vjere. Pojedinac postaje viteзом vjere tako što sâm preuzima na sebe paradoks, ili viteзом ne postaje nikako. Zajednički su poslovi na ovom području posve nezamislivi. Svako bliže objašnjenje onog što se pod Izakom treba shvatiti, pojedinac mora uvijek dati sam sebi. Pa kad bi se čak još i moglo, općenito govoreći, točno odrediti što se pod Izakom podrazumijeva (što bi uostalom bila najsmješnija proturječnost, pojedinca koji upravo stoji izvan općeg podrediti općim odredbama, dok on upravo treba postati kao pojedinac koji je izvan općeg), pojedinac se nikad ne bi mogao uvjeriti u svoju ispravnost uz pomoć drugih, nego samo po sebi samom kao pojedincu. Ako bi, dakle, neki čovjek bio dovoljno plašljiv i jadan da poželi postati viteзом vjere na tuđu odgovornost, on to ipak ne bi postao; jer viteзом vjere postaje samo pojedinac, i to samo kao pojedinac; to je ono veliko što mogu dobro razumjeti a da sâm ne postajem velik, jer mi nedostaje hrabrosti; a to je i ono užasno što mogu razumjeti još bolje.

Kao što je poznato, u Evanđelju po Luki (14,26) izneseno je jedno osobito učenje o apsolutnoj

dužnosti prema Bogu: "Dođe li tko k meni, a ne mrzi svog oca i majku, ženu i djecu, braću i sestre, pa i sam svoj život, ne može biti moj učenik." Ovo je tvrd govor, tko ga može slušati? Stoga ga se rijetko i čuje. Ova šutnja samo je izgovor koji ničem ne pomaže. Onaj koji proučava teologiju saznat će da se ove riječi nalaze u Novom zavjetu, a u jednom egzegetskom priručniku naći će objašnjenje koje ublažava ove Kristove riječi, pa onda ovo *μισειν* (mrziti), na ovom i na par drugih mjesta tumači izrazima *minus diligo, posthabeo, non colo, nihil facio* (manje ljubiti, zapostavljati, smatrati ništavnim). Ipak, kontekst u kojem se ove riječi javljaju čini se da ne potvrđuje ovo probavljivo objašnjenje. Naime, u sljedećem se stihu nalazi pripovijest koja govori kako onaj koji želi sagraditi kulu najprije pravi proračun je li u stanju obaviti radove, da ga ljudi ne bi kasnije ismijavali. Točan odnos ove pripovijesti s navedenim stihom izgleda da znači upravo to da navedene riječi treba uzeti u što je moguće užasnijem i težem smislu, kako bi svatko sebe mogao ispitati je li u stanju sagraditi građevinu.

Kad bi onaj pobožni i sveznajući egzegez koji vjeruje da se kršćanstvo uz ovakve ustupke može prokrijumčariti u svijet, uspio uvjeriti nekoga da je, kako gramatički, lingvistički, tako i po analogiji, upravo to značenje onog mjesta, on će vjerojatno uspjeti u istom trenutku istog čovjeka uvjeriti da je kršćanstvo nešto najbjednije na ovom svijetu. Jer nauk, koje u jednom od svojih najjačih lirskih iska-

PROBLEM II

za, u kojem najsnažnije buja svijest o njegovoj vječnoj važnosti, ništa drugo nema kazati osim jedne glasne riječi koja ništa ne znači, nego samo upućuje na to da čovjek treba biti manje blagonaklon, manje pažljiv i više ravnodušan, učenje koje u trenutku u kojem zauzima ozbiljno držanje da bi izreklo strašne stvari, na tome završava, cmizdri umjesto da užasava – takav nauk svakako nije vrijedan truda da ga se slijedi.

Izjava je strašna, pa ipak vjerujem da ju se može razumjeti a da iz toga ne proizlazi da je mora i vršiti onaj koji ju je razumio. Treba biti pošten pa priznati da je ono što tu stoji ono veliko, pa makar čovjek sam i ne imao hrabrosti to izvršiti. Onaj koji je takav ne mora sama sebe isključiti iz udjela u onoj lijepoj pripovijesti, jer ona ipak, na svoj način, sadrži utjehu za onog koji nije imao hrabrosti da započne s građenjem kule. Ali on mora biti pošten te ovaj nedostatak hrabrosti ne prikazivati kao poniznost, jer je on upravo suprotno – oholost, dok je hrabrost vjere jedina ponizna hrabrost.

Sad se ne uviđa da ono mjesto može imati neki smisao, samo onda ako ga se shvati doslovno. Bog je jedini koji zahtijeva apsolutnu ljubav; tko sada, zahtijevajući nečiju ljubav, misli da se ovaj treba dokazati time što će se ohladiti prema svemu što mu je prije bilo drago, taj nije samo sebičnjak, nego je ujedno i glup, pa bi onaj, koji bi zahtijevao ovakvu ljubav istodobno potpisao i svoju smrtnu presudu, ukoliko bi mu život bio tražena ljubav.

Čovjek tako zahtijeva od žene da ostavi oca i majku, ali ako bi on vidio dokaz njezine izuzetne ljubavi prema njemu u tome da ona zbog njega postaje jedna ravnodušna i bezosjećajna kći, onda je on gluplji od najglupljih. Da on ima ikakvu predodžbu o tome što je ljubav, on bi želio otkriti da ga žena ljubi više nego ikog drugog u kraljevstvu, a kad bi otkrio da je ona svoje savršeno ljubila kao kći i sestra, onda bi u tome vidio i jamstvo za sebe. Ono što se kod nekog čovjeka smatra znakom sebičnosti i gluposti, to se uz pomoć jednog egzegeta treba držati dostojnom predstavom božanstva.

Ali, kako ih onda mrziti? Ja ovdje ne želim podsjećati na ljudsko razlikovanje ljubavi i mržnje, ne zato što bih imao toliko toga protiv te razlike, jer i ona je ipak strastvena, nego zato što je egoistična i ovdje ne pristaje. Ako li zadaću promatram kao paradoks, tada je razumijem, tj. razumijem je tako kako se može razumjeti jedan paradoks. Apsolutna dužnost može dovesti do toga da se učini ono što bi etika zabranjivala, ali ona nikako ne može dovesti do toga da se vitez vjere odrekne ljubavi. To pokazuje Abraham. Etički izraz za ono što on čini, u trenutku kad želi žrtvovati Izaka, jest sljedeće: on mrzi Izaka. Ali ako on stvarno mrzi Izaka, može onda biti siguran da Bog to od njega ne zahtijeva; jer Kain i Abel nisu isti. On mora Izaka ljubiti svom svojom dušom; time što ga Bog zahtijeva, on ga mora po mogućnosti još jače voljeti i tek tada ga može *žrtvovati*, jer ova ljubav prema Izaku upravo je ono

PROBLEM II

što svojom paradoksalnom suprotnošću prema njegovoj ljubavi spram Boga njegovo djelo čini žrtvom. Ali muka i strah paradoksa u tome je što se on, ljudski gledano, ni na koji način ne može učiniti razumljivim. Samo onda dok mu je djelo u apsolutnoj suprotnosti s njegovim osjećajima, samo onda on žrtvuje Izaka; ali stvarnost (vanjska) je njegova čina to po čemu on pripada općem, a on po njemu jest i ostaje ubojica.

Ovo mjesto iz Lukina evanđelja mora se razumjeti tako da se uvidi da za viteza vjere nema nikakav viši izraz općeg (kao npr. ono etičko) u kojem bi mogao naći utočište. Ako bi Crkva od nekog svog člana zahtijevala ovakvu žrtvu, onda bismo dobili samo novog tragičnog junaka. Jer ideja Crkve nije kvalitativno različita od ideje države, čim pojedinac u nju može ući običnim posredovanjem, a ukoliko pojedinac dospije u paradoks, on ne dolazi do ideje Crkve; on ne izlazi iz paradoksa, nego jedino u njemu mora naći ili svoje blaženstvo ili svoju osudu. Junak Crkve u svom ponašanju izražava opće, tako da u Crkvi ne može biti nikog tko ga ne bi razumio, uključujući tu i njegova oca, majku itd. On nipošto nije vitez vjere, a i njegov se odgovor razlikuje od Abrahamova; on ne kaže da je to ispit ili iskušenje u kojem ga se iskušava.

Ljudi se obično ustručavaju navoditi mjesto kao što je ovo iz Lukina evanđelja. Strahuje se od ljudske slobode, ali strahuje se i da će se ono najgore dogoditi tek kad se pojedincu prohtije ponašati kao pojedinac. Nadalje se misli da je

PROBLEM II

najlakše egzistirati kao pojedinac i upravo stoga treba ljude primorati na poopćavanje. Ja se ne slažem ni s onim strahom, niti s ovim mišljenjem, i to iz jednog istog razloga. Onaj koji je iskusio da je egzistirati kao pojedinac najstrašnije od svega, treba bez straha kazati da je to ono najveće, ali on to treba kazati na takav način da njegove riječi ne mogu postati zamka za nekog povodljivog, jer takvom treba radije pomagati u onom općem, pa čak ako mu riječi i otvaraju malo prostora za ono veliko. Tko se ne usuđuje spominjati ovakva mjesta, kao što je ovo u Lukinu evanđelju (14,26), taj se ne usuđuje spominjati ni Abrahama, a mišljenje da je zacijelo ugodno egzistirati kao pojedinac, indirektno čini vrlo opasnu uslugu baš onomu tko to misli; jer onaj koji sebe istinski cijeni i brine o svojoj duši, siguran je da onaj koji pod svojim vlastitim nadzorom živi sam na svijetu, živi strože i povučenije od djevojke u njezinoj djevičanskoj kuli. Točno je da ima ljudi kojima je potrebna steга, jer bi se, osovljeni na slobodne noge, dali u sebična zadovoljstva poput neukrotivih životinja; ali čovjek treba dokazati da ne pripada takvima, a to će dokazati upravo time što govori sa strahom i drhtanjem; treba govoriti sa strahopoštovanjem prema velikom koje se ne smije prešutjeti zbog straha od štete, koja će svakako izostati ako se priča tako da se ukaže na bitne stvari: ovo je veličina, ovo su njezine strahote, a nijedna se veličina ne može spoznati bez njezinih strahota.

PROBLEM II

Razmotrimo malo поближе muku i strah paradoksa vjere. Tragični junak se odriče u odnosu na sama sebe da bi izrazio opće; vitez vjere odriče se u odnosu na opće da bi postao Pojedinaac. Kao što je rečeno, sve ovisi o tome kakav je tko u sebi. Onaj koji drži da je vrlo ugodno biti pojedinac, može za sebe biti siguran da nije nikakav vitez vjere; jer usamljene ptice i otkaćeni geniji nisu ljudi vjere. Vitez vjere, naprotiv, zna da je divno pripadati općem. Zna on da je lijepo i ugodno biti pojedinac koji sam sebe prevodi u opće onaj koji pazi na takoreći čisto, ljubazno i što besprekornije izdanje sama sebe, što će biti čitljivo svima, on zna da ne okrepljujuće sama sebe razumjeti u općem, tako da on razumije opće i da svaki pojedinac koji razumije njega opet u njemu razumije opće, i obojica se raduju u sigurnosti općeg. On zna da je lijepo roditi se kao pojedinac koji u općem ima svoj dom, svoje ugodno utočište koje njega prima raširenih ruku ako on u njemu želi prebivati. Ali on, isto tako, zna da tu vijuga još jedan put, uzak i strm; on zna da je užasno biti sam i isključen iz općeg, ići a ne moći sresti nikog na tom putu. On dobro zna gdje se nalazi i za što ga ljudi drže. Ljudski gledano, on je lud²⁹ a nitko ga ne može razumjeti. A ipak je ovaj izraz – biti lud, najblaži mogući izraz. Ako on ne ostavlja ovakav dojam, onda je on jedan licemjer; i što se više putom uspinje, to je grozniji licemjer.

Vitez vjere zna da je veličanstveno odreći se sebe u korist općeg, da je za to potrebna hrabrost,

PROBLEM II

ali i da se u tome nalazi sigurnost, baš zato što se to sve zbiva u korist općeg; on zna da je divno kad ga shvaćaju plemeniti ljudi, i to na taj način da se promatrač ovih događaja i sam oplemenjuje. On to zna, to ga i privlači da bi mogao sâm poželjeti da i on dobije ovakav zadatak. Tako bi i Abraham sigurno ponekad poželio da je njegov zadatak ljubiti Izaka kako to dolikuje i priliči svakom ocu, razumljivo svima, nezaboravno za sva vremena; mogao bi poželjeti da mu bude zadatak žrtvovati Izaka za opće, čime bi oduševio očeve za djela vrijedna slave – i on uskoro biva užasnut mislju da su ovakve misli za njega samo napast, i da ih se takvima treba smatrati; jer on zna da je zakoračio na usamljenički put, i da to ne čini za opće, nego sâm biva iskušavan i isprobavan. Ili, što je Abraham učinio za opće? Da o tome kažem nešto ljudski gledano, čisto ljudski gledano. Trebalo mu je sedamdeset godina da dobije sina starosti. Za ono što drugi dobiju dosta brzo i što im pričinja dugu radost, za to je on trebao sedamdeset godina. A zašto? Da bi bio iskušan i isproban. Nije li to bezumno! Ali Abraham vjerovalaše, a jedino se Sara kolebalaše i nagovaralaše ga da uzme sluškinju Hagaru za priležnicu, zbog čega ju je morao poslije otjerati. Dobio je Izaka – da bi ponovno bio iskušan. On je znao da je divno izraziti ono opće, da je divno živjeti s Izakom. Ali to nije zadatak. On je znao da je kraljevski žrtvovati takva sina za opće; on sam u tome bi našao mir, i svi bi, diveći mu se, trebali pronaći mir u njegovu djelu, kao što samo-

PROBLEM II

glasnik počiva u svom suglasniku,³⁰ ali to nije zadatak – on je na ispitu. Onaj rimski vojskovođa, poznat po nadimku Cunctator (Oklijevalo)³¹, do-
vodio je neprijatelja svojim oklijevanjem do opuštanja – a kako je tek oklijevao Abraham u usporedbi s njim! – ali on nije spasio državu. Ovo je sadržaj života duga sto trideset godina. Tko to može podnijeti? Ne bi li rekli njegovi suvremenici, ako se o takvima uopće može govoriti: "Uvijek neki cirkus s Abrahamom; napokon je dobio sina, dovoljno dugo je čekao, i onda ga želi žrtvovati – zar nije lud? Kad bi bar mogao objasniti zašto to čini, ali on uvijek govori da je to ispit"? Abraham nije ni mogao ništa više objasniti, jer njegov je život kao kakva knjiga koju je Bog zaplijenio pa ona nikad ne postaje *publici juris* (javna stvar).

To je ono užasno. Onaj koji to ne vidi, može za sva vremena biti siguran da on nije nikakav vitez vjere; onaj koji to uviđa, neće htjeti poreći da i sam najprokušavaniji tragični junak korača kao da kreće na ples, u usporedbi s vitezom vjere koji napreduje polako i puzeći. I ako je on to uvidio i uvjerio se da sâm nema hrabrosti to razumjeti, tada će on zaista naslutiti čudesnu divotu koju je dosegao onaj vitez, što postaje Božji pouzdanik, Gospodinov prijatelj; ako bih se trebao izraziti posve ljudski, rekao bih da se on Bogu na nebesima obraća s "ti", dok ga tragični junak oslovljava isključivo u trećem licu.

Tragični junak brzo je spreman, i već je nastupio; on vrši beskonačno kretanje i sada je siguran

PROBLEM II

u općem. Nasuprot tomu, vitez vjere ostaje bez sna; jer on je stalno na probi, i tu je u svakom trenutku mogućnost da se pokajnički vrati općem, a ova mogućnost može biti jednako napast kao i istina. Što je od toga tu posrijedi, nitko mu ne može razjasniti, jer tad bi bio izvan paradoksa.

Vitez vjere posjeduje, kao prvo i najbitnije, strast za usredotočiti sve etičko koje krši u jedan jedini trenutak, čime sama sebe može uvjeriti da zaista voli Izaka svom dušom.* Ako ovo ne može, to znači da je počeo sumnjati. Nakon toga on mora punom strašću ovo uvjerenje usredotočiti u jedan novi trenutak, i to tako da ono bude jednako snažno kao i u prvom trenutku.

Ako on ovo ne može, onda se on ne miče s mjesta, jer stalno mora počinjati iz početka. I tragični junak također usredotočuje ono etičko, koje je teološki prekoračio, u jedan trenutak³², ali on u ovom smislu utočište nalazi u općem. Vitez vjere

* Još jednom ću objasniti razliku u sličnosti poput ove koja postoji u tragičnom junaku i vitez u vjere. Tragični junak je siguran da je etička obveza u njemu potpuna time što je on pretvara u želju. Tako Agamemnon može kazati: "Dokaz za to da nisam povrijedio svoju očinsku dužnost leži u tome što je ovo što mi je dužnost, ujedno i moja jedina želja." Ovdje dakle imamo želju i dužnost jednu pored druge. Sreća je u životu kad se one podudaraju, kad mi je život ujedno i dužnost, i obratno; životni je zadatak većine ljudi da ostanu u dužnosti i da je svojim zanosom pretvore u želju. Tragični junak odriče se svoje želje da bi posve izvršio svoju dužnost. Kod viteza vjere su želja i dužnost također identični, a od njega se zahtijeva da se odreče obojega. Stoga, ako čini odreknuće time što se odriče želje, on ne nalazi mir; ta to mu je dužnost. Ako želi ostati u svojoj dužnosti i svojoj želji, onda on nije nikakav vitez vjere, jer apsolutna bi dužnost upravo zahtijevala da ih se odrekne. Tragični junak je dobio jedan viši izraz dužnosti, ali nikakvu apsolutnu dužnost.

PROBLEM II

ima samo i jedino sebe, i u tome je ono užasno. Većina ljudi živi u jednoj etičkoj dužnosti tako da svaki dan zanemare vlastite brige, ali oni nikad ne stižu do ovog strastvenog usredotočenja, ove energične svjesnosti. Da bi ovo postigao, tragični junak može u određenom smislu dobiti pomoć od općeg, ali vitez vjere je u svemu sam. Tragični junak vlada se u skladu s tim i nalazi mir u općem; vitez vjere stalno je napet. Agamemnon se odriče Ifigenije, čime je našao mir u općem, i sad kreće da je žrtvuje. Da Agamemnon nije izvršio kretanje, da se njegova duša u odlučujućem trenutku umjesto strastvenog usredotočenja izgubila u ispraznim brbljarijama kako on ima još kćeri i da se tu možda još može dogoditi nešto izvanredno – tada on ne bi bio nikakav junak, nego slučaj za liječenje. I Abraham ima usredotočenje junaka, premda je ono u njega daleko teže, jer on uopće nema utočišta u općem, ali on vrši još jedno kretanje kojim svoju dušu ponovno usredotočuje na čudo. Da Abraham nije ovo učinio, on bi bio samo jedan Agamemnon, ukoliko bi se uopće moglo objasniti i opravdati to što se hoće žrtvovati Izaka, a da se time ne radi u korist općem.

Samo pojedinac može odlučiti nalazi li se sada u stanju sumnje ili je vitez vjere. Međutim, iz paradoksa se daju izvesti neka obilježja koja može razumjeti čak i onaj koji nije u paradoksu. Pravi vitez vjere uvijek je u apsolutnoj izolaciji, a lažni je uvijek sektaš. Ovo sektaštvo je pokušaj da se iskoči s uskog puta paradoksa i da se na jeftin

PROBLEM II

način postane tragični junak. Tragični junak izražava ono opće i žrtvuje se za njega. Umjesto toga lakrdijaš ima svoje privatno kazalište, nekoliko dobrih prijatelja i društvo koji predstavljaju opće, otprilike tako dobro kao što porotnici predstavljaju pravdu u *Zlatnoj tabakeri*³³. Vitez je vjere, naprotiv, paradoks, on je pojedinac, apsolutno samo pojedinac bez ikakvih veza i manevarskog prostora. Ovo je ono užasno što sektaška imitacija čovjeka ne može izdržati. Ali umjesto da iz ovog shvati da on nije u stanju izvršiti ono veliko, i da to otvoreno prizna, s čim se ja naravno ne mogu samo suglasiti, budući da je to ono što i sam činim – misli ovaj bijednik da bi on to mogao ako se udruži s kakvim drugim bijednikom. Ali to ni na koji način ne može uspjeti; jer u svijetu duha ne trpe se nikakve prijevare. Tucet sektaša hvata se pod ruke, nemajući pojma o usamljeničkom iskušenju koje očekuje viteza vjere, od čega on ne može pobjeći, i to stoga što bi bilo još užasnije da pokuša s uobraženim samoisticanjem. Sektaši se međusobno bodre galamom i bukom, brane se od straha svojom drekom, i ta zanovijetajuća gospoda umišljaju da jurišaju na nebo i da idu istim putom kao i vitez vjere koji usamljen u svemiru ne čuje nikakav ljudski glas, nego ide sam sa svojom užasnom odgovornošću.

Vitez vjere upućen je na sama sebe, on osjeća bol zbog toga što ništa ne može učiniti da ga drugi shvate; on ne osjeća taštu želju da drugima pokaže put. Bol mu je samo jamstvo, tašte želje on ne

PROBLEM II

poznaje i zato mu je duša tako ozbiljna. Lažnog viteza je lako otkriti po naučenoj vještini. On uopće ne shvaća kako je tu riječ o tome da, ako neki pojedinac želi ići tim putom, mora postati potpuni pojedinac kojem ne trebaju ničije upute, a ponajmanje od nekog koji se želi nametnuti. Na ovoj se točki lako napravi iskorak, ne može se izdržati patnja zbog neshvaćenosti, i umjesto toga ljudi biraju ugodno, svjetovno divljenje vještini. Pravi je vitez vjere svjedok, nikada učitelj, i u tome je ono istinski ljudsko koje je važnije od glupog dijeljenja dobra i zla s drugima, koje pod imenom simpatija uživa preveliku čast, a nije drugo doli taština. Onaj koji želi biti samo svjedok time priznaje da nijednom čovjeku, čak ni onomu najneznatnijemu, nije potrebno tuđe dioništvo kojim treba biti ponižen, da bi onaj drugi bio uzvišen. Ali budući da on ovo što je stekao nije stekao olako, ne želi to ni rasprodati u besćenje; nije on takav bijednik da bi od ljudi tražio divljenje a zauzvrat im dao nijemi prezir; on zna da je ono što je uistinu veliko, svima jednako dostupno.

Ili postoji jedna apsolutna dužnost prema Bogu, a ako postoji, onda je ona opisani paradoks da je pojedinac kao pojedinac iznad općeg, i da pojedinac stoji u jednom apsolutnom odnosu prema Apsolutu – ili nikad nije ni bilo vjere, baž zato što je vjere uvijek bilo, pa je onda i Abraham izgubljen, a onda se i mjesto iz Evanđelja po Luki (14) mora shvatiti onako kako ga je protumačio onaj dovitljivi egzeget: onda na isti način valja objašnjavati i slična mjesta.

PROBLEM III

Je li bilo etički opravdano od Abrahama to što je Sari, Eliezeru i Izaku prešutio svoju namjeru?

Etičko je kao takvo ono opće, a kao opće ono je očito. Kao neposredno osjetilno i duševno određen, pojedinac je skriven. Njegov etički zadatak jest to da se izvuče iz svoje skrivenosti i očituje u općem. Svaki put kad želi ostati u skrivenosti, on čini grijeh i pobija opće, a iz tog stanja on izlazi samo tako da se otkrije. Sad smo opet na istoj točki. Ako ne postoji neka skrivenost koja se temelji na tome da je pojedinac kao pojedinac iznad općeg, onda se Abrahamovo ponašanje ne može opravdati; jer on je zanemario etičke međustupnjeve. Ako pak ima jedna takva skrivenost, onda se nalazimo pred paradoksom koji se ne da posredovati, budući da on i počiva upravo na tome da je pojedinac kao pojedinac iznad općeg, a opće baš i jest posredovanje. Hegelova filozofija ne pretpostavlja nikakvu opravdanu skrivenost i nikakvu opravdanu izvanrednost. Ona je tako u sebi dosljedna kad zahtijeva otkrivenost, ali postaje nejasna kad u Abrahamu vidi oca vjere i kad želi govoriti o vjeri.

PROBLEM III

Vjera, naime, nije prva neposrednost, nego kasnija. Prva neposrednost je ono estetsko, i tu Hegelova filozofija može posve imati pravo; ali vjera nije estetska pa se opet vraćamo na isto: vjere nikad nije bilo baš zato što je uvijek bila tu.

Bit će najbolje ako cijelu stvar promotrimo čisto estetski i u tu svrhu stupimo u jedno estetsko promišljanje, a čitatelja bih zamolio da se tomu za trenutak sasvim prepusti, dok ću i ja, da bih i sam u tome što pridonio, svoje izlaganje prilagoditi predmetu. Kategorija koju želim promotriti поближе je *interessantno*, kategorija koja osobito u naše doba, baš zato što to doba živi u *discrimine rerum* (povijesnoj prekretnici), dobiva veliko značenje. Jer to je u stvari kategorija prekretnice. Baš zato ne bi se smjelo, kao što se često događa, nakon što smo *provirili* (svom svojom snagom) i uz nju pristajali, ismijavati je jer je nekome zastarjela, ali ne treba ni slijepo žudjeti za njom; jer je sigurno da umjetničkoj predanosti nije zadatak da se bude interesantan i da se vodi interesantan život, nego sudbonosna povlastica, koja se kao i svaka povlastica u svijetu duha otkupljuje dubokom boli. Tako je Sokrat bio najinteresantniji od svih života, ali njemu je takvu egzistenciju dodijelilo božanstvo, a ukoliko ju je i sam morao zaslužiti, muka i bol mu nisu bili nepoznati. Jednu takvu egzistenciju priželjkivati iz čiste taštine ne priliči nikomu tko ozbiljno shvaća život, pa ipak u naše doba nisu rijetki primjeri ovakve težnje. Uostalom, *interessantno* je rubna ka-

tegorija, granično područje između estetike i etike. Baš zbog toga razmatranje o njemu mora stalno zahvaćati u područje etike, a ona, da bi postigla važnost, mora problem zahvaćati estetskom osjećajnošću i požudom.³⁴ U naše doba etika se rijetko upušta u takvo što. A razlog je taj što u sistemu³⁵ za to nema mjesta. Tako se o ovom može raspravljati u monografijama, a osim toga, ako se ne želi ići previše u širinu, sve se može učiniti i ukratko a da se postigne isto, ukoliko se, naime, predikat ima u svojoj vlasti; jer jedan ili dva predikata mogu izdati čitav svijet. Zar zaista u sistemu nema mjesta za ove male riječi?

Aristotel je u svojoj besmrtnoj Poetici rekao: *δύο μὲν οὖν τοῦ μύθου μέρη, περὶ ταῦτ' ἐστὶ, περιπέτεια καὶ ἀναγνώσις* (na ovo se odnose dva dijela mita, naime dramski obrat i ponovno prepoznavanje) (Usp. gl. 11). Ovdje me zaokuplja naravno samo drugi element, *ἀναγνώσις*, ponovno prepoznavanje. Svugdje gdje je riječ o ponovnom prepoznavanju, *eo ipso* (samim tim) je govor o nekoj bivšoj skrivenosti. U onoj mjeri u kojoj je ponovno prepoznavanje razrješujući i opuštajući moment drame, toliko je ono skriveno ono što daje napetost dramskom životu. Na ono što je Aristotel razvio u prethodnom poglavlju o različitoj vrijednosti tragedije, u pogledu toga kako se sukobljuju obrat i *ponovno prepoznavanje*,³⁶ ili također na ono što govori o pojedinačnom i dvostrukom ponovnom prepoznavanju;³⁷ na to se ovdje ne mogu obazirati iako to svojom osjetilnošću i svojom tihom pronicljivošću privlači posebno onog

PROBLEM III

koji je već dugo umoran od površne sveznalosti sastavljača općih pregleda. Vrijeme je za jednu opću napomenu. U grčkoj tragediji je skrivenost (i ponovno prepoznavanje kao njezina posljedica) jedan epski ostatak koji se temelji na fatumu (sudbini), koji dominira dramskom radnjom, a u fatumu i tragedija ima svoje mračno i zagonetno porijeklo. Otud proizlazi da učinak koji proizvodi jedna grčka tragedija ima sličnost s dojmom kakav ostavlja mramorni kip koji nema sposobnost vida. Grčka je tragedija slijepa. Zato je potrebna određena apstrakcija da bi se mogli otvoriti njezinu utjecaju. Sin ubije vlastitog oca i tek potom sazna da mu je to otac. Sestra želi žrtvovati brata, ali u odlučujućem trenutku otvore joj se oči. Naše *promišljajuće* doba ne bavi se previše ovim oblikom tragičnog. Očito je da se novija drama odrekla sudbine i dramski emancipirala; ona promatra samu sebe, a sudbinu preuzima u svoju dramsku svijest. Skrivenost i otkrivanje u njoj su junakov slobodan čin za koji je on odgovoran.

Čak i u novijoj drami ponovno prepoznavanje i skrivenost padaju među važnije elemente. Bilo bi preopširno navoditi primjere za to. Dovoljno sam obziran da bih pretpostavio kako u ovo naše doba, koje je estetski toliko strastveno, toliko moćno i oduševljeno, svatko ima tako istančan sluh za skrivenost i ponovno prepoznavanje poput jarebice kojoj je za oplodnju, po Aristotelovoj tvrdnji³⁸, dovoljno da čuje glas mužjaka ili da je on samo natkrili svojim krilom – stoga ja držim da svatko,

čim samo i čuje riječ "skrivenost", odmah iz ruka-va može istresti tucе romana i komedija. Zato ću se ovdje samo dotaknuti i naznačiti jednu uopćenu napomenu. Kad se netko igra skrivača unoseći u komad dramsku napetost, ako time skriva neku ludoriju, onda imamo komediju; ako li, naprotiv, stoji u odnosu prema ideji, on je onda vrlo blizu da postane tragični junak. Evo jedan primjer komičnog: jedan se čovjek šminka i šeta s perikom. Isti bi čovjek rado nešto postigao i kod ljepšeg spola, siguran je u uspjeh zahvaljujući šminki i perici koje ga čine apsolutno neodoljivim. Osvaja jednu djevojku i nalazi se na vrhuncu uspjeha. Sad dolazi odlučujući trenutak; bude li u stanju sve priznati, neće li izgubiti svu svoju obmanjivačku moć ako se pokaže kao sasvim obična i čak ćelava osoba, neće li time opet izgubiti voljenu? – Skrivenost je njegovo slobodno ponašanje za koje je odgovoran i prema estetici. Ova znanost nije prijateljica ćelavih laskavaca, ona ga predaje izrugivanju. Ovo mora biti dovoljno da bi naznačilo ono što mislim; komično ne može biti predmet interesa ovog proučavanja.

Put kojim mi je ići jest dijalektički provesti skrivenost kroz estetiku i etiku; jer cilj je da se estetsku skrivenost i paradoks pokaže u apsolutnoj razlici.

Evo nekoliko primjera. Jedna je djevojka potajno zaljubljena u nekoga a da jedno drugom nisu priznali svoju ljubav. Roditelji je prisiljavaju da se uda za drugoga (osim toga, može ju sputavati i čisti obzir), ona sluša roditelje, skriva svoju ljubav

"da ne bi unesrećila drugog, nitko ne treba znati što ona trpi". – Ili drugi primjer, mladić može samo s jednom riječju dobiti predmet svoje čežnje i nemirnih snova. Ali ova mala riječ mogla bi kompromitirati cijelu obitelj, a možda (tko zna) i uništiti; i on se velikodušno odlučuje ostati u svojoj skrivenosti, "Djevojka za ovo ne treba nikad saznati, pa možda bude i sretna rukom onog drugog." Šteta što su ovo dvoje ljudi³⁹, oboje, svako za sebe, skriveni za voljene osobe, skriveni međusobno – jer bi se ovdje inače dalo ostvariti jedno čudesno više jedinstvo. Njihova je skrivenost slobodan čin za koji su odgovorni i prema estetici. Estetika je, međutim, jedna uljudna i osjećajna znanost koja poznaje više rješenja od nekog zala-gaoničara. Što ona čini? Ona čini sve moguće za zaljubljene. Uz pomoć slučaja dotični partneri u planiranom braku dobivaju naznaku velikodušne odluke onog drugog; dolazi do razjašnjenja, oni pripadnu jedno drugom, a istodobno dobiju položaj istinskih junaka; jer bez obzira na to što nikad nisu imali vremena ni da prespavaju svoju hrabru odluku, estetika ih tretira kao ljude koji su godina-ma hrabro provodili svoju odluku. Estetiku, nai-me, ne brine puno vrijeme, njoj i šala i stvarnost prolaze jednako brzo.

Ali etika ne zna ništa niti o slučaju, niti o toj osjećajnosti; a nema ni tako brzo poimanje vremena. Time stvar dobiva drugačiji izgled. S etikom nije dobro raspravljati, jer ona ima čiste kategorije. Ona se ne poziva na iskustvo koje je od

PROBLEM III

svih smiješnih stvari možda najsmješnije i koje je tako daleko od toga da čovjeka učini pametnim, nego će ga prije izluditi, ukoliko on ne poznaje ništa uzvišenije. Etika ne poznaje nikakav slučaj, pa ga, stoga, i ne razjašnjava, ne razbacuje se častima; ona tovari neizmjeran teret na junakova slabašna ramena, osuđuje kao izopačenost nastojanje da se kroz njegov čin odrazi providnost, a osuđuje i ako se to pokušava kroz njegovu patnju. Ona nalaže da se vjeruje u stvarnost i da se ima hrabrosti boriti se sa svim njezinim nevoljama, poglavito s ovim beskrvnim patnjama koje čovjek preuzima na vlastitu odgovornost. Ona odvraća od pouzdanja u lukave proračune razuma koji su nepouzdaniji i od antičkih proročanstava. Ona odvraća od svake ishitrene velikodušnosti; pušta stvarnost da odluči o trenutku kad treba pokazati hrabrost, a tada će i etika ponuditi svu moguću pomoć. Ako je, međutim, bilo nečeg dubljeg što se kod ovih dvoje susrelo, ako je bilo zrelosti da se prepozna zadatak, ozbiljnosti da se započne, iz njih će jamačno nešto proizići, ali im etika ne može pomoći, njoj je nanesena uvreda; jer oni nastupaju pred njom s jednom skrovitosti, skrovitosti koju su preuzeli na vlastitu odgovornost.

Estetika je, dakle, zahtijevala skrovitost i nagrađivala je. Etika je zahtijevala otkrivenost, a skrovitost je kažnjavala.

Ponekad, međutim, i sama estetika zahtijeva otkrivenost. Ako junak, prožet estetskom iluzijom, vjeruje da će svojom šutnjom spasiti drugog čovjeka

,onda ona zahtijeva šutnju i nagrađuje ju. Ako, na-protiv, junak svojim činom ugrožava život drugog čovjeka, onda estetika zahtijeva otkrivenost. Tu se stiže do tragičnog junaka. Na trenutak ću razmotriti Euripidovu *Ifigeniju u Aulidi*. Agamemnon treba žrtvovati Ifigeniju. Estetika od Agamemnona zahtijeva šutnju jer je za junaka nedostojno da od nekog drugog traži utjehu, jednako kao što on iz bri-ge prema ženama mora skrivati od njih svoj zadatak, koliko je to moguće. S druge strane junak mora, baš da bi bio junak, biti kušan užasnim iskušenjem koje će mu pripremiti Klitemnestrine i Ifigenijine suze. Što čini estetika? Ona ima svoj izlaz, ona u pričuvi drži jednog starog slugu koji sve otkriva Klitemnestri. Tako sve dolazi na svoje mjesto.

Etika, međutim, nema pri ruci nikakav slučaj, niti nekog starog slugu. Estetska ideja proturječi samoj sebi čim se želi provesti u djelo. Stoga etiika zahtijeva otkrivenost. Etički junak pokazuje svoju etičku hrabrost upravo time što on sam, nezahvaćen estetskom iluzijom, naviješta Ifigeniji njezinu sudbinu. Ako tragični junak učini ovo, onda je on ljubljani sin etike u kojem joj je sva milina. Ako šuti, onda to zacijelo čini stoga što vjeruje da time olakšava stvar drugima, ili da bi olakšalo i položaj njemu samom. Ipak, on zna da se na ovo ne treba obazirati. Ako šuti, onda on kao pojedinac preuzima odgovornost na sebe ukoliko pre-vidi jedan argument koji može doći izvana. On, kao tragični junak, ovo ne može učiniti; upravo zato ga etika tako voli, jer on stalno izražava ono opće. Nje-

PROBLEM III

govo junačko djelo zahtijeva hrabrost, ali u ovu hrabrost spada i to da se on ne odriče nikakve argumentacije. Sad je izvjesno da su suze jedan užasan *argumentum ad hominem*, i da ima onih koje ništa nije moglo ganuti, a suze ih ipak dirnuše. U drami Ifigenija smije plakati, a u stvarnosti joj se baš kao i Jeftajevoj kćeri moraju dati dva mjeseca za plakanje, i to ne u osami, nego pored očevih nogu da bi upotrijebila svu svoju vještinu "koja nije ništa drugo doli suze", i damu obujmi koljena poput maslinove grančice (usp. stih 1224).

Estetika je zahtijevala otkrivenost i poslužila se slučajem; etika je zahtijevala otkrivenost i pronašla zadovoljstvo u tragičnom junaku.

Usprkos strogosti kojom etika zahtijeva otkrivenost, ne može se poreći da tajnovitost i šutnja čovjeka zaista čine velikim, baš zato što su to određenja nutrine. Kad Amor ostavlja Psihu, on joj kaže: "Rodit ćeš dijete koje će, ako budeš šutjela, biti dijete bogova, a ako odaš tajnu, bit će samo čovjek." Tragični junak koji je ljubimac etike, pravi je čovjek; ja ga mogu razumjeti, a njegove se namjere ostvaruju u otkrivenosti. Ako idem dalje, onda nailazim na paradoks, na božansko i demonsko; jer šutnja su jedno i drugo. Šutnja je začaranost demona; i što se više šuti, to i demon biva užasniji, ali šutnja je isto tako i sporazum božanstva s pojedincem.

Prije nego prijeđem na pripovijest o Abrahamu, predstaviti ću par poetskih likova. Snagom dijalektike postaviti ću ih u prvi plan, a mašući nad

PROBLEM III

njima šibom očajanja priječiti da predahnu, kako ne bi možda iz straha ustuknuli bilo pred dijalektikom, bilo pred očajanjem*.

Aristotel je u svojoj *Politici* iznio priču o političkim nemirima u Delfima koje je prouzročilo jedno vjenčanje. *Mladoženja, kojem su auguri pretkazali nesreću koja će proizići iz njegova vjenčanja, u odlučujućem trenutku mijenja svoj plan*: baš kad treba doći po mladu, on odustaje od vjenčanja.** Više

* Ova kretanja i poimanja mogu i te kako biti predmet estetičkog razmatranja, a ostavljam otvorenim pitanje koliko to mogu biti kretanja i poimanja vjere i vjerski život u cjelini. Želim samo, jer mi je to uvijek i bila radost, zahvaliti onomu komu što dugujem; zahvaliti Lessingu za pojedine naznake o jednoj kršćanskoj drami koje se nalaze u njegovoj *Hamburškoj dramaturgiji* (1.sv., 1. i 2. dio). On je pozornost usmjerio na posve božansku stranu ovog života (konačnog pobjednika), i zato je očajavao; možda bi on drugačije sudio da je više pozornosti usmjerio posve ljudskoj strani (*theologia viatorum*, teologija hodočasnika, za razliku od teologije blaženih, *beatorum*. Kierkegaardov izvor je: C. G. Bretschneider, *Dogmatski priručnik*; I, 4. izdanje, 1838., str. 10). Ono što on kaže nedvojbeno je kratko, a dijelom i neprecizno; ali budući da se uvijek veselim kad imam priliku citirati Lessinga, činim to i sada. Lessing nije bio samo jedan od najsvestranijih mislilaca koje je Njemačka imala; on nije bio samo posjednik jednog rijetko oštroumnog znanja koje čovjeka navodi da se pouzda u njega i njegovo svjedočanstvo, bez straha da će ispasti smiješan zbog besplodnih citata koji se ni na što ne odnose, djelomično razumljenim izrazima koji su preuzeti iz nepouzdanih priručnika, ili da će biti zbunjen glupim širenjem novosti koje su stari daleko bolje iznijeli – nego je on imao jedan znatno neobičniji dar da objasni ono što je sam razumio. I na tome je on stao, a u naše se doba ide dalje i objašnjava se više od onog što se razumljelo.

** Prema Aristotelu, povijesna katastrofa bila je u sljedećem: želeći se osvetiti, nevjestina obitelj je među njegovo posuđe potajno stavila i jednu hramsku posudu, zbog čega je on optužen kao pljačkaš hrama. Ovo je međutim sporedno; jer nije stvar u tome je li obitelj lukava ili glupa da se lati osvete; obitelj dobiva idealno značenje samo ako je uvučena u dijalektiku junaka. Uostalom, dovoljno je sudbonosno to što on želi umaknuti opasnosti time što se ne ženi, a srlja u opasnost

PROBLEM III

od ovoga mi nije potrebno. Teško da bi ovi događaji u Delfima mogli proći bez suza; ako bi ih neki pjesnik htio opjevati, svakako bi mogao računati na sućut publike. Zar nije stravično to da ljubavi koja je tako često bila prognana iz života, sada bude oduzeta i nebeska potpora? Ne izjavljuju li se ovdje stara izreka da je nebo podloga brakovima? Obično su opasnosti i teškoće konačno-sti one koje poput zlih duhova kane razdvojiti zaljubljene, ali nebo je na strani ljubavi i zato ova sveta alijansa pobjeđuje sve neprijatelje. Ovdje samo nebo razdvaja ono što je jednom bilo združilo. Tko bi se tomu nadao? Svakako najmanje mlada nevjesta. Samo koji trenutak prije ona je sjedila u svojoj sobi, u svoj svojoj ljepoti, a dražesne djevojke brižno su je uređivale, tako da su za svoj rad mogle odgovarati pred cijelim svijetom, tako da zbog toga nisu osjećale samo radost, nego i zavist; radost zato što nisu mogle zavidjeti većom zavišću, jer nevjesta nije mogla biti ljepša. Sjedila je sama u sobi, postajala ljepšom i ljepšom jer je upotrebljena sva moć ženskog umijeća da bi se Dostojnu dostojno uresilo; ali još je jedno nedostajalo na što djevojke nisu mislile: jedan veo, finiji i lakši, a ipak i neprozirniji od onog kojim su je mlade djevojke uvile, vjenčanica kakvu nije poznavala nijedna mlada djevojka, niti je koja mogla što pripomoći; a čak ni sama nevjesta nije mogla pomoći.

i, ujedno, da mu život na dvostruki način dolazi u dodir s božanskim, prvo kroz proročanstvo augura, a potom kroz osudu da je pljačkaš hrama.

PROBLEM III

Jedna nevidljiva prijateljska sila koja se radovala urešivanju nevjeste, obavila ju je njime a da ona ništa o tome nije znala; jer ona je samo vidjela kako mladoženja prolazi i penje se prema hramu. Vidjela je kako se vrata za njim zatvaraju i ona je bivala sve spokojnijom i spokojnijom; jer je znala da joj on sada pripada više nego ikada. Hramska su se vrata otvorila, on je istupio, a ona djevičanski oborila pogled i zato nije primijetila da mu je lice bilo zbunjeno, ali on je vidio da je i nebo zavidno ljupkosti nevjeste i njegovoj sreći. Hramska su se vrata otvorila, mlade su djevojke vidjele mladoženju dok izlazi, ali mu ni one nisu vidjele zbunjeno lice, jer su bile zaokupljene izvođenjem nevjeste. Potom je istupila i ona u svoj svojoj djevičanskoj poniznosti, a ipak i kao gospodarica, okružena četom mladih djevojaka koje joj se klanjahu, kao što su se mlade djevojke uvijek klanjale pred nevjestom. I tako stade ona na čelo lijepe povorke i čekaše – bijaše to samo trenutak; jer hram je bio odmah pored njih – a onda stiže i mladoženja – ali on prođe pored nje.

Ipak ću ovdje prekinuti: nisam nikakav pjesnik, ja samo dijalektički prilazim stvarima. Prvo što treba uočiti jest to da je junak čist i nevin u onom odlučujućem trenutku kad dobiva razjašnjenje, jer on se nije lakomisleno vezao za ljubljenu. Potom on pred sobom ima jedno božansko proročanstvo, ili bolje reći protiv sebe; njega, stoga, ne vodi samovolja, a to je slučaj kod slabašnih ljubavnika. Razumije se samo po sebi da

ga ono proročanstvo unesrećuje kao i nevjestu, čak i više, jer je ipak on uzrok svemu. Istina, auguri su samo njemu objavili proročanstvo o nesreći, ali je pitanje je li nesreća takve vrste da bi zadesila i njihovu bračnu sreću kad bi zadesila i njega. Što mu je činiti?

1.) Treba li šutjeti, održati svadbu i misliti: "Nesreća možda i ne dođe odmah, u svakom slučaju ja sam se opredijelio za ljubav i nisam se bojao unesrećiti sebe; ali ja moram šutjeti jer je inače i onaj kratki trenutak sreće proigran." Ovo izgleda uvjerljivo, ali je upravo obrnuto, jer bi u tom slučaju on povrijedio djevojku. On bi svojom šutnjom na određeni način u sve uvukao i nju, jer da je ona znala, sigurno nikad ne bi pristala na jednu ovakvu vezu. U trenutku nevolje on, dakle, ne bi trpio samo nesreću, nego i odgovornost zbog toga što je šutio, i njezin opravdani gnjev zato što je šutio.

2.) Treba li on šutjeti i odustati od svadbe? U takvom slučaju on se mora upustiti u jednu mistifikaciju čime sama sebe poništava u odnosu prema njoj. To bi estetika možda odobrila. Ovdje bi katastrofa mogla izgledati kao u stvarnosti, samo kad bi u posljednjem trenutku došlo do razjašnjenja koje bi na koncu ipak šepalo, budući da je, s estetskog gledišta, njega nužno ostaviti da umre, ukoliko ova znanost sebe ne smatra kadrom poništiti i ono kobno proročanstvo. Ovo ponašanje, međutim, koliko god bilo velikodušno, nosi u sebi uvredu prema djevojci i prema stvarnosti njezine ljubavi.

3.) Treba li on govoriti? Svakako se ne smije zaboraviti kako je naš junak prepoetičan da mu odricanje od ljubavi ne bi imalo daleko veći značaj od neuspjele trgovačke špekulacije. Ako govori, onda se sve pretvara u nesretnu ljubavnu priču kakva je npr. *Axel i Valborga** (tragedija Adama Oehlen-schlägera iz 1810. godine). Oni postaju par kojeg nebo razdvaja. Ipak, rastanak u Delfima treba promatrati drugačije jer on proizlazi iz pojedinčeva slobodnog čina. Dijalektička poteškoća u ovom slučaju je, naime, u tome što nesreća treba zadesiti

* Uostalom, s ove se točke može krenuti drugim smjerom dijalektičkih kretanja. Nebo mu proriče nesreću vezanu za brak, pa bi on svakako mogao odustati od vjenčanja, ali ne i od djevojke, nego bi s njom bio u jednoj romantičnoj vezi koja bi za ljubavnike bila više nego utješna. To bi ipak bila uvreda za djevojku, jer on u svojoj ljubavi prem njoj ne izražava opće. Uostalom, to bi bila zadaća kako za pjesnika, tako i za etičara koji bi branio brak. Općenito bi poezija, kad bi se usredotočila na religiozno i pojedinčevu nutrinu, imala dalekko značajnije zadatke od onih kojima se sada bavi. U poeziji se stalno ponavlja ista priča: muškarac je vezan za djevojku koju je jednom volio, ili je možda nikad nije istinski volio, a sad je vidio drugu djevojku koja je njegov ideal. Čovjek se prevari u životu, ušao je u pravu ulicu, ali je kuća bila pogrešna, jer upravo nasuprot nje na drugom katu stanuje ideal – to je, po općem mišljenju, zadatak za poeziju. Zaljubljeni se prevario, vidio je voljenu pri svjetlu i vjerovao da ima tamnu kosu, ali gle, iz bližega je ona svijetla – ali njezina sestra, ona je ideal! To je, kako se misli, tema za poeziju. Po mom sudu, svaki je takav čovjek jedan običan Laban (klipan, zvekan, heb.; u Starom zavjetu se spominje jedan Aramejac s tim imenom, (usp. Post 24,29)) koji je i u životu već nepodnošljiv te bi ga odmah trebalo izvižditi ako bi htio postati netko i u poeziji. Samo strast protiv strasti donosi poetski sukob, a ne ova zbrka sitnica unutar iste strasti. Kad je neka djevojka, npr. iz srednjeg vijeka, nakon što se zaljubila, postala svjesna da je svaka zemaljska ljubav grijeh i da joj je nebeska pretpostavljena, onda je tu poetski sukob, a djevojka je poetična, jer je njezin život u ideji.

PROBLEM III

samo njega. Oni nemaju poput Axela i Valborge jedan opći izraz za svoju bol, jer kad ih nebo razdvaja prilazi im na isti način, jer su oni međusobno jednako bliski. Kad bi ovdje bio takav slučaj, onda bi se mogao zamisliti i izlaz. Da nebo nije upotrijebilo nikakvu vidljivu silu da bi ih razdvojilo, da je sve prepustilo njima samima, moglo bi se pomisliti da bi se odlučili zajednički oduprijeti i nebu i svojoj nesreći.

Etika će, usprkos svemu od njega tražiti da govori. Njegovo junaštvo će svoj glavni izraz naći u njegovu odricanju od estetičke velikodušnosti za koju se ipak *in casu* (u danom slučaju) ne može olako pomisliti da u njoj ima i primjesa taštine koja prebiva u skrivenosti, budući da mu mora biti jasno da on unesrećuje djevojku. Stvarnost ovog junaštva počiva, međutim, na tome da je on imao priliku i da je se odrekao; jer bi se, inače, moglo postati junakom posebno u naše doba koje je postiglo neviđenu vještinu krivotvorenja, tako da se ono najviše ostvaruje preskačući ono što do njega vodi.

Ali čemu sada ovaj predložak ako se ne uspijevam odmaknuti dalje od tragičnog junaka? Zato što bi ipak bilo moguće ovim predloškom malo rasvijetliti paradoks. Sve se svodi na to u kakvom odnosu stoji vjernik prema augurskom proroštvu koje na ovaj ili onaj način određuje njegov život. Je li ovo proroštvo *publici juris* (javna stvar) ili nešto *privatissimum* (najprivatnije)? Poprište zbivanje je u Grčkoj; proročanstvo augura je razumljiv svi-

PROBLEM III

ma, ne mislim pritom samo na to da pojedinac shvaća njegov jezični sadržaj, nego i na to da je pojedinac svjestan kako augur pojedincu navješta odluku neba. Augurovo proročanstvo nije razumljivo samo junaku, nego svima, i iz toga ne proizlazi nikakav privatan odnos prema božanstvu. On može činiti što ga je volja, dogodit će se ono što je pretkazano, a on neće dospjeti u bliži odnos prema božanstvu niti djelovanjem, niti odustajanjem, niti će postati predmet njegove milosti, niti njegova gnjeva. Krajnji učinak moći će razumjeti svatko jednako kao i junak; nema tu nikakva tajnog pisma koje samo junak može pročitati. Ako on želi govoriti, može to izvrsno učiniti, jer on može postići to da ga se razumije; ako se odluči na šutnju, to će biti zato što on kao pojedinac čeli biti iznad općeg kako bi sama sebe zavaravao raznovrsnim fantastičnim predodžbama kako će on brzo zaboraviti ovaj jad itd. Da mu, naprotiv, volja neba nije bila objavljena preko jednog augura, da ju je saznao nekim privatnim putem i da je nebo s njim uspostavilo jedan sasvim privatan odnos, tada bismo bili u paradoksu, ako paradoks uopće postoji (jer moje je razmatranje dilema), tada on ne bi mogao govoriti, čak i ako bi to jako želio. On tada ne bi uživao u šutnji, nego bi trpio bol, ali bi mu upravo to posvjedočilo da je imao pravo. Tada se njegova šutnja ne bi zasnivala na tome da se on kao Pojedinac želi postaviti u apsolutni odnos prema *općem*, nego na tome da je on kao pojedinac u apsolutnom odnosu prema *Apsol-*

PROBLEM III

lutu. On bi tada u tome mogao pronaći i mir, prema onome što mogu zamisliti, dok bi njegova velikodušna šutnja bila stalno uznemiravana zahtjevima etičkog. Uopće, bilo bi poželjno da estetika jednom pokuša početi ondje gdje je godina završavala, naime kod iluzorne velikodušnosti. Čim bi ona to učinila, radila bi u korist religioznog, jer ova je moć ono jedino što može estetsko izbaviti iz njegove borbe s etičkim. Kraljica Elizabeta državi je žrtvovala svoju ljubav prema Essexu, čim je potpisala i svoju smrtnu presudu. Ovo je bio jedan junački čin, premda je u tome bilo i nešto osobne uvrijeđenosti, jer joj on, naime, nije poslao prsten. Kao što je poznato, on je to učinio, ali zbog zlobe jedne dvorske dame, prsten joj nije bio uručen. Elizabeta je to otkrila i, ako se ne varam, priča se da je pritom sjedila deset dana grizući prst u ustima a da nije progovorila ni jednu riječ, a nakon toga je umrla. Ovo bi bila tema za pjesnika koji je kadar propjevati silovito, inače bi tema u najboljem slučaju bila za nekog učitelja baleta s kojim se pjesnik našeg doba tako često zamjenjuje.

Sada bih se prepustio jednom razmatranju u smjeru demonskog. Radi toga poslužiti ću se pričom o *Agneti i Morskom vilenjaku*. Vilenjak je zavodnik; on izranja iz svog skrovišta u bezdanu, s divljačkim užitkom grabi i lomi nevini cvijet koji je u svojoj dražesti stajao na žalu i zamišljeno priginjao glavu zovu morskog šuma. Sve dovde ovo je samo pjesničko poimanje stvari. Sad da nešto promijeni-

PROBLEM III

mo. Morski vilenjak bio je zavodnik. On je zvao Agnetu, svojim je laskanjem iz nje izmamio ono skriveno, a ona je u Vilenjaku pronašla ono što je tražila, ono zbog čega joj je pogled bio prikovan za morsku dubinu. Agneta ga želi slijediti. Vilenjak ju je ismijao, a Agneta se ovila oko njegova vrata; ona se s punim povjerenjem i svom dušom predala jačem. On već stoji na žalu, nadvija se nad morem da bi se u njega sunovratio sa svojim plijenom – a Agneta ga još jednom pogleda; bez straha, bez sumnje, ne razmećući se zbog svoje sreće, neopijena veseljem, nego s punim povjerenjem, s apsolutnom skromnošću malenog cvijeta, s kojim se ona poistovjećuje, ona mu je s punim povjerenjem povjerila svoju sudbinu. – I gle. More je prestalo hućati, njegov divlji glas je zanijemio, strast prirode koja čini Vilenjakovu snagu ostavlja ga na cje-dilu, nastaje zatišje – a Agneta ga još jednom pogleda. Vilenjak je onemoćao, ne može se oduprijeti snazi nevinosti, njegova ga priroda izdaje, on ne može zavesti Agnetu. On je vraća kući, objašnjavajući joj da joj je samo htio pokazati kako je more lijepo kad je mirno, a Agneta mu vjeruje. – Potom se on vraća sam, a more bjesni, pa ipak očaj u Vilenjaku bjesni još jače. On može zavesti Agnetu, on može zavesti stotinu Agneta, on može zaluditi svaku djevojku – ali Agneta je pobijedila, a Vilenjak ju je izgubio. Ona može biti njegova samo ako je osvojena kao plijen, jer on ne može biti vjeran nijednoj djevojci, jer on je samo pravi pravcati vilenjak. Dopustio sam sebi jednu malu

PROBLEM III

izmjenu* kod Vilenjaka, a donekle sam izmijenio i Agnetu; jer u priči nije ni Agneta posve bez krivnje, kao što je, uostalom, glupost, dodvoravanje i uvreda ženskog roda pretpostaviti zavodjenje u kojem djevojka nema baš nikakva udjela. Agneta je u priči – svoj izraz želim malo modernizirati – jedna žena koja žudi za zanimljivim, a svaka takva može uvijek biti sigurna da je neki vilenjak u blizini; jer vilenjaci otkrivaju takve s poluotvorenim okom i ustemljuju se na njih kao morski pas na plijen. Baš je zao vrlo glupo, ili se možda radi o glasini koju Vilenjak želi proširiti, da takozvano obrazovanje štiti djevojku od zavodjenja. Ne, u

* Ovoj se priči može pristupiti i na drugi način. Pretpostavimo da Vilenjak ne želi zavesti Agnetu, premda je prije nje mnoge zaveo. On više nije Vilenjak, ili on je, ako se već hoće, jedan jadni Vilenjak koji je već dugo sjedio na dnu mora i tugovao. Ipak on zna, kako i u samoj priči stoji, da može biti spašen samo po ljubavi neke nevine djevojke. Ali u odnosu prema djevojkama muči ga nečista savjest i on im se ne usuđuje približiti. U ovakvu stanju on potom ugleda Agnetu. Već ju je puno puta, skriven u trsci, vidio kako šeta plažom. Njezina ljepota, njezina čedna zaokupljenost samom sobom prikovala ga je uza se. I kako Vilenjak svoje uzdisaje miješa sa šuštanjem trske, ona oslušne u tom smjeru, mirno stoji i tone u snove, dražesnije od ijedne žene, lijepa kao anđeo spasitelj koji Vilenjaku usađuje nadu. Vilenjak skuplja hrabrost, primiče se Agneti, pridobiva njezinu ljubav, nada se svom izbjavljenju. Ali Agneta nije bila nikakva tiha i povučena djevojka; huka mora ju je privlačila, bolni uzdah na pučini joj je prijao zato što je još jače odjekivao u njezinoj nutrini. Ona želi dalje i dalje, ona se divlje želi, s Vilenjakom kojeg voli, sunovratiti u bezdan, – i tako razdražuje Vilenjaka. Ona ismijava njegovu pristojnost i tako pobuđuje prkos. A more huči, valovi se pjene; a Vilenjak zagrlji Agnetu i s njom se strmoglavi u dubinu. Nikad nije bio ovako divlji, nikad tako požudan; ta od ove je djevojke očekivao svoje izbjavljenje. Uskoro mu je Agneta dodijala, pa ipak njezin leš nije nikad pronađen; jer ona se pretvorila u sirenu koja je ljude zavedila svojim pjevom.

PROBLEM III

životu stvari stoje pravednije i ravnopravnije, tu postoji samo jedno zaštitno sredstvo, a to je nevinost.

Dajmo sada Vilenjaku ljudsku svijest, a to što je on vilenjak neka bude objašnjeno njegovom prethodnom ljudskom egzistencijom, u čije je posljedice zapleten njegov sadašnji život. Nema ničeg što bi spriječilo da on postane junak; jer on sada čini iskupljujući korak. On je spašen po Agneti; zavodnik je poništen, poklonio se pred snagom nevinosti, on više nikoga ne može zvesti. Ali istodobno dvije se sile otimaju za njega: kajanje i Agneta s kajanjem. Ako ga zadobije samo kajanje, onda je on skriven; ako ga dohvate Agneta i kajanje, onda je otkriven.

Ukoliko sada kajanje uhvati Vilenjaka i on ostaje skriven, on je Agnetu svakako unesrećio, jer ga je Agneta voljela u svoj svojoj nevinosti. Ona je vjerovala kako je istina da joj je on, u svakom trenutku u kojem joj se uspješno predstavljao drugačijim, samo želio pokazati lijepu mirnoću mora. Međutim, što se tiče strasti, sam Vilenjak postaje još nesretniji; jer on je volio Agnetu s obiljem strasti, a osim toga, preuzeo je na sebe još jednu krivnju. Ono demonsko u kajanju sada će mu svakako objasniti da mu je baš to kazna, koja ga, što više pati, više iskupljuje.

Ako se on preda ovom demonskom, onda on vjerojatno još jednom pokušava spasiti Agnetu, onako kako se na određeni način može spasiti čovjeka uz pomoć zla. On zna da ga Agneta voli.

PROBLEM III

Ako bi mogao ohladiti njezinu ljubav, onda bi ona bila spašena, na neki način. Ali kako? Računati s tim da će njegovo iskreno priznanje u njoj pobuditi odbojnost – za takvo što Vilenjak je odveć razborit. Zato će on, možda, nastojati potaknuti sve njezine mračne strasti, da bi je ismijao i narugao joj se, da bi od njezine ljubavi načinio lakrdiju i da bi je ponizio na svaki mogući način. On sebe nipošto neće poštediti patnje, jer je upravo to ona duboka proturječnost u demonskom, i u određenom smislu beskrajno mnogo nalazi se više dobra u demonsko, nego u trivijalnim ljudima. Što je Agneta sebičnija, to će je Vilenjak lakše prevariti (jer samo jako naivni ljudi misle da je lako prevariti nevinost; život je mudar i zato je varalicama najlakše prevariti varalice), a baš zato će biti užasnije njegove patnje. Što je lukavije smišljena njegova prijevara, to će Agneta manje stidljivo pred njim skrivati svoju bol; ona će upotrijebiti svako sredstvo, što svakako neće proći bez posljedica – to znači ne da ga potrese, nego i da ga muči.

Uz pomoć demonskog, Vilenjak postaje pojedinac, pojedinac koji je, kao pojedinac, iznad općeg. Demonsko ima istu osobinu kao i božansko, da pojedinac može stupiti u apsolutni odnos prema njemu. Ova je analogija dopuna paradoksu o kojem govorimo. U tome je ona izvjesna sličnost koja može zavarati. Tako Vilenjak prividno ima dokaz za to da je njegova šutnja opravdana, da on svu svoju bol trpi u sebi. Međutim, nema nikakve

PROBLEM III

dvojbe da on može govoriti. On tako, ako govori, može postati tragični junak, prema mom mišljenju, čak veličanstveni tragični junak. Možda će samo rijetki shvatiti u čemu je njegova veličina.* On će tada imati hrabrost oteti se samoobmanjivanju da bi mogao usrećiti Agnetu svojom vještinom, on će imati hrabrosti, da je, ljudski rečeno, slomi. Ovdje ću još samo pridodati jednu psihološku primjedb. Što se Agnetina sebičnost više razvija, to će samoobmana biti više zasljepljujuća, i zaista nije nezamislivo da bi se u stvarnosti moglo dogoditi da Vilenjak svojom demonskom lukavošću, ljudski rečeno, ne samo spasi, nego i dovede do nečeg izvanrednog; jer demon zna čak i iz najjadnijeg čovjeka izvući snagu i na taj način on se s čovjekom jako dobro slaže.

Vilenjak se nalazi na dijalektičkom pročelju. Ako se pomoću kajanja oslobodi demonskog, onda može krenuti u dva smjera. Može se povući i ostati u skrivenosti a da se ne oslanja na svoju

* Estetika se ponekad bavi sličnim temama svojom uobičajenom lukavošću. Vilenjak se izbavlja pomoću Agnete i sve završava sretnim brakom. Sretan brak! To je prilično lako. Ako, međutim, etika treba održati govor na piru, onda će po mom mišljenju stvar biti posve drugačija. Estetika prikriva Vilenjaka plaštem ljubavi i time sve biva zaboravljeno. Ona je istodobno dovoljno nemarna da bi mogla pomisliti da se u braku stvari događaju kao i pri aukciji gdje se sve prodaje u stanju u kojem se zatječe prilikom udarca čekića. Ona brine samo o tome da zaljubljeni pripadnu jedno drugom, a o ostalom ne brine. Ona bi samo trebala vidjeti što se sve potom događa; ali ona za to nema vremena, jer je već u punom trku da sastavi novi ljubavni par. Od svih znanosti estetika je najnevjernija. Svatko tko ju je iskreno volio, postaje, na određeni način, nesretan; a onaj koji je nikad nije volio, bio je i ostaje obično govedo (*pecus*).

PROBLEM III

lukavost. On tada, kao pojedinac, ne dolazi u apsolutni odnos prema demonskom, nego nalazi mir u protuparadoksu, pa će božanstvo spasiti Agnetu. (Ovako bi srednji vijek vršio kretanje, jer po njegovu poimanju Vilenjak bi očito završio u samostanu.) Ili se može spasiti zahvaljujući Agneti. Ovo se ne smije shvatiti tako da bi on, pomoću Agnetine ljubavi, trebao biti oslobođen toga da u budućnosti ne bude opet zavodnik (ovo je estetski pokušaj spašavanja koji uvijek zaobilazi stvari, naime kontinuitet u Vilenjakovu životu); jer, s ovog gledišta, on je izbavljen; bit će izbavljen u onoj mjeri u kojoj je otvoren. Vilenjak potom ženi Agnetu. Međutim, on mora utočište potražiti u paradoksu. Ako, je naime, pojedinac vlastitom krivnjom dospio izvan općeg, on se tamo može vratiti samo snagom činjenice da je kao pojedinac dospio u apsolutni odnos prema Apsolutu. Ovdje ću postaviti jednu primjedbom kojom ću reći više nego što je u prethodnim točkama rečeno*. Grijeih nije prva neposrednost, grijeh je jedna kasnija neposrednost. U grijehu je pojedinac, u smislu demoniskog paradoksa, iznad općeg, jer je proturječje općeg u tome što samo sebe zahtijeva od onog kome nedostaje *condicio sine qua non*. Kad bi filozofija pored ostalog pomislila i to da bi nekom

* Sve dosad trudio sam se držati se podalje od osvrtnja na pitanje grijeha i njegove stvarnosti. Sve je bilo usmjereno na Abrahama, a njemu se mogu približiti samo neposrednim kategorijama, tj. onoliko koliko ga mogu razumjeti. Čim se pojavi grijeh, etika propada, baš zbog kajanja; jer kajanje je najviši etički izraz, a kao takvo i najdublja etička proturječnost.

PROBLEM III

čovjeku moglo pasti na pamet ponašati se po njezinu učenju, tada bi iz toga nastala jedna posebna komedija. Etika, koja ignorira grijeh, jedna je posve nekorisna znanost, ali ako ona prizna važnost grijehu, onda ona *eo ipso* izlazi izvan sam sebe. Filozofija uči da neposredno mora biti ukinuto. Ovo je svakako istina, ali nije istina da je grijeh, sam po sebi, ono neposredno, baš kao što nije istina i to da je vjera, samo po sebi, ono neposredno.

Sve ide lako dok se krećem u ovim granicama, ali sve ono što je ovdje rečeno uopće ne može objasniti Abrahama; jer Abraham nije postao pojedinac načinivši grijeh, on je baš naprotiv pravednik, Božji izabranik. Sličnost s Abrahamom pokazat će se tek onda kad pojedinac bude u situaciji u kojoj će morati izvršiti opće, i tu je opet na djelu paradoks.

Vilenjakove postupke ja, stoga, mogu razumjeti, dok Abrahama ne mogu; jer Vilenjak upravo preko paradoksa dopijeva do želje da ostvari opće. Ako on, naime, ostane skriven i ako podnese sve muke pokajanja, postat će demon i kao takav će biti poništen. Ako on ostane skriven, a da pritom ne mudrijaši kako će time Agnetu osloboditi njezine obveze na borbu, jer će njega samoga mučiti dužnost pokajanja, svakako će zadobiti mir, ali će za svijet biti izgubljen. Ako je otkriven i dopušta da bude spašen po Agneti, on je onda najveći čovjek kakvog mogu zamisliti; jer samo estetika lakomisleno vjeruje da snagu ljubavi slavi time što dopušta da nevina djevojka izbavlja izgubljenoga time što ga voli; samo je estetika ta koja stvari ne

PROBLEM III

vidi ispravno pa vjeruje da je djevojka junakinja, a umjesto toga junak je Vilenjak. Morski vilenjak ne može pripadati Agneti a da, nakon što je izvršio beskonačno kretanje kajanja, ne izvrši još jedno kretanje, kretanje snagom apsurdna. Vlastitom snagom on može izvršiti samo kretanje kajanja, ali on već za to kretanje treba apsolutno svu svoju snagu i zato više nema snage da bi se vratio i prihvatio stvarnost. Ako čovjek nema dovoljno strasti da izvrši jedno ili drugo kretanje, ako lunja kroz život uz povremena kajanja i misli da potom sve ide predvidivo, onda je on jednom zasnagda odustao odživota za ideju i onda on može lako postići to da i drugima "pomaže" da dospiju do onog najvišeg, tj. zapravo sama sebe i druge zavaravati mišlju da se u svijetu duha događa kao i u društvenoj igri u kojoj se sve svodi na sitne trikove. Dosta vremena se može posvetiti misli kako je ipak neobično da je u doba u kojem svatko misli da može učiniti ono najuzvišenije, tako rasprostranjena sumnja u besmrtnost duše; a teško da će sumnjati onaj koji je doista izvršio barem kretanje beskonačnosti. Zaključci strasti jedini su pouzdani, tj. jedini uvjerljivi. Srećom, postojanje je ovdje srdačnije i vjernije nego što tvrde mudraci. Ono nikoga ne isključuje, čak ni onog najneznatnijeg; ono nikog ne ismijava, jer u svijetu duha budalom ispada samo onaj koji od sama sebe čini budalu. Jest opće uvjerenje, a ukoliko i sam o tom smijem suditi, onda se pridružujem tom mišljenju da odlazak u samostan nije ono najviše, ali ja pritom

PROBLEM III

nikako ne mislim da je u naše doba, kad se više ne ide u samostan, svatko veći od onih dubokih i ozbiljnih duša koje su svoj mir pronašle u samostanu. Koliko je onih koji u naše doba imaju dovoljno strasti o ovom promisliti i onda sebe iskreno procijeniti! Čini mi se da bi sve one koje u naše *doba* misle da su već došli do onog najvišeg mogla obuzdati samo ova pomisao – shvaćena s doličnim poštovanjem – pomisao na to da se određeno vrijeme posveti svojoj savjesti, da joj se dâ vremena da ona svojom budnom neumornošću istraži svaku pojedinu misao, tako da se, ako se kretanje u nekom čovjeku već ne vrši snagom onog najplemenitijeg i najsvetijeg, otkriju* mračna kretanja koja se skrivaju u svakome, a mogu se kod čovjeka najlakše otkriti, ako ni kroz što drugo, onda kad ga obuzme strah, jer dok čovjek živi u zajednici s drugima, na nju se lako zaboravlja, od nje se lakše udaljava, na brojne načine joj se odupre i dobiva prigoda novog početka. Ipak, o tome se malo brine u naše doba koje je stiglo do onog najvišeg, a zapravo nijedno doba nije bilo smješnije od našega. Neshvatljivo je da se već nije dogodilo to da vrijeme samo preko jedne generatio *aequivoca* (prastvaranje) nije rodilo svog junaka,

* U ovo naše ozbiljno doba u to se ne vjeruje, pa ipak je prilično čudno što su u poganstvu, koje je po samoj svojoj prirodi lakomislenije i manje promišljeno, dva izrazita predstavnika grčkog poimanja bivstvovanja: γνῶθι σεαυτόν (spoznaj samoga sebe), svaki na svoj način nagovijestili da čovjek zadubljivanjem u samog sebe prije svega otkriva prirodenu sklonost zlu. Ne trebam ni govoriti da ovdje mislim na Pitagoru i Sokrata. (Usp. *Filozofske mrvice*, glava III; Platonov *Fedar*, 230 a.)

PROBLEM III

demoni koji bezobzirno izvodi svoju stravičnu predstavu koja bi trebala nasmijati svoje doba i pri tom ga navesti da zaboravi kako se ono zapravo smije samom sebi. Ili, zar je išta osim ismijavanja zaslužio jedan život u kojem se već u dvadesetoj godini dolazi do onog najvišeg? Pa ipak koje je to uzvišenije kretanje iznašlo ovo doba otkada se prestalo ići u samostan? Ne sjedi li to na čelu stola jedna životna mudrost, lukavost, strašljivost koja kukavički uvjerava ljude da su oni već učinili ono najuzvišenije, i tako ih podmuklo odvraća čak i od pokušaja da učine štogod neznatnije? Onaj koji je izvršio samostansko kretanje pred sobom ima samo još jedno kretanje, a to je kretanje apsurd. Koliko ima onih koji u ovo naše doba razumiju što je to apsurd; koliki u ovo naše doba žive tako da su se ili svega odrekli, ili sve dobili; koliko ima onih poštenih koji su svjesni što mogu, a što ne mogu? I zar se ovakvi najčešće ne nađu, ako se uopće nađu, među slabo obrazovanim i djelomično među ženama? U svojevrsnoj *clairvoyance* (jasnovidnosti) vrijeme odaje svoju manu onako kao što se i demonsko uvijek otkriva, na način da sama sebe ne razumije, jer ono uvijek iznova zahtijeva ono komično. Ako je komično uistinu ono što vremenu treba, onda je potreban neki novi komad u kojem se ismijava to da je netko umro od ljubavi, ili, zar ne bi vremenu bilo spasonosnije da se ovo dogodi među nama samima tako da vrijeme bude svjedokom jednog ovakvog događaja, pa da ono napokon smogne hrabrost za vjeru u snagu

PROBLEM III

duha, hrabrost da se dokine praksa po kojoj se ismijavanjem mrcvari ono bolje, u sebi samom iz kukavičluka, a u drugima iz zavisti? Treba li vremenu zaista smiješna pojava nekog probuđenog samo zato da bi se ono imalo čemu smijati, i nije li mu jedna ovako oduševljena pojava potrebnija da ga podsjeti na sve ono što je u njemu zaboravljeno?

Ako bi se htjelo imati sličnu priču koja bi bila još dirljivija jer u njoj još nije pokrenuta strast ka-
janja, onda bi se za to mogla iskoristiti biblijska pripovijest koja se nalazi u knjizi Tobijinoj. Mladi Tobija je htio oženiti Saru, Raguelovu i Edninu kćer. Uz ovu djevojku vezane su neke tragične okolnosti. Bila je zaručena sa sedmoricom muškaraca od kojih su svi bili usmrćeni u bračnoj sobi. Ovo je u odnosu na moju priču slaba točka pripovijesti, jer neizbježan je komičan učinak pri pomisli na sedam bezuspješnih pokušaja djevojke da se uda, a bila je tomu tako blizu, jednako kao i student koji sedam puta pada na ispitu. U knjizi Tobijinoj (usp. 7,10-14) naglasak je na nečem drugom i zato je visok broj sedam važan, a u određenom smislu on je i tragičan faktor. A tim je veća plemenitost mladoga Tobije, dijelom zato što je on jedini u svojim roditelja (usp. Tob 6,15), dijelom zato što se zastrašujući dojam sam po sebi još više nameće. Stoga ću ja ovu činjenicu zanemariti pa će Sara u mojoj priči biti djevojka koja se nikad prije nije zaljubila, koja u sebi još uvijek nosi blaženstvo djevice, svoj neizmjerni zahtjev prvenstva u odnosu na život, "punomoć za sreću" (Schiller,

Odreknucé, str. 3) – da jednog čovjeka voli svim srcem. Pa ipak je ona nesretnija od bilo koga jer ona zna da će zli demon koji je voli ubiti mlađoženju prve bračne noći. Čitao sam o mnogim tragedijama, no posve sumnjam da se igdje može naći jedna takva tragedija kao ova koja prožima život ove djevojke. Ipak, ako nesreća dolazi izvana, onda se može naći i utjeha. Čak i ako sam život čovjeku uskrati ono što bi ga moglo usrećiti, tu je utješno to da je on to ipak mogao primiti. Nedokučive li tuge koju vrijeme ne može ublažiti i koju ne može izliječiti, kad znaš da ništa ne bi pomoglo ni ako bi život nastojao sve pružiti. Jedan grčki pisac beskonačno puno skriva u svojoj jednostavnoj naivnosti kad kaže: "παντος γαρ ουδεις Ερωτα εφυγεν η φευζεται, μεχρι καλλος η και οφθαλμοι βλεπωσιν" (Nitko sigurno nije umakao Erosu niti će mu umaći sve dotle, dok ima ljepote i očiju koje je primijete. Usp. Longo *Pastoralia*⁴⁰). Bilo je još djevojaka koje su postale nesretne u ljubavi, ali one su to ipak postale, a Sara je bila nesretna i prije nego je to postala. Teško je pronaći nekoga komu se možeš predati. Kad se mlada djevojka predaje, onda se kaže: "Sad više ona nije slobodna", a Sara nije nikako bila slobodna premda se nijednom nije predala. Teško je kad se djevojka preda i bude prevarena, a Sara je bila prevarena i prije nego što se predala. Kakav će samo svijet tuge uslijediti kad Tobija napokon odluči oženiti Saru? Kakve svadbene ceremonije, kolike pripreme! Nijedna djevojka nije prevarena tako kao Sara,

jer njoj je uskraćeno ono najblagoslovljenije od svega, ono apsolutno bogatstvo koje pripada čak i najsiromašnjoj djevojci; uskraćeno joj je pouzdanost, neograničeno, nesputano, neobuzdano samoodreknuće predanja; jer riblje je srce i jetru trebalo najprije dobro isušiti prije nego ih se stavi na ugljenov žar.⁴¹ I kako je tek majci kad se ne može rastati s kćeri koja je i sama prevarena, i na koncu svega još majci uskraćuje ono najljepše. U pripovijesti se čita: Edna je pospremila sobu i u nju uvela Saru, plakala je i prihvatila suze svoje kćeri, i reče joj: "Budi hrabra, kćerko: Gospodar neba i zemlje neka te nagradi milošću za tvoju bol. Budi hrabra, kćerko!" (Tob 7,17). A o samom trenutku svadbe može se pročitati, ako se uopće od suza uspije što pročitati: "Kako su se zatvorili u sobu, Tobija ustade s postelje i reče: 'Ustaj sestro, molimo se da nam se Bog smiluje.'" (Tob 8,4)

Ako bi ovu pripovijest čitao neki pjesnik, i ako bi se poslužio njom kao temom, on bi, kladim se sto prema jedan, sve stavio na mladog Tobiju. Ovo junaštvo da se život izloži jednoj tako očiglednoj opasnosti, na što pripovijest još jednom upozorava: Raguel jutro nakon svadbe kaže Edni, ženi svojoj: "Pošalji jednu od sluškinja da vidi je li živ. Ako je umro, pokopajmo ga odmah da nitko ne sazna." (usp. Tob 8,12) – ovo je junaštvo pjesnikova tema. Dopustit ću sebi da predložim još jednu varijantu. Istina, Tobija je postupio hrabro, srčano i viteški, ali zar nije svako čovjek koji nema tu hrabrost obični slabić koji ne zna ni što je ljubav,

ni što to znači biti čovjek, ni zašto je trud tako važan u životu; takav nije nikad shvatio onaj mali misterij da je bolje davati nego primati, niti ima blagog pojma o tome što je to veličina: da je daleko teže primati nego davati, sve to, naravno, pod uvjetom da je imao odvažnosti za odricanje i da u teškoći nije klonuo. Ne, Sara je junakinja. Njoj bih se htio približiti onako kako se nijednoj djevojci nisam približio, ili onako kako me u mislima nikad nije privlačila želja da se primaknem nekome o kome sam čitao. Jer kakva je samo ljubav prema Bogu potrebna za nadu u ozdravljenje nakon što je netko od početka, bez svoje krivnje, ovako nakaradan, kad od početka predstavlja samo primjer nesretne čovjeka! Kakva je etička zrelost potrebna da bi se preuzela odgovornost kojom se voljenoj osobi dopušta ovakav pothvat! Kakva je to poniznost u odnosu na druge ljude! Kakva je to samo vjera u Boga, zbog koje ona neće u sljedećem trenu zamrziti čovjeka kojem sve duguje!

Zamislimo da je Sara muškarac, i demonsko je već na dohvat ruke. Gorda plemenita priroda može podnijeti sve osim jednog, a to je sažaljenje. To je uvreda koju mu može nanijeti samo jedna viša sila, jer on sama sebe ne može nikad sažalijevati. Ako je čovjek zgriješio, on će podnijeti kaznu bez očajavanja; ali to da bez ikakve krivnje još u majčinoj utrobi bude određen za predmet sažaljevanja, za miris u nosnicama sažaljevača, to je ono što on ne može izdržati. Sažaljenje ima jednu posebnu dijalektiku, ono u jednom trenutku zahtije-

PROBLEM III

va krivnju, a u sljedećem je već ne treba, i zbog toga ova predodređenost za sažaljenje postaje sve užasnija i užasnija, tim više ako se pojedinčeva nesreća nalazi u području duhovnog. Ali Sara nije imala krivice: sve su se patnje na njoj izživljavale, i uz to je još trebala biti mučena ljudskim sažaljevanjem, tako da čak i ja koji sam joj se više divio nego što ju je Tobija ljubio, čak i ja ne mogu spomenuti njezino ime a da ne kažem: "Jadna djevojka." Zamislimo jednog muškarca u situaciji u kojoj se nalazi Sara; njemu treba biti potpuno jasno da će, ako se zaljubi, k njemu doći jedan pakleni duh i ubiti mu voljenu tijekom prve bračne noći. Tu bi se lako moglo dogoditi da on izabere ono demonsko; zatvorit će se u sebe i reći ono što demonska priroda potajno govori: "Hvala, ja nisam ljubitelj ceremonija i brbljarija, ne žudim za ljubavnim užicima, ja mogu biti i Plavobradi⁴² koji uživa u tome da gleda stradavanje djevojaka za prve bračne noći." Uostalom malo se zna o demonском, premda naše doba s pravom zahtijeva da se ovo područje otkrije, i premda se promatrač, ako se ponešto razumije u uspostavljanje veza s demonским, može poslužiti, barem privremeno, gotovo svakim čovjekom. Shakespeare je u ovom pogledu uvijek bio i ostao junak. Onog užasnog demona, onaj najdemoniskiji lik koji je Shakespeare opisao i to opisao bez premca: vojvodu od Glostera (kasnije Richarda III.) – što je njega učinilo demonom? Očito to što nije mogao podnijeti sažaljenje kojem je bio izložen još od djetinjstva.

PROBLEM III

Njegov monolog u prvom činu *Richarda III* vrijedniji je nego svi moralni sistemi koji nemaju pojma o užasima postojanja niti o njihovu objašnjenju.

*Ja, grubo iskovan, bez ljupkog dostojanstva
da kočim se pred bludnom migoljavom nimfom;
ja, što sam potkušen bez ovog lijepog sklada,
što prijetvorna me narav prevari za izgled,
izobličen, nedovršen i prije roka
u svijet što diše poslan, jedva napola zdjelan,
a i to tako sakato i neprilično
da na me laju psi kad kraj njih prohramljem –*

Takva narav, kakva je Glosterova, ne može biti izbavljena time što će je se uposredovati u ideju nekog društva. Etika ovakve drži naprosto ludama, kao što bi uostalom bilo i ismijavanje Sare da joj se kaže: "Zašto ne izraziš opće i ne udaš se?" Takve prirode su iz početka u paradoksu, one nisu nimalo nesavršenije od drugih ljudi, samo su ili izgubljene u demonskom paradoksu, ili spašene u božanskom. Čovjek se uvijek radovao tomu što su vještice, vilenjaci, nemani itd., bili nakazni, a ne može se zaniijekati ni to da je svaki čovjek sklon tomu da, čim ugleda nekoga tko izgleda nakazno, odmah takvomu pripiše i moralnu izopačenost. Koje li neizmjerne nepravde, budući da bi stvar trebala biti obrnuta, jer je njih iskvarilo samo postojanje, kao kad maćeha svojim nemarom otuđuje djecu od sebe. Biti od početka izvan općeg, bilo po svojoj prirodi ili po životnim okol-

nostima, to je prvi korak k demonskom a da pojedinac u tome nema nikakve krivice. Cumberlandov Židov⁴³ također je demon, premda on čini dobro. Demonsko se može tako iskazati i kao ljudski prezir, prezir koji, treba to istaknuti, demonsko ne navodi da se i samo ponaša prezirno, ono, naprotiv, svoju snagu ima u spoznaji da je ono bolje od svih koji ga osuđuju. – Zbog svega ovog pjesnici bi zapravo trebali zvoniti na uzbunu. Bog zna kakva štiva čitaju suvremeni mladi stihoklepci! Njihov se studij sigurno sastoji iz toga da uče stihove napamet. Bog zna kakva je njihova vrijednost za život! U ovom trenutku ne znam koriste li što oni ikako drugačije osim kao blagotvoran dokaz za besmrtnost duše, jer o njima čovjek može, da bi se u sebi utješio, kazati ono što Baggesen kaže o lokalnom pjesniku Kildvallu: "Ako je on besmrtan, onda smo i mi svi."⁴⁴

Ono što je ovdje rečeno o Sari, više u smislu pjesničkog isticanja i stoga s jednom fantastičnom pretpostavkom, ima svoje puno značenje ako se čovjek psihološkim interesom zadubi u smisao svoje tvrdnje: *Nullum unquam extitit magnum ingenium sine aliqua dementia* (Nikad nije bilo velikog genija bez određene doze ludila).⁴⁵ Ovo *ludilo* je patnja koju genij trpi u postojanju; ono je izraz, ako tako smijem reći, božanske zavisti, dok je genijalnost izraz božanske naklonosti. Tako je genij od samog početka dezorijentiran u odnosu na opće i suočen s paradoksom, pri čemu nalazi ili demonsko smirenje u očajavanju nad svojim ograničenjem, čime, u svojim očima, svoju svemoć

pretvara u svoju nemoć, pa je stoga ne želi priznati ni pred Bogom, ni pred ljudima, ili smiraj nalazi u religioznom području, u ljubavi prema božanstvu. U ovome leže psihološke zadaće kojima se, kako se meni čini, može s radošću posvetiti život, pa ipak se tako rijetko čuje poneka riječ o tome. U kakvu odnosu stoje poremećenost uma i genijalnost; može li se jedno izvesti iz drugoga; na koji način i u kojoj mjeri je genij gospodar nad svojom umskom poremećenošću, jer razumije se samo po sebi da on u određenoj mjeri vlada nad njom, jer bi inače bio umobolnik? Za ovakva istraživanja potrebna je velika sposobnost i ljubav, jer prosuđivati nadmoćnijeg od sebe vrlo je teško. Ako bi se s pažnjom iščitavalo nekog od najgenijalnijih autora, možda bi se kod njega, premda teško i samo ponegdje, nešto i otkrilo.

Razmotrit ću još i slučaj kad pojedinac svojom skrivenošću i šutnjom želi spasiti opće. U tu svrhu poslužiti ću se pripovijetkom o Faustu. Faust je skeptik,* odmetnik od duha koji kroči stazom pu-

* Ako se ne želi kao primjer uzeti skeptik, onda bi se mogla izabrati neka slična figura, npr. neki ironičar čiji je oštar pogled otkrio ironiju postojanja, kojem tajni sporazum sa silama života daje uvid u to što pacijent želi. On zna da ima moć izrugivanja; kad se želi s njom poslužiti, siguran je u svoju pobjedu, štoviše, i u svoju sreću. On zna da će se neki glas podići protiv njega, ali zna i to da je on jači; on zna da se muškarci mogu dovesti u stanje da na trenutak izgledaju ozbiljno, ali on isto tako zna da brzo potom čeznu smijati se s njim, on zna da se ženu može navesti da na trenutak drži lepezu pred očima, ali on također zna da se ona iza lepeze smije, on zna da lepeza nije posve neprozirna, on zna da se na njoj može pisati jedno nevidljivo pismo, on zna da, kad jedna žena prema njemu maše lepezom, ona to čini zato što ga je razumjela, on sasvim pouzdano zna kako potajice i kriomice smijeh stanuje u čovjeku, kad se jednom

PROBLEM III

tenosti. Ovo je pjesnički prikaz Fausta i dok se ne-
prestalno događa to da svako doba ima svog
Fausta, ipak se pjesnik za pjesnikom neumorno
drži istog kalupa. Stoga načinimo ovdje jednu
malu izmjenu. Faust je skeptik κατ'ἐξοχήν (tipičan
primjer); ali on je i jedna duboko skrivena narav.
Prema mom sudu, čak i u Goetheovom shvaćanju
Fausta nedostaje dublji psihološki uvid u tajne
razgovore koje sumnja vodi sa samom sobom. U
naše doba u kojem je svatko doživio sumnju, još ni-
jedan pjesnik nije načinio ni korak u tom smjeru. Ja
stoga čak mislim da bih im mogao ponuditi i same
kraljevske obveznice da na njih napišu sve ono što
su u ovom pogledu doživjeli – a jedva da bi napi-
sali išta više od onog što bi stalo na njihov rub.

nastanio, čuči u zasjedi i čeka. Zamislimo ovog svojevrsnog
Aristofana, Voltairea malo drugačijim; jer on je istodobno i jedna
simpatična narav, on ljubi postojanje, ljubi ljude i zna da će osuda
smijeha – iako je možda i odgojio jedan oslobođeni naraštaj –
upropastiti mnoge u suvremenom svijetu. Stoga on šuti i koliko je
moguće i sam zaboravlja smijeh. Ali usudi li se on šutjeti?
Vjerojatno mnogi uopće ne razumiju o kakvoj poteškoći govorim.
Oni zacijelo misle da je šutnja velikodušnost dostojna divljenja. To
nipošto nije i moje mišljenje, jer ja mislim da je svaka narav koja
nije imala dovoljno velikodušnosti za šutnju, izdajnik postojanja. Ja
stoga od njega zahtijevam ovu velikodušnost, ali, ako je on
posjeduje, smije li i šutjeti? Etika je opasna znanost i posve je
moguće da se Aristofan iz čisto etičkih pobuda odlučio izvrnuti
ruglu svoje podivljalo doba. Estetska velikodušnost tu ništa ne
pomaže; jer na njezin račun ne poduzima se ništa u tom smislu. Ako
hoće šutjeti, onda mora stupiti u paradoks. – Nagovijestit ću još
jednu skicu: da neki čovjek možda posjeduje objašnjenje života
jednog junaka, koji se objašnjava na jedan tužan način, pa ipak bi se
čitav jedan naraštaj suvremenika pouzdavao u ovog junaka, ne
sluteći ništa od njegova jada.

PROBLEM III

Tek kad se Fausta unese u samog sebe, tek tada se sumnja može pjesnički izraziti, tek tada se i u stvarnosti otkrivaju sve njezine patnje. On tada zna da je duh onaj koji nosi postojanje, ali on isto tako zna da sigurnost i radost u kojima ljudi žive nemaju svoj izvor u snazi duha, nego su lakše objašnjivi kao neplanirano pridošla sreća. Kao čovjek koji sumnja, kao *skeptik* on je iznad svega ovoga i lako će prozreti ako bi ga netko htio zavesti uvjerenjem da je on prošao kroz sumnju; jer ako je netko izvršio kretanje u svijetu duha, dakle jedno beskonačno kretanje, on može već iz odgovora zaključiti je li onaj koji govori prokušani čovjek ili obični razmetljivac. Ono što je Tamerlanu uspjelo uz pomoć svojih Huna, to Faust uspijeva svojom sumnjom – ljude stravično preplašiti tako da se uzdrma postojanje pod njihovim nogama da tako razjedini ljude pa da posvuda odjekuje vriska njihova straha. Pa čak i kad ovo učini, on još nije Tamerlan, on je na određeni način samo opunomoćen; njegov autoritet je autoritet misli. Faust je jedna simpatetička narav; on ljubi postojanje, njegova duša ne zna za zlobu, svjestan je da nije u stanju smiriti bijes kojeg je u stanju raspaliti, ne žudi ni za kakvom herostratskom slavom, šuti, skriva sumnju u duši brižljivije od djevojke koja pod svojim srcem nosi plod grešne ljubavi, nastoji, koliko je moguće, ići u korak s drugim ljudima, i sam se bori s onim što se u njemu događa, i sama sebe prinosi kao žrtvu općem.

Ponekad se, kad neka svojeglava glava uzvitla vrtlog sumnje, može čuti kako se ljudi žale i kažu:

"O da je barem šutio." Faust ostvaruje ovu ideju. Onaj koji ima neku predodžbu o tome što to znači kad se kaže da neki čovjek živi od duha, on isto tako zna što se podrazumijeva i što se želi reći kad se kaže da skeptik jednako treba i kruh svagdašnji i duhovnu hranu. Iako sva bol koju Faust trpi može poslužiti kao valjan argument za tvrdnju da oholost nije ono čime je on opsjednut, ja ću ipak poduzeti male mjere opreza koje pronalazim s lakoćom. Jer kao što su Grgura Riminskog zvali *tortor infantium* (mučitelj djece), zato što je smatrao da djeca koja umru bez krštenja idu u pakao, tako bih i ja mogao upasti u iskušenje da samog sebe nazovem *tortor heroum* (mučitelj junaka), jer sam vrlo dovrtljiv ako ima koristi da se junaka stavi na muke. Faust gleda Margaretu, ne nakon što je izabrao užitak, jer moj Faust uopće ne bira užitak, on ne gleda Margaretu u Mefistovu udubljenju zrcalu⁴⁶, nego u njezinoj, svake ljubavi dostojnoj nevinosti; i pošto je njegova ljubav sačuvala ljubav prema ljudima, on se vrlo lako u nju može zaljubiti. Ali on je skeptik, njegova je sumnja posve izobličila stvarnost; jer moj je Faust tako idealan da ne pripada ovim znanstvenim skepticima koji u semestru jedan sat tjedno sumnjaju za katedrom, a u preostalo vrijeme mogu činiti sve drugo, bilo da to čine bez pomoći duha ili snagom duha. On je skeptik, a skeptik jednako treba svagdašnji kruh radosti i duhovnu hranu. Ipak, on ostaje vjeran svojoj odluci pa šuti, ne govoreći ljudima ništa o svojoj sumnji, a niti što Margareti kaže o svojoj ljubavi.

PROBLEM III

Po sebi se razumije da je Faust odveć savršen lik da bi se bavio naklapanjima tipa: ako bi on pričao, potaknuo bi jednu opću raspravu, ili bi možda sve prošlo bez odjeka, ili možda, ili možda... (Kao što svaki pjesnik lako može uočiti, u ovoj konstrukciji vreba ono komično da se Fausta dovede u ironičan odnos s onim jeftino komičnim gizdavicima koji u naše doba oponašaju sumnju da bi priložili kakav upadljiv dokaz o tome da su oni istinski sumnjali, npr. doktorsku potvrdu, ili se kunu da su u sve sumnjali, ili to dokazuju time što su se na svom putu sreli s nekim skeptikom, uspoređuju Fausta s ovim kuririma i trkačima u svijetu duha, koji u velikoj žurbi od jednog čovjeka dobiju samo sitni nagovještaj sumnje, od drugog nagovještaj vjere i sada s tim na najbolji način "upravljaју", zavisno o toga želi li društvo fini ili grubi pijesak.⁴⁷) Faust je odveć savršen lik da bi se dao vući na uzici. Onaj koji nema jednu beskonačnu strast, taj nije savršen, a onaj koji posjeduje tu beskonačnu strast, on je svoju dušu već odavno izbavio iz takvih naklapanja. On šuti da bi sama sebe žrtvovao – ili govori svjestan da će sve zamrsiti.

Ako šuti, onda ga osuđuje etika; jer ona kaže: "Ti trebaš priznati opće, a priznat ćeš ga upravo time što govoriš, i ne smiješ imati nikakva drugog stava prema općem." Ovo razmatranje ne smije se smetnuti s uma kad se nekog skeptika odveć stogo osudi zbog toga što govori. Ja nisam sklon blago osuditi jedno ovakvo ponašanje; uz napomenu da se ovdje, kao uostalom i svugdje, radi o kretanji-

PROBLEM III

ma koja se vrše s predanošću. I kad se dogodi ono najgore od najgoreg, da je skeptik time što je govorio navukao na svijet svu moguću nesreću, on i tada zavrjeđuje više poštovanja od onih jadnih degustatora koji žele sve kušati i nadići sumnju a da je ne upoznaju, čime baš oni obično prouzroče da sumnja izbiје divlje i nekontrolirano. – Ako govori, on će izazvati veliku zbrku, a ako se to i ne dogodi, on će to doznati tek naknadno, a rezultat ne može ništa pomoći nikomu, ni u trenutku djelovanja, ni u odnosu na odgovornost.

Ako šuti na vlastitu odgovornost, on to može raditi iz čiste velikodušnosti, ali će pritom svojoj boli pridodati i jedan prigovor, jer će ga ono opće stalno mučiti i kazati: "Bio si trebao govoriti, ta kako ćeš biti siguran da nije snažna oholost to što upravlja tvojom odlukom?"

Ako, naprotiv, skeptik može postati pojedinac koji se kao pojedinac nalazi u apsolutnom odnosu prema Apsolutu, onda on u tom slučaju može dobiti punomoć za svoju šutnju. Onda on svoju šutnju mora pretvoriti u krivicu. U takvom slučaju on je u paradoksu, ali u takvu slučaju i njegova je sumnja zaliječena, premda može upasti u neku drugu.

I sam Novi zavjet odobrio bi jednu takvu šutnju. U Novom zavjetu pojavljuju se mjesta koja hvale ironiju, samo ako se ovu koristi da prikrije ono bolje. Međutim, ovo kretanje isto je tako kretanje ironije kao i svako drugo koje se temelji na tome da je subjektivitet iznad stvarnosti. O tome se u naše doba ne želi ništa znati, ne želi se znati ništa

PROBLEM III

više o ironiji od onog što je o njoj rekao Hegel⁴⁸ koji se, začudo, nije puno razumio u nju i gajio je mržnju prema njoj, a koju naše doba nema posve opravdanog razloga napuštati, jer se ono samo treba čuvati ironije. U propovijedi na gori rečeno je: "Ti naprotiv, kad postiš, pomaži glavu i umij lice da ne zapaze ljudi kako postiš." (Mt 6,17) Ovo mjesto isto tako svjedoči da je pojedinačnost neizmjerljiva sa stvarnošću, čak i to da je njoj dopušteno i varati. Kad bi oni ljudi koji u naše doba tumaraju uokolo s jalovim govorancijama o ideji zajednice čitali Novi zavjet, oni bi onda možda i promijenili mišljenje.

A kako se Abraham ponašao? Jer ja nisam zaboravio, a i čitatelju će možda goditi da se toga prisjeti, kako sam se ja upustio u ovo prethodno istraživanje da bih dospio do ove točke, ne da bi time Abraham postao razumljiviji, nego da bi time njegova nerazumljivost bila osvijetljena sa svih strana⁴⁹, jer, kako je istaknuto, ja Abrahama ne mogu razumjeti, mogu mu se samo diviti. Također je primijećeno da niti jedan od opisanih stadija ne posjeduje analogiju s Abrahamom; njih sam razlagao samo da bismo pomoću njih, dok ih se promatra u njihovim vlastitim okvirima, u trenutku odmaknuća od Abrahama mogli nagovijestiti granice nepoznate zemlje. Ako bi se i moglo govoriti o nekoj analogiji, onda bi to morala biti ona s paradoksom grijeha, ali on se nalazi u jednoj drugoj sferi i ne može objasniti Abrahama, a samoga ga je puno lakše objasniti nego Abrahama.

PROBLEM III

Dakle, Abraham nije ništa govorio, ništa nije kazao Sari, ništa Eliezeru, ni Izaku; on je zaobišao te tri etičke razine; jer etičko za njega nije imalo nikakav viši izraz od obiteljskog života.

Estetika je dopuštala, čak i zahtijevala, šutnju od pojedinca; ako on svojom šutnjom može nekog spasiti. Već ovo dovoljno dokazuje da se Abraham ne nalazi u području estetike. On ne šuti zato da bi spasio Izaka, kao što je uostalom sav njegov zadatak da po svojoj i Božjoj volji žrtvuje Izaka sablazan za estetiku; jer ona može sasvim dobro razumjeti ako žrtvujem sama sebe, ali ne i da žrtvujem nekog drugog. Estetski junak bio je nijem. Etika ga je osudila zato što je bio nijem snagom svoje slučajne pojedinačnosti. Njegovo ljudsko predosjećanje predodredilo ga je za šutnju. Etika takvo što ne može dopustiti; jedno takvo ljudsko znanje samo je iluzija; etika zahtijeva beskonačno kretanje, ona zahtijeva otkrivanje. Estetski junak, doduše, može govoriti, ali ne želi.

Istinski tragični junak žrtvuje sebe i sve svoje za opće; njegovo djelo i svaki potez u njemu pripadaju općem, on je otkriven i u ovoj otkrivenosti, on je za etiku njezin ljubljeni sin. Ovo se ne odnosi na Abrahama; on ne čini ništa za opće, on je skriven.

Sada se, dakle, nalazimo pred paradoksom. Ili pojedinac kao pojedinac može biti u jednom apsolutnom odnosu prema Apsolutu, a onda etika nije ono najviše, ili je Abraham izgubljen; on nije niti tragični niti estetski junak.

PROBLEM III

Utoliko se ovdje može opet pričinjati da je paradoks ono najlakše i najugodnije od svega. Međutim, ovdje moram ponoviti da onaj koji tako misli nije vitez vjere, jer su muka i strepnja jedina povlastica vjere koja se da zamisliti, premda se, općenito uzevši, to ni ne može zamisliti, jer da može, onda ne bi paradoks bio ukinut.

Abraham šuti – ali on ni *ne može* govoriti, i u tome su muka i strepnja. Ako ja, naime, time što govorim sebe ne mogu učiniti razumljivim za druge, tada ja zapravo ni ne govorim, pa makar bez prestanka pričao dan i noć. To je Abrahamov slučaj. On može sve kazati, samo jedno ne; i budući da ovo jedno ne može kazati, tj. kazati tako da ga netko razumije, on i ne govori. Ono olakšanje koje donosi govor jest u tome što me on prevodi u opće. Abraham sada može svoju ljubav prema Izaku opisati najljepšim riječima koje postoje u nekom jeziku. Ali to nije ono što mu je na umu; u njemu je dublje to da on njega želi žrtvovati, jer to je ispit. Ovo posljednje nitko ne može razumjeti, pa se i ono prvo može samo pogrešno shvatiti. Ovu muku ne poznaje tragični junak. On, kao prvo, ima tu utjehu da će se svaki prigovor koji mu bude upućen pretvoriti u njegovu opravdanje i da bi on svakom mogao dati priliku da mu se suprotstavi: Klitemnestri, Ifigeniji, Ahileju, koru i svakom živom biću, svakom glasu iz srca čovječnosti, svakoj podmukloj, svakoj bojažljivoj, svakoj optužujućoj, svakoj sažaljevajućoj pomisli. On može biti siguran da je sve što bi se

PROBLEM III

protiv njega moglo reći već izrečeno, nepoštedno, nemilosrdno – a utjeha je sukobiti se s cijelim svijetom, a užasno sa samim sobom – on se ne mora plašiti da je nekog previdio, da će možda jednom poslije morati zazvati kao kralj Eduard IV. na vijest o ubojstvu Clarena:

*Tko za nj me moljaše? Tko mi u gnjevu kleče
pred noge da me svjetuje da budem smotren?
Tko bratstvo spomenu? Tko progovori meni o ljubavi?*⁵⁰
(Richard III, 2. čin, 1. prizor)

Tragični junak ne poznaje užasnu odgovornost usamljenosti. Osim toga, on ima i tu utjehu da može plakati i tugovati s Klitemnestrom, Ifigenijom – suze i krici ublažavaju bol, a neizrecivi uzdasi muče. Agamemnon može vrlo brzo sabrati dušu, znajući dobro što će učiniti, ali i znajući da će i nakon svog čina imati vremena za utjehu i radovanje. To je ono što Abraham ne može. I kad bi mu srce bilo tako ganuto, i kad bi njegove riječi sadržavale blaženu utjehu za čitav svijet, on ne bi smio tješiti – jer, zar mu ne bi Sara rekla, zar mu ne bi Eliezer i Izak rekli: "Zašto to želiš učiniti, ta možeš od svega odustati?"? Ili, ako bi on sebi htio dati malo oduška u toj svojoj mucu time što bi želio zagrliti sve one koji su mu dragi, prije nego učini onaj posljednji korak, prouzročio bi možda onaj užas da se Sara, Eliezer i Izak nad njim sablazne i pomisle da je dvoličan. On ne može govoriti, on ne govori ljudskim jezikom. Čak i kad bi on sve

PROBLEM III

zemaljske jezike poznavao, čak i kad bi ih poznavali i njegovi dragi, on ipak ne može govoriti – on govori jedan božanski jezik, on govori *u jezicima*.⁵¹

Ovu muku mogu sasvim dobro razumjeti, Abrahamu se mogu diviti bez straha da će netko ovom pričom biti namamljen da lakomisleno postane Pojedinac; ali isto tako priznajem da nemam hrabrosti i da s radošću odustajem od svake nakane da odem dalje, da ja ikada, makar i poslije, dospijem tako daleko. Abraham može odustati u svakom trenutku, sve to može okajati kao iskušenje; tada bi mogao govoriti, tada bi ga svi mogli razumjeti, ali on tada ne bi bio Abraham.

Abraham ne može govoriti; jer *ne može* kazati ono što bi cijelu stvar objasnilo (tj. da sve bude razumljivo), da je to sve jedan ispit, uz naglasak da se radi o ispitu kod kojeg je ono etičko iskušenje. Onaj koji je tako postavljen, on je već iseljenik iz područja općeg. Ali ono sljedeće on još manje smije izreći. Abraham, naime, čini, kako je ranije već dovoljno istaknuto, dva kretanja. On vrši beskonačno kretanje odreknuća i predaje Izaka, što nitko ne može razumjeti, jer je to jedna privatna nakana; ali on potom u svakom trenutku vrši i kretanje vjere. To je njegova utjeha. On kaže, naime: "To se ipak neće dogoditi, ali ako se i dogodi onda će mi Gospodin dati novog Izaka, naime, snagom apsurd." Tragični junak ipak stiže do kraja priče. Ifigenija je prihvatila očevu odluku, ona sama vrši beskonačno kretanje odreknuća i njih dvoje se sada međusobno razumiju. Ona može razu-

mjeti Agamemnona, jer njegova namjera izražava opće. Kad bi joj Agamemnon, naprotiv, rekao: "Usprkos tomu što te Bog zahtijeva kao žrtvu, ipak je moguće da te on ne zahtijeva, naime, snagom apsurda", tada ga Ifigenija ne bi mogla razumjeti. Ako bi on ovo mogao razložiti ljudskom razboritošću, onda bi ga Ifigenija mogla sasvim dobro razumjeti; ali iz toga bi sljedilo da Agamemnon nije izvršio beskonačno kretanje odreknuća, i on tada ne bi bio nikakav junak, a tvrdnja vidovnjaka bila bi obična ribarska priča i cijeli događaj samo lakrdija.

Abraham, dakle, nije govorio; od njega je sačuvana samo jedna riječ, njegov jedini odgovor Izaku koji dovoljno uvjerljivo dokazuje da on prije toga nije ništa rekao. Izak se Abrahamu obratio pitanjem: "Gdje je janje za žrtvu paljenicu?" A Abraham reče: "Bog će već providjeti janje za žrtvu paljenicu, sine moj!"

Ove posljednje Abrahamove riječi ovdje ću malo pobliže razmotriti. Da nije ovih riječi, onda bi cijelom događaju nešto nedostajalo; da je izrečeno nešto drugo, nastao bi nesporazum.

Često sam razmišljao o tome treba li tragični junak, bilo da on svoj vrhunac doseže time što pati ili činom koji vrši, kazati i neku završnu riječ. Prema mom sudu, to zavisi od toga kojem životnom području on pripada, odnosno koliko njegov život ima intelektualnog značaja, u kolikom odnosu stoji njegova patnja ili djelovanje prema duhu.

PROBLEM III

Razumije se samo po sebi da tragični junak u trenutku kulminacije, baš kao i svaki drugi čovjek kojem nije oduzet govor, može kazati nekoliko riječi, možda nekoliko prikladnih riječi, ali je pitanje koliko njemu priliči kazati ih. Ako se značaj njegova života nalazi u nekom izvanjskom djelovanju, onda on nema što reći, onda je sve što bi kazao istinska brbljarija kojom on sam razvodnjava dojam koji ostavlja, čemu nasuprot tragični ceremonijal nalaže da on svoj zadatak izvrši šuteći, bilo da se ovaj zadatak sastoji u trpljenju boli ili u nekom činu. Da ne bih išao predaleko, poslužit ću se onim što mi je najbliže. Da je Agamemnon sam, umjesto Kalhasa, potegao nož na Ifigeniju, on bi sama sebe ponizio ako bi u posljednjem trenutku poželio reći nekoliko riječi, jer je značaj njegova čina bio svima poznat; obred odavanja počasti, sažaljenje, osjećaji i suze, sve je to bilo obavljeno, i, uostalom, njegov život nije bio ni u kakvu odnosu prema duhu, što znači da on nije bio ni učitelj, ni svjedok duha. Ako je, naprotiv, životni značaj nekog junaka usmjeren duhovno, onda će odsutnost kraćeg govora oslabiti dojam koji on ostavlja. Ono što pritom ima reći nije par prikladnih riječi, mali napad patetike, nego je značaj njegove replike u tome što on, u tom odlučujućem trenutku, sama sebe ostvaruje. Jedan takav intelektualni junak koji mora imati ono za čim se inače tako često teži na jedan smiješan način, on mora imati završnu riječ i održati je. Od njega se zahtijeva ono isto uzvišeno držanje kakvo priliči svakom tragičnom junaku, i onda se povrh toga

PROBLEM III

zahtijeva i riječ. Ako jedan takav intelektualni tragični junak svoj vrhunac ima u patnji (ili smrti), on po ovim posljednjim riječima postaje besmrtni i prije nego umre, dok, nasuprot, time obični tragični junak postaje besmrtni tek nakon svoje smrti.

Sokrata se može uzeti kao primjer za ovo. On je bio intelektualni tragični junak. Pročitana mu je smrtna presuda. U trenutku on umire; jer onaj tko ne shvaća da se za umiranje zahtijeva sva duhovna snaga i da junak uvijek umire prije nego umre, taj neće dospjeti osobito daleko u razmišljanju o životu. Od Sokrata kao junaka sada se zahtijeva da se on tiho u sebi smiri, ali od njega kao intelektualnog junaka traži se da on u ovom posljednjem trenutku ima dovoljno duhovne snage da ostvari sama sebe. On se, dakle, ne može poput običnih tragičnih junaka usredotočiti na suočenje sa smrću, nego on mora ovo kretanje izvesti tako brzo da se u istom trenutku u svojoj svijesti ne obazire na ovo suočenje i da se istodobno sam potvrdi. Da je Sokrat usred smrtnog straha bio nijem, tada bi on oslabio dojam cijelog svog života, probudio bi sumnju da elastičnost ironije u njemu nije bila nikakva svemirska sila, nego igra za čijom je okretnošću trebalo posegnuti u obrnutoj mjeri, kako bi se patetično održao na visini.*

* Koju Sokratovu repliku treba smatrati odlučujućom, o tome mišljenja mogu biti podijeljena, budući da je Platon Sokrata na višestruk način poetski razvodnio. Ja predlažem sljedeće: pročitana mu je smrtna presuda, u istom trenutku on umire, u istom trenutku on pobjeđuje smrt i ostvaruje sebe u znamenitu odgovoru; začuđuje ga da je osuđen većinom od samo tri glasa. Ni s kakvim razmetljivim govorom s trga, ni s kakvom budalastom primjedbom nekog idiota ne bi se moglo ironičnije šaliti, nego s ovom presudom kojom je osuđen na smrt.

PROBLEM III

Ono što je ovdje ukratko nagoviješteno, ne može se primijeniti na Abrahama, ako se misli da se uz pomoć analogije može izreći neka prikladna riječ za Abrahama kojom bi se završilo, ali se svakako primjenjuje da se uvidi nužnost toga da Abraham u posljednjem trenutku mora sam sebe izvršiti, da ne smije nijemo potegnuti nož, nego mora progovoriti neku riječ, budući da kao otac vjere ima apsolutno značenje u smislu duha. Što bi on trebao reći, ja naprijed ne bih mogao ni pretpostaviti; a nakon što izrekne, riječi mu mogu dobro razumjeti, u određenom smislu mogu dobro razumjeti čak i Abrahama u kontekstu rečenog a da mu se time ne bih približio u odnosu na ono gdje sam prije bio. Da Sokrat nije održao svoju posljednju repliku, i ja bih se mogao uživiti u njegovu situaciju i tako izraditi takvu repliku; ako to ne bih uspio ja, onda bi to pošlo za rukom nekom pjesniku; ali nijedan pjesnik ne može dosegnuti Abrahama.

Prije negoli pređem na pomnije razmatranje posljednjih Abrahamovih riječi, moram usredotočiti pozornost na poteškoću da Abraham uopće može doći u situaciju da nešto govori. Što se paradoksa tiče, kod njega su muka i strepnja upravo u šutnji, i stoga Abraham ne može govoriti.* Utoliko je proturječno zahtijevati od njega da govori, ako ga se ne želi ponovno izvući iz paradoksa, tako da

* Ukoliko se tu može govoriti o nekoj analogiji, onda slučaj Pitagorine smrti nudi jednu takvu, jer je on šutnju, koja ga je uvijek krasila, morao provoditi do posljednjeg trenutka života, i stoga je rekao:

"Bolje je biti ubijen, nego govoriti."

(Usp. Diogen Laertije, 8. knjiga, gl. 39.)

PROBLEM III

on u odlučujućem trenutku paradoks učini nevažecim, a time bi i sam prestao biti Abraham. Ako bi Abraham u onom odlučujućem trenutku kazao Izaku: "To si ti, o tebi se radi.", onda bi to bila samo jedna slabost. Jer ako bi on uopće mogao govoriti, onda je to davno prije trebao reći, a slabost bi bila u tome što nije imao dovoljno duhovne zrelosti i pribranosti da unaprijed misli na svu bol, nego je od sebe odgurnuo, tako da je stvarna bol bila veća od zamišljene. Osim toga, on bi ovakvim govorom iskoračio iz paradoksa, i ako je uistinu želio s Izakom govoriti, on je svoje stanje morao pretvoriti u sumnju; da je ovo učinio, on ne bi bio nikad ni tragični junak.

Međutim ipak su sačuvane posljednje Abrahmove riječi, i, oliko ja mogu razumjeti paradoks, toliko mogu razumjeti i potpunu Abrahamovu prisutnost u ovim riječima. Ponajprije, on ne govori ništa i time on kazuje sve što ima kazati. Njegov odgovor Izaku ima oblik ironije, jer uvijek je riječ o ironiji kad nešto kažem a ipak ne kažem. Izak pita Abrahama u uvjerenju da ovaj zna odgovor. Da je Abraham odgovorio: "Ne znam", rekao bi laž. On ne može kazati bilo što, jer ono što zna ne smije kazati. On stoga odgovara: "Bog će već providjeti janje za žrtvu paljenicu, sine moj!" (Post 22,8) Ovdje se uočava dvostruko kretanje u Abrahamovoj duši, onako kako je prethodno već opisano. Da se Abraham samo odrekao Izaka i da potom nije izvršio nikakvo kretanje, on bi tada već izmislio neku neistinu; ali on vrlo dobro zna da Bog zahti-

PROBLEM III

jeva Izaka za žrtvu, i isto tako zna da i on sam u ovom trenutku po svojoj volji želi žrtvovati Izaka. On je, dakle, u svakom trenutku, nakon što je izvršio ovo kretanje vršio i sljedeće, kretanje vjere snagom apsurd. Utoliko on ne govori nikakvu neistinu; jer snagom apsurd sasvim je moguće da bi Bog mogao učiniti nešto sasvim drugo. On tako ne govori nikakvu neistinu, ali na taj način on zapravo uopće ništa ne kaže, jer on govori jednim stranim jezikom. To će biti još uočljivije sada kad razmislimo o tome da je i sam Abraham htio žrtvovati Izaka. Da je zadatak bio drugačiji, da mu je Gospodin zapovjedio da Izaka dovede na brdo Moriju, tada bi sam Bog mogao gromom udariti Izaka i uzeti ga za žrtvu, tada bi Abraham u jednom običnom smislu imao pravo govoriti onako zagonetno kao što je činio, jer u tom slučaju ni on sam ne bi znao što će se dogoditi. Ali s obzirom na to kako mu je zadatak postavljen, Abraham je sam morao djelovati, on je, dakle, u odlučujućem trenutku morao znati što će on sam činiti, i stoga mora znati da Izak treba biti žrtvovan. Da on to nije znao s potpunom sigurnošću, onda ne bi izvršio beskonačno kretanje odreknuća, onda ni njegova tvrdnja nipošto ne bi bila neistinita; ali on bi istodobno bio tako daleko od toga da bude Abraham, bio bi beznačajniji od tragičnog junaka, bio bi neodlučan čovjek koji se ne može odlučiti ni za jedno, ni za drugo, i zbog te neodlučnosti upada u situaciju da se mora izražavati u zagonetkama. Ali jedno takvo oklijevalo samo je parodija viteza vjere.

PROBLEM III

Ovdje se opet pokazuje da se Abraham može dobro razumjeti, ali samo ako se razumije paradoks. Ja, sa svoje strane, mogu jako dobro razumjeti Abrahama, ali istodobno shvaćam da mi nedostaje hrabrosti govoriti kao on, baš kao što mi nedostaje hrabrosti djelovati kao Abraham; ali ja to, stoga, nipošto neću omalovažavati kao nešto neznatno, jer baš naprotiv, to je ono jedino čudesno.

Kako su suvremenici sudili o tragičnom junaku? U njihovim očima bio je velik, divili su mu se. Jednako je o njemu sudio i onaj časni skup plemenitih, porota koju svako pokoljenje sabire da bi sudila o prethodnom pokoljenju. Ali Abrahama nitko ne mogaše razumjeti. Pa ipak, što li je samo on dosegao? To da je ostao vjeran svojoj ljubavi. Onomu koji Boga ljubi ne trebaju suze, ne treba mu ni divljenje; on u ljubavi zaboravlja na patnju; da, on ju je tako potpuno zaboravio da nakon svega ne bi ostalo ni spomena njegove boli, kad sam Bog ne bi na nju podsjećao; jer on vidi i u tajnosti (usp. Mt 6,6) i poznaje patnju, broji suze i ništa ne zaboravlja.

Ili postoji paradoks da pojedinac kao pojedinac stoji u jednom apsolutnom odnosu prema Apsolutu, ili je Abraham izgubljen.

EPILOG

Kad su nekoć u Nizozemskoj cijene začinima bile nešto pale, trgovci su dio robe bacili u more da bi se cijene ponovno podigle. Ova je prijevara bila možda i nužna, a kao takva je i oprostiva. Je li to uistinu ono što mi danas trebamo raditi u svijetu duha; je li zaista nepobitno da smo stigli do onog najvišeg; nakon čega više ništa ne preostaje, nego da sami sebe ponizno uvjeravamo da ipak nismo baš tako daleko odmakli, samo stoga da još imamo nečeg čime bismo ispunili vrijeme? Je li jedna takva samoobmana ono što treba suvremenom naraštaju; treba li se on u tome razvijati do majstorstva; ili, nije li možda, štoviše, on već dovoljno usavršen u umijeću samoobmanjivanja? Ili, nije li nam potrebija jedna istinska ozbiljnost koja na zadatke ukazuje neustrašivo i nepokolebljivo, jedna istinska ozbiljnost koja s ljubavlju brine o ovim zadacima i kod ljudi ne pobuđuje strah pred onim najvišim, nego zadatke održava mladalačkima

i lijepima, da se čine prekrasnim, da su privlačni svima, a pritom ipak u njima ima i težine i oduševljenja za one plemenite, jer plemenita se priroda oduševljava samo onim teškim? Koliko god da jedan naraštaj uči od drugog, ono istinski ljudsko nijedan naraštaj ne uči od prethodnika. U tom pogledu svaki naraštaj započinje od početka, njegov se zadatak nimalo ne razlikuje od zadatka svakog prethodnog naraštaja, a također i ne dopijeva dalje, osim ako prethodnici nisu iznevjerili zadatak i sami sebe prevarili. Ovo istinski ljudsko jest strast preko koje svaki naraštaj potpuno razumije druge naraštaje i sama sebe. Nijedan naraštaj nije naučio od drugog ljubiti; nijedan naraštaj tu nije mogao započeti u nekoj drugoj točki, osim točke početka; nijedan kasniji naraštaj nema kraći zadatak od prethodnog i, ako se ne želi stati tamo gdje je stao prethodni naraštaj, nego se namjerava ići dalje, to je samo besmisleno i budalasto brbljanje.

Najviša strast u čovjeku je vjera, i nijedan naraštaj kod nje ne može početi na nekoj drugoj točki, osim na onoj na kojoj je počeo i prethodni, pod uvjetom da je ovaj bio vjeran zadatku i da ga nije iznevjerio. Naraštaj, naravno, ne može reći da je ovakvo ponovno započinjanje iz iste točke zamorno, jer svaki naraštaj ima svoj zadatak i nema ništa s tim što je i prethodni naraštaj imao isti zadatak, osim ako se neki naraštaj, ili pojedinci u naraštaju, ne drznu zauzeti ono mjesto koje pripada samom Duhu koji upravlja svijetom i to upravlja s toliko strpljenja da se nikad ne umori.

Ako se neki naraštaj drzne krenuti tim putom, onda će on biti izopačen i nije nikakvo čudo da mu se cijelo postojanje doimlje izokrenutim; jer sasvim sigurno da nema nikoga tko bi svijet vidio izokrenutiji od krojača koji je, prema priči⁵², živ stigao u raj i odozgo promatrao svijet. Čim bi se naraštaj brinuo samo za svoj zadatak, koji je ono najviše, on se ne bi mogao umoriti, jer je zadatak uvijek dovoljan za jedan ljudski život. Kad bi djeca za nekog blagdanskog dana već prije podne odigrala sve poznate igre i onda, dosađujući se, kazala: "Zar nema nikog tko zna neku novu igru?", bi li to dokazivalo da su ta djeca razvijenija i naprednija od svojih vršnjaka u prethodnom naraštaju, kojima su te igre dostajale za čitav dan? Ili, zar to ne dokazuje prije da onoj prvoj djeci nedostaje nešto što bih ja nazvao poželjnom ozbiljnošću koja je nužna u igri?

Vjera je najviša strast u čovjeku. Vjerojatno u svakom naraštaju ima mnogo onih koji do nje nikad ne dopiju, ali nitko ne dopijeva dalje. Ima li također i u našem vremenu puno onih koji je nikad ne otkriju, ja o tome ne govorim, usuđujem se samo reći u svoje ime, i kao takav ne mogu prešutjeti da ću još dugo imati posla s vjerom, ali pritom ne želim iznevjeriti ni samog sebe, ni ono veliko time što ću vjeru svoditi na nešto beznačajno, na neku dječju bolest koju treba što je moguće brže preboljeti. Ali čak i za onog koji nije nikad dospio do vjere, život ima dovoljno zadataka, i ako on njima pristupa pošteno i s ljubavlju, ni tada život ne

bi trebao biti proigran, premda nikad ne može biti jednak životima onih koji su shvatili i prigrlili ono najviše. A onaj koji dođe do vjere (je li on pritom izuzetno nadarena ili obična osoba, to ne igra nikakvu ulogu), taj se kod nje neće ukopati, štoviše usprotivio bi se kad bi mu tkogod prigovorio, baš kao što bi se i zaljubljeni uvrijedio kad bi mu se reklo da se on zaustavlja kod ljubavi; jer on bi tada odgovorio: "Ja se nipošto ne zaustavljam, pa u tome mi je sav život." Ipak, on zapravo ni ne ide dalje, u smislu da bi išao nečemu drugom; jer kad je on jednom dospio ovamo, on onda sve vidi na jedan drugi način.

"Mora se ići dalje, mora se ići dalje!" ova težnja za napredovanjem stara je koliko i svijet. Heraklit Mračni koji je svoje mislio pohranio u svojim spisima, a spise u Dijanin hram (jer njegove su misli bile njegovo oružje u životu i zato ih je izložio u boginjin hram), rekao je: "Ne može se dvaput stupiti u istu rijeku."⁵³

Heraklit Mračni imao je jednog učenika koji nije ostao kod te tvrdnje, nego je išao dalje, i pridodao: "Ne može se niti jednom." Jadni Heraklit, kad je imao jednog takvog učenika! Heraklitska tvrdnja s ovim poboljšanjem preinačena je u elejsku tvrdnju koja niječe svako kretanje, a ipak je onaj učenik želio biti samo Heraklitov učenik koji ide dalje, a ne natrag k onom što je Heraklit napustio.

BILJEŠKE

1. Hamann, Djela, III, 190; usp. *Dnevnike*, IV, A 122. Započinjući spis *Strah i drhtanje* ovim stihovima njemačkog pjesnika Johanna Georga Hamanna (1730.-1788), Kierkegaard želi istaknuti dvoje: prvo, da je pravi smisao ovog djela skriven, i drugo, da postoje poruke koje može razumjeti samo onaj koji je u dubljem odnosu s onim tko ih šalje. Naime, kad se sin Tarkvinija Oholog našao u nedoumici kako postupiti s ljudima u Gabiji, poslao je ocu glasnika s tim pitanjem. Tarkvinije nije glasniku ništa rekao, nego ga je odveo u svoj vrt gdje je otkinuo glave višim makovima. Sin je ovaj postupak protumačio kao savjet da treba pogubiti gabijske prvake.

2. U predgovoru se posebno cilja na danskog hegelijanca H. L. Martensena i njegov prikaz Uvodnih predavanja o spekulativnoj logici J. L. Heiberga, Danski mjesečnik (*Dansk Maanedskrift*) 16, 1836., str. 515 i dalje (usp. Pap. I, A 328; II, A7).

3. "Memores tamen, ut iam dictum est, huic lumini naturali tamdiu tantum esse credendum, quamdiu nihil contrarium a Deo ipso revelatur... Praeter caetera autem, memoriae nostrae pro summa regula est infigendum, ea quae nobis a Deo revelata sunt, ut omnium certissima esse credenda; et quamvis forte lumen rationis, quam maxime

clarum et evidens, aliud quid nobis suggerere videtur, soli tamen auctoritati divinae potius quam proprio nostro indicio fidem esse adhibendam."

4. "Ne quis igitur putet, me hic traditurum aliquam methodum, quam unusquisque sequi debeat ad recte regendam rationem; illam enim tantum, quam ipsemet secutus sum, exponere decrevi... Sed simul ac illud studiorum curriculum absolvi (sc. inventutis), quo decurso mos est in eruditorum numerum cooptari, plane aliud coepi cogitare. Tot enim me dubiis totque erroribus implicatum esse animadverti, ut omnes discendi conatus nihil aliud mihi profuisset iudicarem, quam quod ignorantiam meam magis magisque detexissem."

5. Lik brbljivog studenta prava iz kazališnog djela L. Heiberga *Kritičar i zvijer* (1826.) koje se u Kierkegaardovo vrijeme često prikazivalo. Trop donosi rukopis "Uništenje ljudskog roda" knjigoveži da bi ga potom predao kao tragediju kraljevskom kazalištu. Od knjigoveže traži da mu ga poveže u dva dijela "jer jedan je čin premalo za propast cijelog ljudskog roda". Razdjeljuju ga po sredini da dobiju dva potpuno jednaka dijela... Ako se ovako jednostavnim postupkom može popraviti ukus, zašto to onda ne učiniti? (Heiberg, *Poetiske Skrifter*, VI, 1826., str. 169)

6. Oko 1840. počeli su Kopenhagenom prometovati prvi omnibusi.

7. Tvrdnjom da Hegelov filozofski sustav nikad neće postati prava kula Kierkegaard aludira na evanđeoski tekst (Lk 14,28-30) gdje se govori o gradnji kule koja neće biti dovršena jer graditelj nije dobro proračunao troškove (op. ur.).

8. Kierkegaard ovaj spis piše pod pseudonimom Johannes de Silentio (Ivan od Šutnje) čime daje do znanja da ovdje nešto mora ostati prešućeno, neizrečeno; čim se čovjek kreće u kategorijama vjere ne može se poslužiti izrazima iz etičkog stadija. Ako bi i kazao sve što ima kazati, svejedno ga ne bi razumjeli.

9. Aluzija na Homera, *Ilijada*, III, 381.

10. Još jedna polemička aluzija na modernu filozofiju, posebice na Hegelovu, koja promatra filozofiju kao uzvišeniju od vjere. Ista aluzija postoji već i na početku predgovora (op. ur.).

11. Vjerojatno aluzija na kazališni komad *Aladin* Adama Oehlenschlägera (1805.) U tom slučaju trebalo bi glasiti: "duh lampe", a ne "prstena".

12. Usp. Kierkegaard, *Pojam strepnje*.

13. O tvojoj stvari se radi. (Horacije, *Pisma*, 1, 18, 84)

14. Prva stanica u Kopenhagenu kad se dolazi s plaže.

15. Temeljni pojam Leibnizove filozofije, kojim on označava sklad od početka izražen između duše i tijela, sličan skladu dva sinkronizirana sata.

16. Bezobzirna nužnost. (Horacije, *Ode*, III; 24,6)

17. K. Daub bio je Kierkegaardov suvremenik, teolog i Kierkegaard ga često spominje u svojim spisima.

18. Drugo izdanje 1840., str. 129-141.

19. Vjera kod Hegela: niži stupanj u odnosu na razum. (*Sabrana djela*, VII, 2; 2. izdanje, str. 546, II; 2. izd. str. 385 i dalje; XI, 1, str. 206 i dalje)

20. Euripid, *Ifigenija u Aulidi*, stih 687.

21. Ovdje Kierkegaard ponovno aludira na Hegelovu filozofiju. Hegel, naime, u svojoj filozofiji prava zastupa misao da je država izvor svih pravnih, etičkih i religioznih obveza.

22. Kierkegaard je *Strah i drhtanje* objavio u listopadu 1843.

23. Ovdje Kierkegaard polemizira sa stajalištem moderne filozofije koja je iz etike odstranila Boga. Tako npr. Kant u svojoj etici razmatra samo dužnosti koje čovjek ima prema sebi i drugima dok religiju smatra naukom o dužnostima prema Bogu izvan granice čiste filozofije morala. Hegel je pak, kako je stalno isticao Kierkegaard, u svojoj filozofiji prava konačno eliminirao i samu etiku.

24. U svim Kierkegaardovim djelima ovo je jedini slučaj spominjanja Rousseaua. Spomenuto mjesto nemoguće je dokazati pa se postavlja pitanje pripada li uopće Rousseauu.

(Sam izraz Kafari služio je kao posprdan naziv za narode s juga Afrike koji govore bantu-jezike.)

25. Hegel, *Logika*, 2. knj., 2. dio, 3. gl.

26. Izraze "unutanje" i "izvanjsko" Kierkegaard je uglavnom navodio na njemačkom.

27. Iz *Dnevnika* slijedi da se ovdje djelomično mislilo na Schleiermacherovu teologiju osjećaja (*Glaubenslehre*, 3. izdanje, I, str. 167), a dijelom na dogmatičara Hegelove škole. Premda oni ne označavaju vjeru kao ono neposredno, ipak su tomu blizu. (Usp. Marheineke, *Dogmatik*, 2. izd., str. 70, 71 i 86)

28. Naime, pobijanje onog opće važećeg u bivstvovanju, odnosno onog etičkog.

29. O putu vjere kao ludosti za one koji tim putem ne idu progovorio je još sv. Pavao.

30. Metafora iz židovskog jezika: Slova "j" i "v" počivaju, tj. njihov izgovor počiva na prethodnim samoglasnicima. Kierkegaard je ovaj odnos obrnuo. Bilješke u dnevniku iz travnja 1839. (II, A 404 i 406) upućuju da mu je izvor bio J. C. Lindberg i njegova *Židovska gramatika* (*Hebraiske Gramatik*), 2. izd. 1828., str. 6 i 26.

31. Fabius Maximus, vojskovođa protiv Hanibala, 217. pr. Kr.

32. Ovdje se "točka odlučujućeg značenja" ne smije shvatiti vremenski.

33. Olufsenova drama, 2. čin, 10. scena.

34. Požuda kao posljedica istočnog grijeha.

35. Aluzija na Hegela i njegovu filozofiju.

36. Tj. oni idu skupa; Edip je, na primjer, opet prepoznao ženu koju je oženio kao svoju majku, i to znači istodobno i obrat, predmet tragedije.

37. Npr. Ifigenija i Orest se međusobno opet prepoznaju.

38. *Povijest prirode*, str. 5, 4, 7; (usp. *Dnevnike* IV, A 36).

39. Naime, djevojka iz prvog i mladić iz drugog primjera.

40. Longo, *Dafnis i Hjola*, Uvod (usp. Pap. IV, A 30).

41. Usp. Tob 8,2-3.
42. Plavobradi je glavni lik istoimene pripovjetke Ch. Peraulta koji zabranjuje svojoj ženi da uđe u jednu od njihovih soba jer u njoj skriva leševe njezinih prethodnica.
43. Drama Richarda Cumberlanda (1764.-1811.) govori o škrcu koji je potajni dobrotvor.
44. Jens Baggesen, danski pjesnik (1764.-1826.) u djelu *Sobradijsko groblje*, *Djela I*, str. 282.
45. Netočan citat Seneke; Kierkegaard citira ovo mjesto s komentarom u *Dnevnicima*, IV, A 148.
46. V. Goethe, *Faust*, (*Vještičja kuhinja*), str. 2074. i dalje.
47. V. Holberg, *Erazmo Montanski*, 1. čin, 3. scena.
48. *Djela* (2. izdanje), VIII, str. 195 i dalje; X, 1, str. 84 i dalje; XIV, str. 53 i dalje; XVI, str. 486 i dalje.
49. Kierkegaard koristi izraz "desultorisk" (dezultornija), koji označava dijalektičko "skakanje" točke na točku kako bi predmet bio promotren s više gledišta.
50. Shakespeare, *Richard III*, II. čin, I. prizor.
51. Aluzija na molitvu u jezicima kao znak nazočnosti Duha Svetoga (usp. Mk 16,17; Dj 2,4; 10,46; 19,6; 1 Kor 14).
52. Braća Grimm, *Bajke za djecu i dom*, str. 177.
53. Usp. Aristotel; *Metafizika*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1998., str. 96.

NAPOMENA:

Bilješke ispod teksta označene zvjezdicom (*) pripadaju Kierkegaardu, a one označene brojkama (1, 2...) pripadaju prevoditeljici na njemački jezik, Liselotti Richter.

Citati iz Biblije preuzeti su iz izdanja: Jeruzalemska Biblija, KS, Zagreb, 1996. (uredili: A. Rebić, J. Fućak, B. Duda).

Citati iz djela *Richard III* preuzeti su iz izdanja: William Shakespeare, Rikard III, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1982. (preveo M. Maras).

POGOVOR

Kierkegaardov poziv na povratak vjeri

*"Naše doba, kao isvako drugo doba,
može biti radosno ako ima vjeru."*

S. Kierkegaard

Danski filozof Søren Kierkegaard (1813. – 1855.) za vrijeme svojega života bio je osoba bez utjecaja, predmet smijeha i izrugivanja, a neposredno nakon smrti predmet šutnje i zaborava. Ipak, njegova je misao u ovom stoljeću postala iznimno utjecajna i popularna, njegova djela prevedena su na sve značajne svjetske jezike, te se nijedna povijest filozofije ne može zamisliti bez dijela o njemu.

Znatnije zanimanje za filozofiju Sorena Kierkegaarda počelo je nakon Prvoga svjetskog rata koji je bio jedan od prvih pokazatelja da razvoj Zapada i nije tako besprijekoran i sretan kako se moglo misliti. Sveopća kriza koja je sljedila i u kojoj i danas živimo učinila je Kierkegaardovu misao još aktualnijom. Iako za sobom nije ostavio razrađen filozofski sustav, njegova filozofska poruka, njegov život koji je potpuno podredio svojoj misiji, njegova djela iz kojih se iščitava duboka proživlje-

nost onoga što je pisao nikoga ne mogu ostaviti ravnodušnim.

Rođen u rigidnoj protestantskoj obitelji, uz staroga oca kojega je mučio teret krivnje Kierkegaard je odrastao u ozračju straha i krutoga protestantskog formalizma, i sam zapavši u kompleks krivnje. Tijekom studija teologije, uz koji se vrlo mnogo bavi i filozofijom, književnošću i poviješću, Kierkegaard proživljava sveopću životnu krizu, zanemaruje studij i vjeru i predaje se raspuštenom životu. Godine 1838. doživljava obraćenje (dobrim dijelom i zbog potresenosti očevom smrću), nastavlja studij, te 1840. godine brani doktorsku disertaciju pod naslovom *O pojmu ironije*. Iste godine zaručio se s Reginom Olsen, ali nakon godine dana prekida zaruke, došavši do uvjerenja da je on čovjek s posebnom misijom s kojom brak nije u skladu. Nedugo nakon toga počeo je njegov stvaralački rad, te je u nekoliko godina napisao brojna djela, većinu objavivši pod pseudonimima. Tako je 1843. godine objavljeno *Ili – ili*, a u sljedeće dvije godine *Strah i drhtanje*, *Ponavljanje*, *Pojam strepnje*, *Filozofske mrvice*, *Stadiji na životnom putu*. Godine 1846. objavio je *Završni neznanstveni post scriptum uz Filozofske mrvice*, a 1849. godine objavljena je *Bolest na smrt i Vježbanje u kršćanstvu*.

Okrenutost čovjeku i njegovoj egzistenciji glavna je karakteristika Kierkegaardovih djela, te se stoga s pravom smatra začetnikom egzistencijalističkog filozofskog pravca. Nasuprot apstraktnom mišljenju Kierkegaard postavlja konkretno postojanje: "Mnogo

je lakše apstraktno misliti nego postojati", kaže on u *Završnom neznanstvenom post scriptumu*. Dok apstraktno misliti znači truditi se gledati čovjeka u sebi, apstrahirajući od njegove egzistencije, Kierkegaard svraća pozornost na čovjeka sada i ovdje. Jedino na čovjeku, a ne ni na kakvom općem, leži odgovornost za vlastito postojanje, odgovornost za izbor različitih mogućnosti u postojanju.

On postojanje ne promatra kao nešto definirano i uključeno u sveopći sustav, nego kao nešto što je u stalnom nastajanju. Ono prema Kierkegaardu ima tri stadija: estetski, etički i religiozni. Ta teorija o stadijima predstavlja sintezu njegova promišljanja o čovjeku, premda i ona ima pečat nesustavnosti, a treba napomenuti da u kasnijim njegovim djelima ta teorija nema toliko naglašenu važnost, na što utječe i njegovo mišljenje, izraženo u *Dnevniku*, da nema stadija u čistom stanju, odnosno da se svaki sa svakim može miješati.

Sami stadiji nisu produkt slučaja, sudbine ili sposobnosti čovjeka, nego posljedica izborâ koje svatko od nas čini. Estetski je stadij najniži, a karakteriziraju ga zabava i čulna iskustva. U tom stadiju pojedinac živi isključivo prolazni trenutak koji se nudi osjetilima, prelazeći s užitka na užitak, pokušavajući tako izbjeći životnu monotoniju i dosadu i naći ispunjenje. To mu ne uspijeva, ostaje neispunjen i frustriran, te se u njemu rađa očaj.

U sljedećem, etičkom stadiju, čovjek nije okrenut isključivo sebi i svom uživanju kao u estetskom, nego se etički angažira, trudeći se ispunjavati dužno-

sti koje su pred njim. Zbog takve svoje naravi etički stadij, za razliku od estetskog, karakteriziraju stabilnost i kontinuitet, ali ni u njemu čovjek ne može naći ispunjenje, stoga jer nikada ne može dostići razinu djelovanja koja mu nalaže njegova nutrina. Svijest o nemogućnosti i nesavršenosti rađa kajanjem i priznavanjem grješnosti, što je završni i najviši domet etičkog stadija, a ujedno govori i o neostvarivosti etičkih ideala isključivo snagom ljudske volje.

To iskustvo nemogućnosti etičke savršenosti, odnosno iskustvo grijeha, predstavlja, prema Kierkegaardu, polaznu točku k religioznom stadiju. Naime, nakon što je uvidio svu nesavršenost i promašenost prethodnih stadija, nakon što je iskusio nedostižnost svojih ciljeva, čovjek vrši čin beskonačnog odreknuća, što je preliminarni čin vjere, a sastoji se u tome da napusti zahtjeve razuma, prihvati njegovu ograničenost i raspoloži se za Božje djelovanje u svojem životu. To uvijek znači zakoračiti u misterij, jer vjera to i jest; njezin predmet i sadržaj ljudskom je razumu nedokučiv i ne da se izmjeriti nikakvim mjerilom. Kierkegaard taj misterij naziva apsurdom ili paradoksom, koji se događa izravnim Božjim djelovanjem, što podrazumijeva u ljudskom životu novu, božansku kvalitetu koja nije usporediva ni s jednom konačnom stvarnošću, i zbog koje se svakako isplati *ostati kod vjere*. Čovjek vjere svoju čitavu egzistenciju potpuno predaje u ruke Apsoluta, Boga, te se uz njegovu pomoć uzdiže nad konačnost.

Premda je čitavo Kierkegaardovo stvaralaštvo obilježeno vjerskom inspiracijom, *Strah i drhtanje* to odražava na izniman način, ono je pohvala vjeri kao nečemu istodobno najzahtjevnijem i najpotrebnijem. Objavljeno je 1843. godine, neposredno nakon izlaska dvaju svezaka *Ili – ili*, a u isto vrijeme kad i *Ponavljanje*. Dok je u *Ili – ili* Kierkegaard pozornost posvetio estetskom i etičkom stadiju, ovdje punu pozornost posvećuje religioznom.

U pozadini djela, kao uostalom i iza većine Kierkegaardovih radova, nalaze se konkretne okolnosti u kojima je Kierkegaard u tom trenutku stvarao. Naime, on je krajem 1841. godine raskinuo zaruke s Reginom Olsen, upravo iz religioznih razloga, držeći da je pozvan na jednu drugu misiju, te je *Strah i drhtanje* jednim djelom i svojevrsno opravdanje tog čina, ali se ono ni izdaleka ne iscrpljuje u tome. Ustvrditi kako je *Strah i drhtanje* samo produkt Kierkegaardovih pokušaja da riješi pitanje odnosa s Reginom značilo bi, naime, zanemariti glavnu nit njegova stvaralaštva, kao i život kojim je svjedočio predanost vjeri pa i po cijenu skandala i izrugivanja.

Već za svojega života bio je svjestan snage ovog djela, pa je tako u *Dnevniku* zapisao: "Poslije moje smrti ispostavit će se da je dostatno *Strah i drhtanje* da učini besmrtnim ime pisca. Bit će čitano također i prevedeno u inozemstvu i zaprepastavat će zbog strahovitog zanosa što ga sadrži. Ali kada je napisano, kada je onaj za kojeg se bijaše vjerovalo da je autor živio pod nepozna-

tošću besposličara i imaše izgled drznika, podrugljivca i lakoumnika, nitko ne mogaše shvatiti duboku ozbiljnost", piše Kierkegaard nekoliko godina prije smrti, te nastavlja u svom stilu: "Oh, budala! Ipak nikad ne bijaše tako ozbiljne knjige."

Glavni lik *Straha i drhtanja* biblijski je patrijarh Abraham. Njegov život i primjer i sam po sebi ima simboličko značenje, a Kierkegaard u ovom djelu ulaže sav svoj stvaralački genij, svu svoju spekulativnost i poetsku snagu, pozivajući nas da Abrahamovu kušnju doživimo kao svoju, njegovu vjeru kao izazov našoj. Samo ako zastanemo nad Abrahamom, ako se uživimo u njegov život, postanemo dionici treptaja njegove duše, osjetimo strah i drhtanje koji su ga prožimali, moći ćemo shvatiti dinamiku vjere, osjetiti veličinu, zahtjeve i blagoslov koji stoji pred onima koji se upuste u tu božansku avanturu.

Vrijeme u kojem živimo zasigurno ne obiluje onima koji su spremni na avanturu vjere, a nije bilo drukčije ni u Kierkegaardovo doba, pa je stoga i zapisao "u naše doba nitko ne ostaje kod vjere, nego svi idu dalje" (*Strah i drhtanje*). Usprkos tomu, izazov zbiljskog pristanka na vjeru i danas je od temeljne važnosti za čovjeka, i njemu ne treba pristupiti kao nečemu što se rješava formalnim pristankom. Vjera je još uvijek "zadatak za cijeli život" (*Strah i drhtanje*) i tko njega ispuni s pravom može na koncu reći: "Dobar sam boj bio, trku završio, vjeru sačuvao" (sv. Pavao). Stoga se ni jedan svjetski uspjeh, nijedno ovozemaljsko ostva-

renje ne može usporediti s darom vjere. "Istinski odnos s Bogom od tolike je neizmjerne vrijednosti da čak i kad bi trajao samo trenutak... vrijedi više od svega što svijet i ljudi mogu ponuditi", piše Kierkegaard u *Dnevniku*.

Izgradnja osobnog odnosa s Bogom u konačnici ovisi isključivo o samom pojedincu. Kada je riječ o vjeri, nema povlaštenih i nepovlaštenih, nema nejednakosti. To nije pitanje veza s klerom, pripadnosti lobijima, statusa na društvenoj ljestvici, obiteljskog ili povijesnog nasljeđa. Vjere se ne iscrpljuje ni u kakvoj formalnoj pripadnosti, niti se ostvaruje u nekakvu odnosu na razini mase, ma kako se ona zvala. Vjera jest i treba biti prvenstveno osoban čin pojedinaca, odnos dviju osoba: Boga i čovjeka. "U čisto osobnom odnosu između Boga kao Osobe i vjernika kao osobe, u postojanju, jest bit vjere", ističe Kierkegaard u *Dnevniku*.

Svatko treba sam, čitavim svojim bićem stati pred Boga, sam ga prihvatiti ili ne prihvatiti u svoj osobni život, sa svim posljedicama koje iz toga čina proizlaze. Tu su, prema Kierkegaardu, sve generacije u istom položaju; nisu nimalo privilegirane one koje su živjele u Isusovo doba od onih koje žive u današnje vrijeme. Od hrabrog življenja vjere ne mogu nas ispričati stoljeća koja nas dijele od vremena kad je Krist hodao zemljom. Kierkegaard naime obrazlaže, posebice u *Vježbanju u kršćanstvu*, kako smo svi mi suvremenici Kristovi. Snagom naše vjere, snagom pristajanja uz Krista možemo s njim osjećati daleko veću bliskost od

nekoj nevjernika koji je imao priliku susresti ga u vrijeme dok je živio svoj zemaljski život. Svi smo tu kršćani prve generacije, svi se trebamo odvažiti poći za Kristom kao što su to učinili i ribari s Genezaretskog jezera. To znači istodobno prihvatiti i rizik, predati se nečem neopipljivom, a na štetu opipljivog. No "bez rizika nema vjere", kaže Kierkegaard u *Završnom neznanstvenom post scriptumu*. Onaj tko ne želi prihvatiti rizik sličan je bogatom mladiću iz Evanđelja koji je odbio Isusov poziv jer mu se sigurniji učinio njegov imetak od Isusovih obećanja. One je zakazao u najvažnijem trenutku svojega života, a žalost s kojom se rastao od Isusa svjedoči da je izabrao goru opciju.

I za svakoga od nas pitanje vjere najvažnije je pitanje našeg postojanja. Ni bogata polja, ni vinogradi, ni gomile zlata ne mogu se usporediti s prihvaćanjem junačke avanture, s izborom vjere. A onaj koji vjeru izabere nikad se neće uljuljati u sigurnost postignutoga položaja ili ostvarenoga rezultata, jer na putu vjere i nije najbitniji rezultat, nego način kako se do tog rezultata dolazi. Ono što opravdava Abrahama, Blaženu Djevicu Mariju, svece i junake vjere kroz stoljeća nisu djela koja su za sobom ostavili ili čuda koja su činili nego ponajprije predanje na putu kojim su hodili, trud i muka koju su ulagali. U tome je njihovo viteštvo o kojem nam progovara Kierkegaard.

Vitez vjere običan je čovjek na kojem se "ne može otkriti ništa od one izuzetne prirode... On se svemu raduje, u svemu sudjeluje, pa i svaki put

kad se bavi banalnostima, čini to upornošću koja je vlastita ovozemnom čovjeku, čija duša čvrsto prijanja uz ovakve stvari. On radi svoj posao" (*Strah i drhtanje*). Ono što ga potiče na djelovanje nije nagrada, svijest da će dobiti stotruko još na ovom svijetu i život vječni baštiniti, nego samo ljubav prema Bogu. Abrahamu je obećano potomstvo brojno poput zvijezda na nebu, ali nije on stoga nego usprkos tomu, a zbog ljubavi prema Bogu, bio poslušan pozivu na žrtvovanje Izaka. Marija je bila svjesna da će je blaženom zvati svi naraštaji, ali samo je ljubav i poslušnost prema Bogu bila motiv da svoj život podredi Njegovoj volji. Veličina čovjeka ne zavisi prvenstveno od njegovih uspjeha, bilo na materijalnom, intelektualnom ili duhovnom polju, nego prije svega od ljubavi koju ulaže: "Svatko je velik u odnosu na veličinu koju ljubljaje. Jer onaj koji sebe ljubljaje, bijaše velik po sebi, a onaj koji ljubljaje druge ljude, postade velik po svojoj predanosti; ali onaj koji Boga ljubljaje, postade veći od svih" (*Strah i drhtanje*).

Onaj koji Boga ljubi gleda svijet Božjim očima, nastoji u svemu jedino vršiti Njegovu volju i tako usredotočuje "sav sadržaj života i smisao stvarnosti u jednu jedinu želju. Ako nekom nedostaje ova sposobnost usredotočavanja, ova isključivost, onda mu je duša od početka rasuta u mnogostruko, (...) on će u životu postupati razborito, kao novčari koji svoj kapital ulažu u različite dionice kako bi na jednoj strani dobili ako na drugoj izgube" (*Strah i drhtanje*).

Vjernik, vitez vjere igra samo na jednu kartu – kartu vjere; Bog je jedini njegov jamac. To predanje otklanja svaki strah, jer vjera tada predstavlja jedino dobro, a nju nikakve vanjske okolnosti ne mogu poljuljati. Odatle se rađa pobjednički mentalitet koji se ne da ni s čim usporediti. Vitez vjere, naime, zna da ga čeka nagrada već samim tim što nije odustao... Vijenac je pripravljen za sve one koji završe trku, koji ne odustanu umorni od poteškoća puta, ili privučeni naizglednim dobrima pokraj puta...

U toj borbi i utrci života, iako se trudi svim silama i koristi sva dopuštena sredstva, vjernik se ne pouzda u previše u svoje sile i sposobnosti, jer je svjestan da pobjeda u boju vjere nije moguća bez Božje milosti. Kierkegaard u svojim djelima tu Božju milost, bez koje su napori osuđeni na neuspjeh, naziva uvjetom, odnosno, ono je za njega okolnost koja je nužna da bi se ostvario čin vjere. U *Filozofskim mrvicama* obrazlaže kako čitava vjera počiva na ovom daru Božjem koji čovjeka preobražava u novo stvorenje.

Za čovjeka preobraženog u vjeri ne vrijede ljudska mjerila. Vitez vjere se u svom djelovanju ne oslanja niti obazire ni na kakve društvene ili povijesne posljedice svojega ponašanja. Nakon što je učinio skok vjere i stupio u osoban odnos s Bogom, njemu je dovoljno da je opravdan u Božjim očima jer Božja volja jedina i jest motiv njegova djelovanja. U Abrahamovu činu na najvidljiviji način dolazi do izražaja postavljanje pojedinaca

iznad općeg. Abraham, naime, djeluje snagom apsurda, apsurdan je njegov položaj u kojem se on nalazi, tj. iznad općih normi koje za sve vrijede. "Paradoks vjere u tome je što je pojedinac iznad općeg, što pojedinac (...) svoj odnos prema općem određuje svojim odnosom prema Apsolutu, a ne svoj odnos prema Apsolutu odnosom prema općem", tvrdi Kierkegaard (*Strah i drhtanje*), ističući tako ključnu misao da moral nije temelj vjere, nego da je vjera temelj morala. Abraham je tako, gledajući isključivo s etičkog stajališta, ubojica, a sa stajališta vjere junak i osoba dostojna poštovanja. Kierkegaard, uz mnogo topline i divljenja, donosi i primjer Marije, majke Isusove, koja je s čisto ljudskog moralnog stajališta zatrnila, a gledano očima vjere svijetu je darovala Spasitelja.

Osim što nadilazi uobičajene društvene uzuse vjera ima i značajku neizrecivosti, o čemu Kierkegaard piše: "Vjera ne može posredovanjem prijeći u opće, jer bi to bilo njezino dokidanje. Vjera je taj paradoks i pojedinac uopće ne može učiniti da bude drugima razumljiv" (*Strah i drhtanje*). Dok se tragični junak može izraziti, obrazložiti svoje postupke, te tako naići na razumijevanje i često i na divljenje okoline, vitez vjere djeluje isključivo za Boga, te ne može posredovati svoje nutarnje stanje niti obrazložiti razloge svojih postupaka. To je razlog Abrahamove i Marijine šutnje. I dok tragični junak nailazi od svih na divljenje i sažaljevanje, vitez vjere ostaje u šutnji i neshvaćanju.

Ipak, nemogućnost posredovanja, neizrecivost vjere po sebi, ne umanjuje njezin svjedočki karakter, budući da vjera, kako Kierkegaard naglašava, treba prožimati čitavu osobu, cjelokupno njezino javno i privatno djelovanje i ponašanje. Tako, ispravno uzevši, vjera je nužno misionarska, vitez vjere ima osvajački duh. Kierkegaard s tim u svezi u svojim *Kršćanskim razgovorima* primjećuje da je čitav rad na prihvatanju vjere rad za druge, budući da dar vjere kao i ostali duhovni darovi po svojoj naravi nije (za razliku od materijalnih) nimalo zloupotrebljiv, egoističan – on je svjedočki, i to prije svega življenjem u običnim okolnostima.

Onome tko dođe do vjere ona neće služiti za umrtvljivanje ili mumificiranje, nego će mu u njoj biti sav život, tumači Kierkegaard u ovom djelu. Stoga se postojanje apsolutne dužnosti prema Bogu, činjenica da Bog treba biti iznad svega u životu vjernika, ne svodi na zagledanost u nebo ili na bijeg od svijeta. Naprotiv vjera je okrenuta stvarnosti i životu; jamči i održava njegovo jedinstvo i ispunjenost. Ona se na ovom svijetu i ostvaruje; viteštvo vjere ne živi se negdje drugdje osim u redovnom životu. A kada se vjera živi sa svom predanošću i strašću (ona i jest najviša strast, kaže Kierkegaard) plod je uvijek radost, radost koja se rađa iz spoznaje da smo od Boga ljubljeni.

Onome tko poput Abrahama učini skok vjere, tko se baci u zagrljaj Božji i tko ostane vjeran izboru svoje ljubavi, nitko i ništa ne može oduzeti niti

pomutiti radost, jer se on napaja na njezinu izvoru. Ma što proživio i ma koliko neshvaćen bio, ostaje postojan i smiren, vjeran svojoj ljubavi: "Onomu koji Boga ljubi ne trebaju suze, ne treba mu ni divljenje; on u ljubavi zaboravlja na patnju; da, on ju je tako potpuno zaboravio da nakon svega ne bi ostalo ni spomena njegove boli, kad sam Bog ne bi na nju podsjećao; jer on vidi u tajnosti i poznaje patnju, broji suze i ništa ne zaboravlja" (*Strah i drhtanje*). Stoga je svaka radost koja nije radost vjere "nesretna u usporedbi s njom" (*Strah i drhtanje*), a vjeru naći i *ostati kod vjere* nužnost je suvremenog čovjeka koji u sebi čuti i oko sebe vidi porazne rezultate povijesnog odlaska *dalje od vjere*.

Petar Balta

KAZALO

Predgovor	7
Ugođaj	13
Hvalospjev Abrahamu	13
PROBLEMI	31
Prokašljavanje	33
Problem I	71
Problem II	89
Problem III	107
Epilog	159
Bilješke	163
Pogovor	169

Nakladnik:
VERBUM d.o.o.
Trumbićeva obala 1
21000 Split
Tel: 021/360 244, 347 065

Tisak:
Dalmacija papir
Split

